

HA 1.791

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR HIRLAPTÁRA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

56.évf. 1948. 1.füz.

bor.

Teljes

Fv.

Dné.

2. költ.

93.917

HA 1.791

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
ECKHARDT SÁNDOR

ÖTVENHATODIK ÉVFOLYAM

ELSŐ FÜZET

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

BUDAPEST 1948

NYOMDÁINK BELSŐ ÉLETE A XVI—XVIII. SZÁZADBAN.

(Első közlemény.)

Az első kérdés, mely egy-egy nyomda berendezése alkalmával fölmerült, a helyiség kérdése volt. Habár a XVI—XVIII. század nyomdai berendezése igen messze esik napjainknak a modern technika minden vívmányával felszerelt könyvsokszorosító üzemeitől, elhelyezése mégis külön helyiséget igényelt. Amikor a Károli-Biblia kinyomatását elhatározták, Manskovit nyomdáját azért nem vitték Göncebe, hanem a szomszédos Vizsolyba, mivel itt Rákóczi Zsigmondnak egy könyvnyomtatóház céljaira alkalmas üres és elhagyott épülete volt. Honterusról a hagyomány azt tartja, hogy a brassói nyomdát édesanyja portáján rendezte be. A Heltai-nyomda a tulajdonos házában, az Óvárban volt felállítva s Telegdi is a saját házában helyezte el a nagyszombati officinát. Ugyanígy tett Bornemisza Péter is: amikor élete alkonyán saját házhoz jut, munkája nyomtatása közben telepíti át az egész fölszerelést Detrekő várából a hozzátartozó Rohrbach faluba. A nagyszombati officinát a XVII. század vége felé az akkor kibővített akadémiai épület egyik szárnyának első és második emeletén helyezték el. Misztótfalusi Kis Miklós kolozsvári nyomdáját felesége házában állította föl, amelyet ebből a célból átépíttetett. Gr. Károlyi Ferenc a XVIII. sz. ötvenes éveinek elején a nagykárolyi tipográfia részére külön épületet emeltetett.

A XVI. századi nyomtatóházak berendezéséről szemléletes képet nyújtanak azok a külföldi mesterjegyek, melyek egy-egy officina belsejét ábrázolják. A legrégebb ilyen kép Bade Josué (Ascenius Badius Jodocus) párisi műhelyét tünteti föl 1507-ből. Nagyjában azonos ezzel az a kép is, melyet az Ascenius-műhely 1520. évi ábrázolása tár elénk.¹

A szűk szoba közepét a meglehetősen primitív, teljesen fából való sajtó foglalja el, mely a szőlőprés mintájára készült. Fordítórúdja közvetlenül a csavarba van beerősítve, tégelye pedig keményfatsú. A szedés befogadására szolgáló talpigát forgattyúval hajtották a prés fedőlapja alá. A sajtó teljesítőképességéről fogalmat adhat az a körülmény, hogy a tégelyt minden egyes nyomáskor

¹ Irodalomtörténeti Közlemények LVI.

a csavar segélyével kellett előbb leszorítani, majd meglazítani. E kezdetleges sajtó munkáját még az is megnehezítette, hogy ha nagy forma volt felzárva, a talyigát először csak félig tolták a tégely alá s akkor meghúzták két kézzel a dorongot, azután a talyigát másodszer és egészen betolták a tégely alá s újra meghúzták a dorongot. A kétszeri betolásra azért volt szükség, mivel a tégely kicsiny volt s az ívrétű formának csupán felét volt képes befödni.² Honterus sajtóját 1898-ban a Honterus-szobor leleplezése alkalmából Brassóban rendezett kiállításon összeállítva s elég ép állapotban láthatta a közönség. 1902-ben széthullt darabjai még megvoltak a templom egyik zugában, egy külön rekesztett kamrában, de hogy ma megvannak-e még, arról semmit sem tudunk. Nagyjában ugyanolyan lehetett, mint az a sajtó, mely az Ascenius-műhely 1520. é. képén látható. S tényleg a sajtó az egész XVI. sz. folyamán alig változott. A legfontosabb újítás a nürnbergi Danneré a XVI. sz. közepéről, aki a gép orsóját sárgarézből készítette. Később a szedésformát hordozó talyiga alapját, mely eredetileg a tégelyhez hasonlóan keményfából készült, szintén sárgaréz- vagy vasból állítottak elő. Novák (*A nyomdászat története*. IV : 86.) ezt az újítást tévesen a XVIII. század közepére teszi. A kassai Gevers-nyomda 1675. évi leltára szerint ennek az üzemnek a sajtója már ekkor fém-fundamentummal volt ellátva.³ A sárospataki nyomda mindkét sajtójának nemcsak fundamentuma, hanem tégelye is — az 1674. é. leltár szerint — rézből készült.⁴ A kolozsvári jezsuita nyomdának az 1774-ben fölvetett leltár szerint három könyvnyomtatásra szolgáló sajtója volt: „egy felszerelt sajtó a rézeszközökkel“ 90 frt., egy „második sajtó vaseszközeivel“ 75 frt. s egy „harmadik óeska“ 50 frt. értékben. E nyomdának a könyvsajtókon kívül két rézmetszetek sokszorosítására szolgáló sajtója is volt.⁵ A nagyszombati nyomdának ugyanekkor hat sajtója volt „sárgaréz lappal és a fundamentum fölött szintén réz nyomólappal (értsd tégellyel)“ 1300 frt. összértékben.⁶

Az említett képen a sajtó mellett keskeny padka látható, melyre a még üres és a már kinyomtatott íveket halmozták föl. A sajtó felső gerendájába vert szögeken néhány olyan szerszám: olló, nedvesítő ecset, körző, tűzőtű fityeg, melyekre a nyomtatónak munkája közben minduntalan szüksége volt. A nyomtató mögött segédje áll, kezében a festékező lapdákkal. A műhely ablakmenti oldalán áll a szedőállvány, amely a középkori írószobák pulpitusából fejlődött. Az állványzatra helyezett szedőszekrény (casta), mely úgy Jost Aman sokszor közölt XVI. századi metszetén, mint a könyvnyomtató műhely 1685. évi hazai ábrázolásán⁷ látható, néhány ujjnyi magas láda volt, mely akárcsak manapság, akkor is rekeszekre volt osztva s a betűk, hézagpótlók, írásjelek és számjegyek e rekeszekben voltak csoportosan elhelyezve. Az elosztás aligha történt ábécé-rendben, hanem, mint ma is, úgy

hogy a leggyakoribb betűk estek a szedőnek leginkább keze ügyébe. A számjegyek, úgy látszik, egy közös rekeszbe kerültek. Legalább Manskovit *Index biblicus*-ában azzal mentegeti a számhibákat, hogy „az quotae... renduel, egymás mellett feküsznek“.⁸ A szedőszekevények száma a nyomda típusainak a mennyiségétől és féleségétől függött. A sárospataki nyomda 1666. é. leltára 42 pár és egy egyes „bötühöz való Cástá“t említ, míg a „bötü tarto theca“-k száma ugyanitt 18 volt. A Gevers-féle leltár szerint minden betűfajta külön-külön szedőszekevényben volt elhelyezve s ugyancsak külön szedőszekevényekben őrizték a naptári jegyeket, a tipográfiai könyvdíszeket (röslein) és a kizáró anyagot (quadranten).

A könyvsajtót s a többi fából készült bútorzatot valószínűleg helybeli iparosok állították elő. Így valami Koryza nevű oláh nyomdász 1570-ben a brassói Fornius Lőrinenél rendelt egy sajtót, melynek árával aztán adós maradt,⁹ s valószínű, hogy a Medgyesi Pálnak 1649-ben III. Rákóczi Zsigmondhoz intézett levelében¹⁰ említett „holmi famunkabeli segítettés“ is, ami a sárospataki nyomda üzembehelyezéséhez kellett, helyben készült volna. Persze az ügyes mesterember nem mindig volt kéznél. Misztótfalusi Kis Miklós a XVII. sz. végén keservesen panaszolja, hogy egy sróf vagy kösü miatt messze utakat kellett megtennie s évek teltek bele, míg egy-egy valamirevaló mesteremberre akadt, aki aztán alaposan megszarolta. Végül is beleúnva az örökös bajlódásba, inkább Bécsből hozatott mindent.¹¹

A betűkészletet nyomdánk vagy készen szerezték be, vagy maguk állították elő. A XVI. sz. folyamán Honterus valószínűleg Baseltől a Henric—Petri-cégtől, Huszár Gál Bécsből Hoffhalter Rafaeltől s Bornemisza Péter alighanem Krakkóból és Bécsből szerezte be betűanyagát, a Károli-Biblia mecénásai pedig Németországból hozatott betűkkel egészítették ki Manskovit Bornemiszanétól átvett készletét. Mannel János Laibachból hozta magával típusait. XVII. századi nyomdászaink egy része Hollandiából szerezte be a betűket. Így Brevér Sámuel is 1625-ben állítólag innen vásárolta típusait.¹² Alighanem I. Rákóczi György is, aki Hollandiából hozatott munkásokat az *Öreg Graduál* kinyomtatásához, az új betűket és hangjegyeket is innen szerezte be a gyulafehérvári fejedelmi nyomda részére s igen valószínű, hogy a sárospataki nyomdának szánt „sok szép típusok“ is innen valók. Ezt abból is következtethetjük, hogy a pataki nyomda egykori művezetője, Rozsnyai János, amikor a debreceni officina élére került, szintén Hollandiából hozatott betűkkel frissítette föl az üzemet.¹³ Szenczi Kertész Ábrahám nagyváradai nyomdájának betűkészletét Bethlen István Lüneburgból szerezte be.¹⁴ A kolozsvári unitáriusok pedig a XVII. sz. utolsó évtizedében felállított nyomdájukat Danzigból¹⁵, más forrás szerint¹⁶ Bécsből vásárolt betűkkel szerelték föl. A XVIII. sz. derekán a pozsonyi Royer- és a kassai jezsuita nyomda a nagy-

szombati betüöntődéből egészítette ki típuskészletét¹⁷, míg Landerer Lipót budai nyomdász özvegye Katalin, csakúgy mint a pesti Eitzenberger ilyenmő szükségletét — a hatósági jelentések szerint — a bécsi Trattner János Tamásnál fődözte.¹⁸

Nyomatóink nem egyszer másodkézből való, már használt anyaggal is beérték. Így Telegdi Miklós 1577-ben a bécsi jezsuiták nyomdáját váltotta magához, a pozsonyi jezsuita nyomdát pedig 1640-ben Lippay György érsek Ferenczi Lőrinc ugyancsak bécsi nyomdájának megvásárlásával kárpótolta a Nagyszombatba visszavitt tipográfiaiért.¹⁹ Gr. Károlyi Ferenc is a nagykárolyi nyomda alapját a bártfai Brever-nyomda típusainak egy részével vetette meg 1754-ben,²⁰ míg egy másik részük állítólag az 1745 táján keletkezett nagyváradai szemináriumi nyomda alapjául szolgált.²¹

Jóval ritkább az az eset, amikor a nyomdák maguk állították elő a betűkészletet, ha az előállításán nem csupán a betűk kiöntését, hanem a matricák vésését is értjük. Csak néhány ilyen esetről van többé-kevésbé biztos tudomásunk. Így közismert, hogy Nádasdy Ujszigeten valami Strutius nevű betűmetszőt foglalkoztatott. Ugyane nyomda későbbi művezetője, Abádi Benedek szintén értett a betűmetszéshez. Föltehető továbbá, hogy Hoffhalter Ráfael, akinek Bécsben privilegizált betüöntődéje volt, szintén maga véste és öntötte a Werbőczy debreceni kiadásához használt betűket. Kassai Pál debreceni nyomdász 1685-ben egyik megrendelőjéhez írt levelében megemlíti, hogy nem lévén elegendő betűje, maga metszett és öntött újakat.²² Misztótfalusi Kis Miklós, a mondhatni európai hírvő amsterdami betűmetsző, visszatérve hazájába Erdélybe, az 1690-es évek elején létesített nyomdáját saját metszésű és öntésű betűkkel szerelte fel. Üzemét külön betüöntőműhellyel is ellátta, mely idegen nyomdákknak is dolgozott, illetve dolgozót volna. De megrendelője nem igen akadt. Mindössze a nagyszebeniek rendeltek nála új típusokat, a debreceniek pedig ily irányú tárgyalásokat folytattak vele, de ezek a tárgyalások eredményre nem vezettek. 1737-ben a nagyszombati nyomda rendezett be betűmetsző- és öntőműhelyt,²³ mely saját szükségletén felül több kisebb hazai officinát is ellátott betűkkel. Így a pozsonyi Royer János Pál állandó vevője volt.²⁴ Tanult betűmetsző volt Szatmári Pap Sándor is, aki 1731-ben került a kolozsvári ref. nyomda élére s annak részére Ferenczi állítása szerint „számos betűt vésett és öntött“. Az itt felölelt korszak utolsó képzett betűmetszője Kapronczai Nyerges Ádám volt, aki a betűmetszést 1772/4. sajátította el Bécsben a cs. kir. udvari nyomdában Kurzböck Józsefnél. Imreh Sándor szerint „sok öntődei készüléke, ú. m. kőfazék, matricok, betűalakok, stb.“ 1880-ban még megvoltak a marosvásárhelyi ref. főtanoda nyomdájában.²⁵ A Kis Miklós betüöntődei fölszereléséről 1711-ben készült leltár a nagyszámú betűbélégyzőkön (stempleken), kellősített és juszátlan matrixokon és contrapressumokon vagy contrapensumokon

kívül több száz „apróbb stempeleknek“ és contrapressumoknak való acéldarabot, dirib-darab vasakat és rezeket, valamint „cur-soriákhoz és fusoriákhoz való instrumentumok“-at sorol fel.²⁶

A többi nyomda, amennyiben házilag állította elő betűkészletét, rendszeren beírta azzal, hogy készen vásárolt rézmatricák segítségével öntse ki a szükséges betűmennyiséget. Így a nagyszébeni nyomda 1621. évi és a kassai Gevers-nyomda 1657. évi leltárai arról tanuskodnak, hogy ezek a nyomdák maguk öntötték, illetve öntötték újra betűiket.²⁷ Persze az átöntés nem sokat segített a betűkészleten, ha az — miként a pécsi Engel-nyomdában — „mindig ugyanazzal az öntőműszerrel, ugyanabból az ólomból történik. A használat következtében a kikoptatott matricákból megrokkant körvonalú betűk születnek, a sodort kapott öntőműszer egy árnyalattal kisebbíti a betűképeket, a végsőkig kihasznált ólombetűk kopottak, szegényesek“.²⁸

Voltak vándor betűöntők is, akik városról-városra járva felajánlották szolgálataikat a könyvnyomtatóknak. Gutgesel Dávidról tudjuk, hogy 1589-ben az akkor Bártfán tartózkodó Sultzer Salamon höchstedi betűöntőt foglalkoztatta. Ugyanez a Sultzer a debreceni nyomdának is dolgozott.²⁹ A vándor betűöntő, mint ezekben az esetekben is, főleg arra alapította megélhetését, hogy az ólomból öntött betűk gyorsan elhasználódtak, s így a nyomdák örökös utánpótlásra szorultak. Így Bornemiszának 1573-ban alapított nyomdáját már 1578-ban új típusokkal kellett fölfrissítenie. A Rosnyai János által a debreceni officina megújítására 1672 táján Hollandiából hozatott betűk annyira gyöngé anyagból készültek, hogy alig húsz év múlva Debrecen városa Kis Miklóssal tárgyalt újraöntésük ügyében. A betűöntő napi teljesítményét ötszáz betűre becsülik.³⁰ Kis Miklós a XVII. sz. végén a kolozsvári ref. egyháznak az elhasznált betűk átöntéséért százankint 25 dénárt számított. Ugyanő Amsterdamban eleinte három, majd két s hírneve zenitjén egyetlen betű odorért egy tallért kapott.

Nyomdánk betűkészlete többnyire antikva, kurzív, fraktur és schwabacher típusokból állott. Utóbbi két betűfajta főleg azok a nyomdánk szerezték be, amelyek német és cseh-tót írásműveket sokszorosítottak. Honterus gazdag görög betűkészlettel is rendelkezett. A XVI. sz. folyamán még Hofgreff, Hoffhalter, Gutgesel, Rheda és Klós nyomtatványaiiban találkozunk görög típusokkal, a nagyszébeni nyomdának pedig cirill s az újszigetinek héber típusai is voltak. A XVII. sz.-ban I. Rákóczi György a gyulafejérvári fejedelmi nyomdát, gr. Kollonics Lipót bíbornok pedig a nagyszombatit szereltette föl cirill betűkkel. Ugyanebben a században a sárospataki nyomda, valamint Kis Miklós kolozsvári üzeme héber típusokkal is el volt látva. Viszont a debreceni nyomda Karancsi idejében (1660—1675) még görög betűkkel sem bírt. Legalább Piscator *Rudimenta rhetorica*-jának (é. n. RMK. II:2033. sz.)

utolsó lapján a nyomdász bevallja, hogy a könyvben előforduló görög nevek magyarozatával azért maradt adós, mivel görög típusai nem voltak.³¹ XVI. századi nyomdáinkról a betűk fajait és mennyiségét feltüntető leltárak mindeddig nem kerültek elő, de a XVII. és XVIII. sz.-ból maradt fenn néhány inventárium, mely jó fogalmat ad egyes nyomdák betűkészletéről. A legrégebbi ilyen részletes leltár a Gevers-nyomdáé 1657-ből. Ebből megtudjuk, hogy a kassai officina ebben az időben 20 mázsa — egy mázsa 120 font volt — és 70 fontnyi betűkészlettel rendelkezett, mely az egyes betűfajok között a következőképp oszlott meg: a) az antikva típusok: canon minor (42 tipográfiai pont) 78 font, paragon (20 pont) 125 font, text (18 pont), 38 font, tertia (16 pont) 178 és $\frac{3}{4}$ font, media cicero (14 pont) 60 font, cicero (12 pont) 231 font, secunda (10 pont) 219 és $\frac{1}{2}$ font, garmond (9 pont) 110 és $\frac{1}{2}$ font, petit (8 pont) 31 font; b) kurziva: tertia 114 font, cicero 147 font, garmond 52 font; c) schwabacher: tertia 161 és $\frac{1}{2}$ font, mittel 159 és $\frac{1}{2}$ font, cicero 73 font. A sárospataki fejedelmi nyomda betűkészlete, a „külömb külömb féle cifrák“³² és a „kalendáriumhoz való cifrák avagy jegyek“ hozzászámításával az 1666. é. leltár szerint 48 mázsát és 40 fontot, az 1669. é. szerint 48 mázsát és 92 fontot s az 1674. é. szerint 55 mázsát és 47 fontot tett, tehát állandóan gyarapodott. A korszak végéről két nyomda részletes leltára maradt fenn: a kolozsvári és a nagyszombati jezsuita műhelyké. Kár, hogy ezek a Jézus Társasága felosztásával kapcsolatban 1773-ban (Nagyszombat) és 1774-ben (Kolozsvár) készült leltárak mindmáig kiadatlanok. Az egyetemi nyomda egyébként bőbeszédű történetírói csak annyit árulnak el, hogy „a darabszámra felsorolt [kezdő] betűket nem számítva, az egyetemi nyomda betűanyaga 1773-ban 686 mázsát és 30 fontot nyomott s értéke 11.785 frt és 25 kr. volt. (96. l.). Az egyes típusok fajtáit és mennyiségét egyik jegyzetükben részletezik ugyan, de magát a leltárat sajnos *in extenso* nem közlik.

A betűkészletet kiegészítették a fametszetű iniciálisok, díszlécek, keretek és flörónok, valamint a fémből öntött kezdőbetűk s keretek és lécek alakítására szolgáló körzetek. Ezeket a díszeket is vagy készen vásárolták, vagy a nyomdával kapcsolatban álló fametszők állították elő. A Gevers-nyomdának például 19 és fél fontnyi kalendárium jegye, 17 fontnyi címszó verzálisa, 55 fontnyi kizáróanyaga (quadranten), 55 fontnyi kizáróanyaggal elegy körzete (röslein), különféle faduca s fába vésett fraktur és antikva kezdője volt.³³ A nagyszombati nyomda említett leltára a kezdő- és díszbetűket darabszám sorolja fel³¹, de hogy ez mennyire rúgott, azt a nyomda történetírói nem árulják el. Ép így elmellőzik a leltárban részletesen felsorolt körzeteket, de ezekre nézve legalább annyit mégis közölnek, hogy „összesen 320 font ilyen rózsácska és egyéb könyvdísz“ volt „130 frt értékben“.

Egy kisebb, két sajtóval dolgozó nyomda fölszereléséről és beszerzési költségeiről jól tájékoztat az a költségvetés, melyet 1770 táján dolgozott ki Patzko Ferenc annak bebizonyítására, hogy egy ilyenfajta officina létesítése nem igényel valami nagy tőkét. Szerinte egy ilyen nyomda fölszerelése, 50 bála nyomópapírt és 5 rizsma írópapírt is belekalkulálva, mindössze 1565 (60 krajcáros) frt 12 kr.-t tett, amihez még 43 mázsa betűanyag kívántatott 1944 frt értékben. A fölszerelési költség egy harmada, 500 frt a két teljesen fölszerelt sajtóra esett, míg 50 szedőszekrény 2 frtjával 100 frtba, 6 szedőállvány 15 frtjával 90 frtba, 6 sorzó 4 frtjával 24 frtba, 40 szedőléce 30 krjával 20 frtba, 20 szedőhajó 24 krjával 8 frtba, 6 gyertyatartó 2 frtjával 12 frtba, 6 gyertyakoppantó 12 krjával 1 frt 12 krba, egy üst 20 frtba, korom és lenolaj 40 frtba, a nyomópapír 50 frtba, az írópapír 200 frtba került. A fennmaradó 50 frtot apróbb beszerzésekre irányozta el. A 43 mázsányi betűanyag a következőképp oszlik meg: gótikus címbetűk 2 mázsa (80 frt), fraktur text 2 mázsa (60 frt), tertia 2 mázsa (72 frt), mittel 2 mázsa (80 frt), cicero 2 mázsa (92 frt), garmond 2 mázsa (100 frt), petit egy mázsa (60 frt), schwabacher text 1 mázsa (30 frt), tertia 1 mázsa (36 frt), cicero 2 mázsa (92 frt), petit 1 mázsa (60 frt); latin címbetű 2 mázsa (80 frt); antikva text 2 mázsa (72 frt), tertia 2 mázsa (80 frt), mittel 2 mázsa (92 frt), cicero 2 mázsa (100 frt), garmond 2 mázsa (108 frt), petit 1 mázsa (60 frt); kurziva text 1 mázsa (40 frt), tertia 1 mázsa (44 frt), mittel 1 mázsa (50 frt), cicero 1 mázsa (54 frt), garmond 1 mázsa (58 frt), petit 1 mázsa (64 frt); nyomdadíszek 1 mázsa (50 frt), pótlók 1 mázsa (50 frt).³⁵

A kiszedésre váró könyvet vagy kéziratot a szedőlegény vagy magán a szedőszekrényen helyezte el (így pl. az Ascenius-féle műhely képén), vagy pedig facsipesz segítségével (így Jost Amann metszetén és a löcei képecskén) egy a szedőszekrénybe tűzött páleikához, az ú. n. terjesztőfához (latinul *retinaculum*, a löcei képecskén 2-vel jelezve) erősítette. Az említett képeken a szedőlegény az *Orbis pictus* magyarázó szövege szerint *bötürakó* (*szedőgető*), latinul *typotheta* épen munkában van. Miként az Ascenius-féle képen világosan kivehető, baljában a sorok kialakítására szolgáló szerkezetet, az ú. n. rendfát vagy szedővasat — mai műkifejzéssel élve — sorzót tartja. Pusztai (*Nyomdászati enciklopédia*, s. v. Sorzó) állítása szerint a szedővas, egy két egymáshoz derékszögben hajló vaslemezből álló szerkezet, melyet egyik végén harmadik lemez határol, a XIX. sz. elejéig ismeretlen volt s a sorok alakítására kizárólag a betűöntő rendfáját használták. Kis Miklós betűöntőműhelyének 1711. é. leltára „fa Wenckelhack vagy betűszedő fa linea“-nak nevezi. De ez tévedés: a sárospataki leltár két darab „bötü szedő fa“ mellett hat darab „bötü szedő vas“-at is említ.³⁶ Az egyes betűket ebbe a szedővasba sorakoztatta a mun-

kás, még pedig visszás irányban. Ha egy-egy sorral elkészült, azt hézagpótlókkal kiegyengette, mai műkifejezéssel élve kizárta. Az egyes, kellőképp kizárt sorokat a munkás a szekrény jobb sarkán lévő keretes deszkalapra, a hajóra (a löcsei képecskén 4-gyel jelezve) helyezte. Az *Orbis pictus* magyarázó szövege ezt a deszkát „gyűjtő formá (sámoly)“-nak nevezi, míg a sárospataki leltár már a mai szakkifejezést használja. Eszerint a pataki officinában nyolc drb „bötühöz való hajó“ volt.³⁷ Amikor a hajóra rakott sorok száma elérte a kellő mennyiséget, az így keletkezett hasábot³⁸ a munkás spárgával erősen körülkötözte,³⁹ nehogy a szedés az átemelésnél széthulljék.

Régi könyvnyomtatóink szedéstechnikáját eddigelé nem igen tanulmányozták. Ebből a szempontból igen figyelemre méltóak azok a „tipográfiai megjegyzések“, melyeket Kner Imre fűzött Misztótfalusi Kis Miklós *Mentségé*-nek a könyvnyomtatás feltalálása ötszázadik évfordulójára a gyomai Kner-nyomdában készült kiadásához, bár igazat kell adnunk a szerzőnek abban, hogy Kis szedésbeli jellegzetességeinek „pontos feldolgozása csak Tótfalusi Kis összes könyveinek ilyen szempontból való átnézése és a kor más könyveivel való összehasonlítása útján lehetne eredményes.“ De megállapításai így is rendkívül tanulságosak. „Ma — írja — a zárjelet, a pontot és a vesszőt közvetlenül a szöveg mellé szoktuk illeszteni, míg a kettőspontot, a pontosvesszőt, kérdőjelet és a felkiáltójelet egy kis hézaggal (legtöbbnyire egypontos spáciummal) választjuk el a szövegtől. A régi nyomdászok általában ugyanígy szedték az írásjeleket, de spáciумot hagytak a vessző előtt is, míg a pontot közvetlenül az utolsó szövegbetű mellé tették. A vessző ebben a vonatkozásban csak a legújabb időkben követte a pontot. A XVII—XVIII. században sok nyomdában egyforma, teljes szóköznyi hézagot hagynak a vessző előtt és után is, mintha az külön szó volna, de a pontot még ezek a nyomdászok is közvetlenül, hézag nélkül illesztik az utolsó betűhöz. Tótfalusi Kis legtöbb helyen a zárjelet félszóközzel választja el attól a szövegtől, amelyhez tartozik. A kettőspontot, felkiáltó és kérdőjelet hol elválasztja a szövegtől, hol nem. Általában elválasztja a szövegtől a vesszőt és a pontot is. E tekintetben nem következetes ugyan, de úgy lászik, hogy amikor — a helyes sorvégi elválasztás miatt, — össze kellett húznia a sort, vagy tágítania kellett a szóközöket (kihajtani, ahogy ma mondjuk) akkor, mai szokásunktól eltérően, felhasználta erre a pont és vessző előtti hézagot is.“ Azt a korabeli gyakorlatban általános szokást, hogy pont után, új mondat előtt kétszer akkora szóközt hagytak mint egyebütt, Kis nemesak hogy megtartotta, hanem rendszerint eltúlozta. Nem egyszer a pont után „négy-öt vagy több betűnyi“ közt hagyott. A sorkizárás nehézségeit Kis, vagy mint Kner joggal véli, kevésbé képzett „discipulusai“, különösen a kötetke vége felé, az *m* és *n* betűket pótló,

magánhangzók fölé szedett vonalkával igyekeztek megkerülni. Fel-tűnő, erősen kifogásolható sajátsága végül a Kis-féle officinának, hogy „a kurzív részekhez is antikva írásjeleket használ. Kurzív szöveg előtt és után, de közben is mindenütt antikva zárjel áll. Gondos megfigyelő azonban mindenütt ott láthatja a kurzív szövegben az antikva, vagyis álló vesszőt, kérdőjelet, aposztrófát is. Már-már arra lehetne következtetni, hogy nem volt matrixja a kurzív írásjelekhez, ha ellenkező példákat nem találánk.“⁴⁰ Kívánatos volna, hogy e tanulságos megfigyeléseket az illetékes szakemberek többi régi könyvnyomtatóinkra is kiterjesztenék. Azt hisszük ezen az úton egyes műhelyeink között nem egy eddig rejtve maradt kapcsolatra derülne fény!

Igen érdekesek azok a technikai megfigyelések is, melyeket Uitz Kornél összegezett a M. Nemz. Múzeum régi magyar könyvtár-anyagának alapján.⁴¹ Szerinte az élő oldalcím kezdettől fogva dívott, de gyakran — bizonyára a betűhiány következtében — egy és ugyanazon a kiadványon belül többféle írásfajtából szedett. A XVI. sz.-ban inkább csak levélszámozással s ezzel is elvértve találkozunk, de a XVII. sz.-ban már a lapszámzás kezd állandósulni, „hol középre zárva, hol pedig jobb oldalt elhelyezve, de esztétikailag kifogásolható képet adva.“ Nyomdászaink ugyanis nem érik be a puszta lapszámmal, hanem azt különböző körzetdarabkák, zárjelek és kettőspontok közé ékelik, még pedig legtöbbször egyazon munkán belől a legkülönbözőbb díszítő elemek közé, amit Uitz a rendelkezésre álló egyforma díszítő anyag csekély mennyiségével magyaráz, no meg azzal is, hogy régi könyvnyomtatóink egy-egy munkájukon belől az officinának lehetőleg minden díszítő elemét föl szerették használni. Csakis ezzel magyarázható, hogy például oldalra szedett lapszám esetében is igen gyakoriak a sor közepére biggyesztett körzetdarabok. Arra is van példa, hogy míg az élő oldalcímet vonal választja el a szövegtől, addig a vele egy sorba, de a lapszélre szedett lapszám szabadon áll. Teljes következetességgel járnak el tipográfusaink a lapszám elhelyezése dolgában a fejléces kezdőlapokon. Ezekon mindig a fejléc fölé, a lap közepére helyezik a lapszámot, ellentétben a mai gyakorlattal, amikor az ilyen esetekben a lapszám elmarad. A lapszám egyszerűbb, mai is használatos szedés módja csak a XVIII. sz.-ban veszi kezdetét. A jegyzeteket nem a lap aljára, hanem margójára, mint széljegyzetet szedték s a magyarázott szó mellé csillagot vagy az ábécé betűit tették, de minthogy a jegyzet mellől ez a jelzés rendszerint elmaradt, a magyarázatot igénylő szót tartalmazó sort lehetőleg vonalba állították. A fejezetcímek rendszerint verzáliákkal szedettek, de ha több sorra terjedtek, akkor a második vagy a harmadik sor már csak kurrens betűkkel készült s valósággal odatapadt a szöveghez. Javulás ezen a téren csupán az 1600-as évektől észlelhető. A címlap rendszeren a túlsok szöveg terhe alatt nyögött

s a helyes elosztást egyrészt a betűkészlet szegénysége, másrészt a szedők kezdetleges tudása is hátrányosan befolyásolta. Uitz ezen a téren is folytonos fejlődést vél felfödözni és szembe állítva Magyar Istvánnak *Az országokban valo soc romlasoknac okairól* c. könyve Sárvárt 1602-ben készült címlapját Pázmány *Vasárnapi prédikációi*-nak Pozsonyban 1616-ban nyomtatott címlapjával, a sorok alakítását illetően óriási haladást állapít meg. Ez azonban téves beállítás: ahogy voltak 1616 előtt is tökéletes elosztású címlapok — gondoljunk csak a Honterus-féle nyomtatványokra —, úgy akadt 1616 után is nem egy olyan sajtótermék, melynek címlapja messze mögötte marad akár csak a kifogásolt Mannel-féle nyomtatványé-
nak is.

Amikor a szedő munkájával elkészült, a szöveghasábokról ideiglenes levonatot készítettek, melyet a korrektor több-kevesebb gonddal kijavított. A korrektori tisztelet a tudós vezetés alatt álló XVI. századi nyomdáinkban valószínűleg maguk a tulajdonosok töltötték be, akik egyúttal a nyomda legtöbb termékének szerzői is voltak, Heltai Gáspárra nézve ez kétségtelen. Maga panasolja Dávid Ferenc egyik munkájának sajtóhibajegyzékében (1572), hogy hiába jegyzi meg a hibákat, a nyomtatószoigák, akik nem értik a nyelveket s „csak kordéra rakják“ a betűket, nem veszik kellőképp figyelembe a hibaigazításokat. Ha a nyomda élén hivatásos tipográfus állott, a korrektúrát rendszerint maguk a szerzők végezték, föltéve, hogy helyben vagy legalább is a közelben laktak. Így a Károli-féle bibliafordítás kinyomtatásánál a kéziratot és a korrektúrát küldöncök közvetítették Gönc és Vizsoly között. A küldöncök egyike Szenci Molnár Albert volt, aki hálásan jegyezte fel, hogy akkori gyermekségében az isteni gondviselés részesevé tette a nagy műnek „holott az időben lábánál forgott az böcsületes embernek, Károli Gáspárnak, az gönci prédikátornak, az ki főigazgatója volt a kinyomtatásnak és őt gyakran a visolj nyomtató helyre kiküldte az tőle írott leveleskéekkel.“ (V. ö. *Károli-émlékkönyv.* 41. l.) Régi könyvek utánnyomásánál, vagy a nyomdától messze lakó írók műveinek kiszedésénél — tekintve az akkori közlekedési nehézségeket — maguk a könyvnyomtatók gondoskodtak a korrektúráról. Ilyenkor persze a könyvek hemzsegték a sajtóhibáktól. Melius Péter a *Confessio catholica* (1562) és Károlyi Péter *A halálról* szóló „hasznos és szükséges köníveczke“ (1575) sajtóhibáit azzal mentegetik, hogy műveik nyomtatása idején nem voltak Debrecenben.⁴² Innen magyarázható nem egyszer egyes könyvnyomtatóink helyváltoztatása is. Hoffhalter Rudolf 1573-ban azért költözködik műhelyével Alsólendvára, hogy a helyszínén nyomtassa ki Kulesár György ottani prédikátor könyveit, majd debreceni megtelepülése idején 1585-ben Nagyváradra, hogy ott hozza ki Beregszászi Péter váradi lelkész egyik vitairatát. Mannel János is azért költözik 1585-ben nyomdájával, vagy legalább

is annak egy részével Varasdra, hogy Vramecz Antal ottani prédikátor és Skrynarich Balázs Varasd város bírójának munkáit kinyomtassa. A XVIII. sz.-ban a kolozsvári ref. nyomda egy részét azért viszik át Keresdre, hogy a Bethlen Farkas latin nyelvű történetét sajtó alá rendező Bethlen Eleknek jobban kezeügyében legyen. Ha a nyomda átköltöztetése valami okból lehetetlen volt, a tipográfus — miként ez Gönczi István *Panharmonia*-jának (1597) utószavából kitetszik — a szomszédos egyházak lelkészeinek küldte meg a kefelevonatokat. A korrekció megkönnyítésével hozható kapcsolatba az a törekvés is, hogy a jelesebb iskolák székhelyein, tudományos és irodalmi életünk e központjain egy-egy nyomda létesüljön. Hogy a nyomdák tartottak-e külön korrektorokat, arról egy esetet nem tekintve nincs tudomásunk. Az egyetlen üzem, melyről pozitíve tudjuk, hogy hivatásos korrektorai (*collationistae*) voltak, a nagyszombati. Ez 1773-ban három korrektort foglalkoztatott. Heti fizetésük egy-egy frt volt. (*A K. M. Egyet. Nyomda tört.* 189. l.) Ezt a tisztet a legtöbb officinában a szerzők nem léte esetén bizonyára a művezető látta el.

A korrigált levonat azután visszakerült a szedőhöz, aki a javításokat „a korrigáláshoz való székek“-en⁴³ magában a szedésben kiigazította. A korrigált hasábokat azután egy síma asztallapon a könyv rétnagyságának megfelelő részekre osztották: betördelték s az ív egyik oldalára kerülő részeket — például a negyedréti ívnél az 1. és 8. s fölötté, de ellenkező irányban a 4. és 5. lapra szánt szedést — a munkás kilötte,⁴⁴ azaz ráhelyezte a zárólapra,⁴⁵ a lapszéleknek megfelelő közöket kitöltötte térpótlókkal (ezek a nyomdai leltárakban szereplő „quadrat“-ok), s az egészet csavarokra járó fa- vagy vaskeretekbe, az ú. n. formákba⁴⁶ zárták. A nagyszombati nyomda 1621. é. leltára elárulja, hogy a nyomdában mindössze két teljes s öt egymáshoz nem tartozó fél forma volt. De a sárospataki nyomdának is mindössze négy „tekkelyre való jó vas ráma“-ja volt.⁴⁷ Ez azt jelenti, hogy a szebeni nyomdában mindössze egy, a patakiban pedig két ívet voltak képesek egyszerre kizárni. Jóval gazdagabb volt ezen a téren is a nagyszombati officina. Ennek 1773. é. leltára 12 vaskeretet sorol fel 200 frt összértékben, ebből négyet a különösen nagyméretű regale ívek számára. Az ekként formába zárt szedést azután ráhelyezték a sajtó talyigájának fémlapjára.⁴⁸

A szedés leemelésekor nem egyszer megtörtént, hogy a szedésből egy-két betű kihullott s ezek utánpótlása gyakran kellemetlen sajtóhiba szülőoka volt. Ezeket a sajtóhibákat sokszor nyomtatók közben észrevették és kiigazították. De az is előfordult, hogy maga a szerző változtatott valamit nyomás közben a szövegen. E sajtókorrektúrák folyamánya, hogy ugyanazon kiadás különböző példányai néha nem egészen azonosak. Így keletkeztek az ú. n. ikernyomtatványok, melyek Milchsack meghatározása sze-

rint olyan kiadások, melyeknek egyes példányai, noha általában azonosak, a részletekben sokban különböznek. Ily változatok esetén annak megállapítása, hogy új szedéssel vagy pedig pusztán sajtókorrektúrával van-e dolgunk, Milehsack módszerének alkalmazásával igen könnyű. Ez a módszer abban áll, hogy Milehsack, abból a tényből kiindulva, hogy a formába zárt szedésről készült levonatok hajszálnyi pontossággal egybevágnak, a változatokat tartalmazó lapok első sorának valamelyik, a sor közepe tájára eső betűjét az utolsó sor egyik betűjével egyenes vonallal kötötte össze. Ha a vonal a közbülső sorok egy-egy betűjét ugyanazon a ponton metszi a megvizsgált levonatokon, úgy a kisebb szövegbeli eltérések dacára is azonos szedésről nyert levonatokkal van dolgunk, míg ha az egybekötő vonal az egybevetett példányokon más-más betűre esik, úgy két külön szedéssel állunk szemben még akkor is, ha a két szöveg betűről-betűre azonos s ha mindjárt a sorok kezdete és végződése is teljesen azonos.⁴⁹

A következő művelet a szedés befestékezése volt. A nyomdafestéket ebben a korszakban a könyvnyomtatók vagy készen szerették be,⁵⁰ vagy pedig maguk állították elő, valamely jól bevált recipe szerint.⁵¹ Főanyag a kalcinált, vagyis idegen elemeitől megtisztított lámpakorom és a lenolajfírnász volt. A lenolajat a sárospataki nyomdában „kőkentsé”-ben tartották s a fírnász előállításához használhatták ugyanitt a leltárban szereplő „gyántás főző fazék”-at „fedelestől, lábastól”. A kolozsvári jezsuita nyomda inventáriuma is megemlékezik a lenolajfőző fazékról, sőt lenolajkészletéről is. Két kupányi volt belőle 4 forint 33 krajcár értékben (Fereneci, i. m. 90. l.). A nagyszombati leltár viszont arról számol be, hogy 1773-ban három hordónyi korom volt a nyomda birtokában 60 forint értékben. „A festékfőzés napja — írja Solymossy Pál⁵² — némileg ünnepnap volt. E napon a fekete nyomdából kivonultak a szabadba, a nyilvános fírnász-konyhába s őrt állítottak az üst mellett, melyben a lenolaj javában forrott. Szorgalmasan mártogatták ebbe a friss zsemleket, mert mint hívék, ez a festéknek előnyére válik. Ha már a fírnászt eléggé szétfőttnek hitték, ekkor a kormot belekeverték, néha csak bottal keverés közben, kedvezőbb esetben azonban dörzskövel is.” A kész festékmasszát sima kőlapra kenték. Misztótfalusi Kis Miklós erre a célra a Hollandiából magával hozott márványlapot használta s a kolozsvári jezsuita nyomdában is két festéktörő mérványkő akad 10 frt értékben.⁵³ E kőlapokról vitték át a festéket a festékező ládákkal (a löcsei ábrán 11-gyel jelölve s „nedvesető labdák”, latinul „pilae”-nek értelmezve) segítségével a sajtóba emelt szedésre. E labdák bőrből készültek és lószőrrel voltak kitömve. A sárospataki nyomdának 1666-ban mindössze két ilyen a „nyomtatáshoz való kész laptá”-ja volt, a kolozsvári nyomda pedig e célra 1774-ben két fontnyi lószőrrel rendelkezett 1 frt 59 kr értékben.⁵⁴ Jost Aman egyik

fametszete éppen a festékezés jelenetét örökíti meg. A festékezést természetesen minden egyes lenyomat előtt meg kellett ismételni.

A papiros íveket a szedésre ráhajtható, esuklóra járó födéltre helyezték (A löcsei képen 12-vel jelölve s „Fedel“, latinul „coperculum“-nak értelmezve), s hogy pontos soregyent (regisztert) nyerjenek, ami abban áll, hogy az ív két oldalára kerülő sorok tökéletesen födjék egymást, két, az ív tengelyében elhelyezett pécére akasztották. Ezek a pécék — vagy a sárospataki leltárban is használt műkifejezéssel élve puncturák — a papíroson apró lyukat ütöttek s a munkásnak ügyelnie kellett arra, hogy a hátnyomathoz beillesztett szépnyomásos íveknél a pécék ezekbe a lyukakba illesztessenek.

A papírral borított, befestékezett szedést most a sajtó tégelye alá tölték s a nyomótalpat a fordítórúd (a löcsei ábrán 15-tel jelölve s „fordeto rúd“-nak, latinul „sucula“-nak nevezve) segítségével leeresztve, megtörtént a nyomás.

Amikor azután a kellő számú példány kinyomtatásával elkészültek, a fölöslegessé vált szedést szétosztották, hogy a fölszabaduló betűkkel tovább folytathassák a munkát. A szétosztásnál a betűk nem egyszer a szédőszekevény helytelen rekeszébe⁵⁵ tévedtek s ez is fokozta a sajtóhibák lehetőségét.

A nyomdák egyik legtöbb gondot igénylő problémája a szükséges papírmennyiség beszerzése volt. Nyomdáink túlnyomó részben külföldi papírossal dolgoztak s Ballagi megállapítása szerint „a vízjegyek után ítélve, nálunk tömérdek lengyelországi papiros fogyasztatott el.“ Abádi Bécsből hozatta a papírost Újszigetre s valószínűleg Bornemisza meg Telegdi is innen födözte papírszükségletét. A vizsolyi Biblia papíryanagát pedig Németországban vásárolták. Hazánkban az első papírmalmot 1546-ban Brassóban a Vidombak partján állította fel Hans Frühe lengyel papírkészítő Fuchs János és Benkner János költségén s bizonyára innen födözték a Honterus-féle sajtó papírszükségletét.⁵⁶ Majd 1753-ban Báthory István Nagyszében városa kérelmére megengedte, hogy ott papírmalmot létesítsenek s annak gyártmányait szerte Erdélyben árusíthassák. A malom a talmácsi telken a Zott patak mentén 1233 frt 23 dénár költséggel szerencsésen el is készült s kezelésére 1574-ben a württembergi Riedlingenből való Berger György vállalkozott, aki az írópapír báláját 10 forintért, a nyomópapiros báláját pedig 9 forintért volt hajlandó szállítani. Mint Berger György 1574 május 29-én kelt egyezségéből értesülünk, egy-egy bála 10 rizmából, egy-egy rizsma 20 könyvből s egy-egy könyv 25 ívből állott.⁵⁷ Később Kolozsmonostoron, Déván, Gyulafehérvárt és Görgényben is létesültek papírmalmok, de ezek gyártmányai a kényesebb ízlést nem elégitették ki. Ezért a XVII. sz. utolsó évtizedében Kis Miklós azzal a tervvel foglalkozott, hogy Hollandiából hozat megfelelő képzett-

ségű papírkészítőt. Tett is erre nézve patrónusának, Teleki Mihálynak előterjesztést, de ez a lépése, sajnos, nem vezetett eredményre. Így hát a Szepességről kellett papirost hozatnia, ami nem mindig ment simán. Egy ízben a kuruc háború következtében nem kaphatván innen papirost, majd félévig szüneteltetnie kellett üzemet.⁵⁸ Az első szepességi papírmalmot 1613 körül állította fel a Lőcse közelében fekvő Teplicen Spielenberg Sámuel, az 1655-ben elhalt lőcsei városi orvos (Lőcsén már 1542-ben szerepelt egy papiermeyster özvegye), s aligha tévedünk, ha a lőcsei Brevernyomda alapítását s későbbi virágzását legalább részben ennek a papírmalomnak tudjuk be. A teplici papiros vízjegye Ballagi szerint „hármás halomból kiemelkedő kettőskereszt, melyre kétfelől oroszlanok ágaskodnak, fölötte kilencágú korona“. A nagyszombati nyomda 1640—93 között főleg a gr. Pálffy-féle bazini papírmalom gyártmányait használta. Ez a papírmalom már a század huszas éveiben is fennállott. A XVII. sz. végén és a XVIII. sz. elején alighanem a lipcsei Szentmihályon működő Zimány-féle papírmalommal állt üzleti összeköttetésben, melynek zálogbirtokosa is volt. De ezidőtájt a nagyszombati kollégiumnak a túrócvármegyei Znióváralján saját papírmalmai is voltak, amelyek bérlői papirosban fizették az évi bérösszeget. 1709-ben az egyik bérlő hat, a másik nyolc bála irodai nyomópapírt fizetett évente s ezenkívül arra is kötelezték a bérlőket, hogy egész évi papírtermelésüket szabott áron engedjék át a nagyszombati nyomdának.⁵⁹ Amennyiben azonban évi termelésük a száz bálát meghaladta, a többletet szabadon rendelkeztek. „A postai papír nagyobb bálája 19, kisebbje 17 forint, az irodai papír 13 és 12, az írópapír 11, a fehér nyomdai papír 8 és 7, az itató (bibula) papír pedig 5 forint volt, míg a szállítási díjak a malombérlőket terhelték. A debreceni nyomda 1718-ban 269 kötés papirost vett 329 forint 20 dénár értékben. Egy-egy kötés ára 1 forint 10 dénár és 1 forint 27 dénár közt ingadozott. Szállítója már ekkor is valószínűleg a dobsinai Zieser-féle papírmalom volt, melynek a század harmincas éveiből való több beadványa ma is megvan a város irattárában.⁶⁰ A nagyszombati nyomda papiroskészlete az üzem államosításakor 2000 forintra volt értékelve.⁶¹ Jóval csekélyebb papírkészlettel rendelkezett ugyanez időtájt a kolozsvári jezsuita nyomda: mindössze 7 bála nyomtatópapírral és 8 rizma írópapírral.⁶²

A papírmalmok berendezéséről szemléletes képet rajzol Nyakas Sarolta (i. m. 16. l.) a pécsi malomról készült egykorú leltár alapján. Ezt a malmot az 1760-as évek vége felé Fonyó Sándor nagyprépost javaslatára a káptalan alapította s Klimó püspök hathatósan felkarolta. Miként a püspök végrendeletéből kitetszik, az elhelyezésére szolgáló épület olyan rozoga állapotban volt, hogy Klimó a Tettye patak partján elterülő püspöki telken tágas kétemeletes épületet emeltetett befogadására. A földszinten volt a

malom hajtószerkezete, valamint a rongyot aprító zúzóberendezés, az első emeleten a rongyraktár s egy nagyobb terem, ahol a szétfoszlatott rongyot péppé áztató kádak, a merítő hálók és a sajtológépek állottak, míg a második emelet a hollandi foszlató gép, a mosóberendezés és az enyvező, meg papírfinomítóműhely befogadására szolgált, végül a padlástér a dróthuzalokra függesztett papirosívek szárítóhelyisége volt. A papírmalom személyzete 1780-ban két segédből, egy inasból, két szolgából és két nőmunkásból állott.

Mint a nyomda munkamenetéről adott áttekintésünkben kitétszik, a nyomda szorosabb értelemben vett munkája három részre tagozódik, a betűszedők (compositores literarum, sive typorum), a gépmesterek (impressores) és a korrektorok (castigatores v. collationistae) munkakörére. Technikai szakképzettséget csupán a betűszedők és a gépmesterek munkaköre igényelt. Kisebb nyomdákban mind a két munkakört egy személy látta el. Így Fischer János özvegye 1614-ben megígéri Kassa városának, hogy „jó legényt” fog tartani. Nádasdy Tamás újszigeti nyomdájában Sylvester János egyszerre két embert foglalkoztatott, Strutiust, majd ennek utódként Abádi Benedeket és saját öccsét Mihályt. Heltai Gáspár 1572-ben megemlékezik nyomtató szolgáliról s 1578-ban Bornemisza is emlegeti könyvnyomtatólegényeit. Kis Miklós 1698-ban írt *Mentség*-ben is sűrűn szerepelnek a legények. Megtudjuk róluk, hogy házasember is akadt közöttük s hogy gazdájuk saját telkén külön házat építtetett a számukra, de hogy tulajdonképpen hányan voltak, arról bőlesen hallgat. A jó Kis ugyanazon a lapon hol többes számban, hol meg egyes számban beszél róluk. A debreceni nyomdáról viszont pontosan tudjuk, hogy 1728-ban a művezetőn kívül két legényt foglalkoztatott. 1770-ben Landerer Mihály pozsonyi nyomdájában 12; betűöntődéjében két segéd dolgozott. Épp ily pontos értesüléseink vannak a nagyszombati jezsuita nyomda 1773. évi személyzetéről. A fennmaradt kimutatások szerint ebben az esztendőben ennek az akkor legnagyobb üzemünknek tíz gépmestere, nyolc szedője és három korrektora volt. Ezzel az eléggé nagy személyzettel semmiféle arányban sem áll a nyomda munkateljesítménye, föltéve, hogy a helytartótanács elé terjesztett évi kimutatások megbízhatók. Így az 1771/72. évről szóló jegyzékek egyike 18, másika 19, az 1772/73. évről szóló pedig pláne csak 11 kiadványt sorol fel! Ez annyira kevés, hogy föl kell tennünk, hogy a nyomda az utánnymatokat egyáltalán nem terjesztette föl s hogy a személyzetet mindenféle aprónyomtatvány előállításával foglalkoztatta. Hiszen a szakemberek számítása szerint egy-egy betűszedő óránként átlag 2000 betű kiszedésére, egy-egy sajtó pedig naponként 500 nyomásra volt képes.⁶³ Tekintetbe véve már most a vasárnapokat s az ebben a korban rendkívül sűrű ünnepnapokat, Mayer egy-egy gyorsan dolgozó nyomdaüzem évi maxi-

mumát 319 folió levélre becsüli. (*Wiens Buchdruckergeschichte*. Wien, 1883, I : 142. l.) Megjegyzem, hogy a nyomdák átlagteljesítményét károsan befolyásolta a betűkészlet szegényessége is. Kis Miklós panaszolja, hogy ha egy-két napig távol volt a nyomdától s így nem végezhetette el a szedéssel párhuzamosan a korrektrurát, máris megakadt a munka, mert kevés lévén a typus „menten megtsökennek a betű szedők, és megszűnnek a munkától... kiváltképen — teszi hozzá — ha azon Typusokból ketten is szednek.“ (*Mentség*, 29. l.)

(Folytatjuk.)

GULYÁS PÁL

¹ Hasonmását l. Gulyás Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. sz.-ban*. Bpest, 1931. 238. l. — ² Imreh Sándor nyomdász leírása a *Grafikai Szemlé*-ben, 1892 : 59. l. — ³ „Eine presse mit allem zugehör samt newem fundament von Metall.“ V. ö. M. Ksz. 1888 : 250. l. — ⁴ L. M. Ksz. 1926 : 120. l. — ⁵ V. ö. Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári nyomdászat története*. Kolozsv., 1896. 89. l. — ⁶ *A K. M. Egyet. Nyomda tört.* Bp., 1928. 185. l. — ⁷ Hasonmásukat l. Gulyás, i. m. 239. és 243. l. Utóbbi képeske Comenius *Orbis pictus*-ának 1685-ben Lőcsén megjelent négyvelvű kiadásából (RMK. I : 1338. sz.) való. A könyvben előforduló 151 fametszet készítője Bubenka Jónás Dobos (Bubenka) András tótfalusi (ochtinai) ev. lelkész fia, előbb eperjesi német kántor, majd a lőcsei latin iskola tanára. Metszetei nem önálló alkotások, hanem az *Orbis pictus* 1658. é. nürnbergi kiadás ábráinak tükröképei. V. ö. Takáts Zoltán: *Bubenka Jónás és az Orbis pictus képei*. Archaeol. Értes. 1912 : 284/6. l. és Hajnóczy Iván: *Az 1685. é. lőcsei Orbis pictus képei*. M. Kvszle, 1941 : 186. l. — ⁸ Csűrös Ferenc: *A debreceni városi nyomda története*. Debr., (1911) 322. l. egyik jegyzetében megemlíti Miskolci Ferenc könyvnyomtatónak a debr. ref. koll. könyvtárban R. 684. sz. a. őrzött naplóját, mely többek közt „közli a kolozsvári és a debreceni betűszekrény betűelhelyezési rajzát“, utóbbi 1697-ből. E rajzokat szerettem volna képbén bemutatni. Sajnos, ily irányú megkeresésemre a koll. könyvtár igazgatóságától 1943. Bl. 8. 118/943. sz. a. azt a lesujtó választ kaptam, hogy a Miskolci-féle napló „már az 1920-iki generális revíziónál is hiányzott és azóta hiányként van nyilvántartva“. — ⁹ Iványi Béla közlése, M. Kvszle, 1931 : 63. l. — ¹⁰ Medgyesi levelét először az *Erdélyi Prot. Közl.* tette közzé, 1876 : 320. l. s azóta sokszor idézték. — ¹¹ L. Dézsi Lajos: *M. író és könyvnyomtató a XVII. sz.-ban*. Bp., 1898. 148. l. — ¹² Ez a véleménye Hajnóczy Ivánnak: *A 300 éves lőcsei nyomda*, Közlem. Szepesvm, Multjából, 1914. és Pukánszky Béla: *D. Druckerei Brewer in Leutschau*, Gutenberg-Jahrb. Mainz, 1927., de hogy véleményüket miféle okmányokra vagy megfigyelésekre alapítják, azt egyikük sem árulja el! — ¹³ L. Csűrös i. m. 120. l. — ¹⁴ Szalárdi János: *Siválmás Irvánika*, idézi Ballagi Aladár: *A m. nyomdászat tört. fejlődése*. Bp., 1876. 100. l. — ¹⁵ V. ö. Ferenczi Zoltán, i. m. 69. l. — ¹⁶ Kis Miklós *Mentsége* 45. l. — ¹⁷ *A K. M. Egyet. Nyomda tört.* 76. l. — ¹⁸ Gárdonyi Albert: *Magyarors. könyvnyomdászat* stb. Budapest., 1917. 11. l. — ¹⁹ *A K. M. Egyet. Nyomda tört.* 16., 41. l. — ²⁰ V. ö. Éble Gábor: *Egy m. nyomda a XVIII. sz.-ban*. Bp., 1891. 12. l. — ²¹ Ballagi i. m. 138. l. — ²² V. ö. Illésy János: *Nyomdászati és*

könyvészeti adatok. M. Kvszle, 1896 : 175. l. — ²² A K. M. Egyet. Nyomda tört. 183. l. — ²⁴ L. J. Fitz: *Eingewanderte deutsche Buchdrucker in Ungarn*, etc. Gutenberg-Jahrb. 1934. 210. l. — ²⁵ V. ö. Typographia, 1880 : 13. sz. — ²⁶ A leltárt Imreh Sándor közölte a Typographia 1880 : 14. és köv. számaiban kiadott *Tóthfalusi Kis Miklós nyomdája* c. cikksorozatában. — ²⁷ V. ö. Korrespondenzbl. 1882 : 65. l. a nagyszombeni és M. Ksz. 1888 : 250. l. a kassai nyom. dát illetőleg. — ²⁸ Nyakas Sarolta: *Az első pécsi nyomda története*. Pécs, 1943. 37. l. — ²⁹ L. Gulyás i. m. 250. l. — ³⁰ V. ö. Rovó Aladár: *A betű*. (Bp., 1930.) 13. l. — ³¹ V. ö. Szabó: RMK. II : 553. l. — ³² A régi magyarban a *cifra* számjegyet és nem cifrázatot jelentett. V. ö. Pápai Páriz Ferenc magyar-latin szótárát, amely szerint tzipra: Numeri nota! — ³³ L. M. Ksz. 1888 : 250. l. — ³⁴ L. A K. M. Egyet. Nyomda tört. 96. l. — ³⁵ V. ö. Gárdonyi Albert: *XVIII. sz.-i nyomda felszerelési költségei*. M. Ksz. 1942 : 52/3. l. — ³⁶ A nagyszombati nyomdának az 1773-iki leltár szerint 150 drb szedőfája volt 50 frt értékben. V. ö. A K. M. Egyet. Nyomda tört. 185. l. Kár, hogy a kivonatban közölt leltár nem szöveghű. A kolozsvári jezsuita nyomdában ugyanakkor 5 drb „betűszedő vas” volt 5 frt értékben. L. Ferenczi, i. m. 82. l. — ³⁷ A nagyszombati nyomda leltára a „különféle formákhoz való hajók, Vinclhäben” értékét 100 forintra teszi. V. ö. i. m. 185. l. Ugyanekkor a kolozsvári jezsuita nyomda 22 drb „columnák alá való deszká”-val bírt 2 frt 40 kr értékben. L. Ferenczi, i. m. 90. l. — ³⁸ A löcsei képecskén 6-tal jelölve s a szövegben „folyó (levél): Paginá”-nak értelmezve. — ³⁹ A Gevers-féle leltárban szerepelnek az az „allerley strige”. — ⁴⁰ M. Tóthfalusi Kis Miklós mentsége. Gyoma, 1942. 12/22. l. — ⁴¹ A könyvnyomtatás fejlődéstörténete. M. Nyomdász, 1908. — ⁴² V. ö. Gulyás, i. m. 116. és 157. l. — ⁴³ Így említi őket A K. M. Egyet. Nyomda tört. 185. l. lenyomatott leltári ismertetés, számuk feltüntetése nélkül. A kolozsvári jezsuita nyomdában három ilyen szék volt együttesen 30 kr. értékben. L. Ferenczi, i. m. 90. l. — ⁴⁴ Miskolczy Ferenc eml. naplójában löcsei éveiből származó „számos ú. n. kilövési tábla” volt megörökítve. L. Csürös, i. m. 322. l. — ⁴⁵ A löcsei képecskén 7-tel jelölve s a magyarázó szövegben „rendelő (helyheztető) táblá”-nak, latinul „tabula compositoria”-nak értelmezve. — ⁴⁶ A löcsei képecskén 8-cal jelölve s a szövegben „vasráma: margo foreus”-nak nevezve. — ⁴⁷ L. M. Ksz. 1926 : 117. l. — ⁴⁸ A löcsei képecskén 13-mal jelölve a „bé-vetőlő”, latinul „tigellum”-nak értelmezve. — ⁴⁹ V. ö. Gustav Milchsack: *Doppeldrucke*. Zentralbl. f. Bibliotheksw. 1896. Nálunk Trócsányi Zoltán volt az első, aki az egymástól némiképp eltérő példányokban nem látott külön kiadásokat, hanem pusztá változatokat s ezzel — a külföldi irányú kutatásoktól függetlenül — helyes útra terelte a kérdést. L. Régi m. nyomtatványok változatai. Akad. Értes. 1918 : 6/8. sz. és kly. Bp. — ⁵⁰ Sylvester-ről például tudjuk, hogy Bécsben érdeklődött az *Wy testamentum* kinyomtatásához szükséges festék mennyisége és ára iránt. V. ö. Régi m. költők tára, II : 489/91. l. — ⁵¹ A M. N. Múzeum könyvtárában megvan Steinhübel György felsőmagyarorsz. könyvkötőlegény 1668-ban megkezdett jegyzőkönyvecskéje, melybe több mesterségébe vágó receptet is följegyzett. V. ö. Gulyás Pál: *Egy felsőmagyarorsz. könyvkötőcsalád följegyzéseiből*. Bp., 1912. és M. Kvszle, 1912. Egészen bizonyos, hogy tipográfusainknak is voltak ilyen mesterségükbe vágó följegyzéseik, melyek azután apáról fiúra szálltak. — ⁵² A nyomdászati a jelenkorban. Gutenberg, Eger, 1867 : 22. sz. 89. l. — ⁵³ L. Ferenczi, i. h. — ⁵⁴ A festékező pamacsokat és a lószórt a nagyszombati leltár is fölemlíti. I. m. 185. l. — ⁵⁵ A löcsei képen 5-tel jelölve s „tartó.helyeseké”-nek, latinul „locaulmentá”-nak értelmezve. — ⁵⁶ L. Ábel Jenő: *A bártfai sz. Egyed temploma*

könyvtárának tört. Bp., 1885. 118. l. — ⁵⁷ V. ö. Iványi Béla: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon.* M. Kvszle, 1932/4 : 16/8. l. — ⁵⁸ V. ö. Novák: *A nyomászat története.* Bp., 1928. III : 71. l. — ⁵⁹ *A K. M. Egyet. Nyomda tört.* 61. l. — ⁶⁰ L. Csűrös, i. m. 344. s köv. l. — ⁶¹ L. *A K. M. Egyet. Nyomda tört.* 185. l. — ⁶² L. Ferenczi, i. m. 90. l. Ő szerinte a nyomtató papír mázsája 17 frt, az író papír mázsája pedig 2 frt volt, ami persze elírás: az első esetben mázsa helyett bála, a másodikban pedig rizsma értendő! — ⁶³ V. ö. Rovó Aladár: *A betű.* 25., 28. l.

SZÓKINCS ÉS NÉPHAGYOMÁNY.

Az utolsó évtizedekben szokatlan lendületet vett népkutatás szoros kapcsolatba hozta egymással a néprajzot és a nyelvtudományt. Megindult Németországban a Wörter und Sachen c. folyóirat, amely programjában rámutatott, hogy a tárgyak ismerete nélkül a szavak igazi jelentését meg sem ismerhetjük, enélkül pedig származásuk sem fejthető meg. Így lett a tárgyi néprajz a szó-kutatás alapja. Az új népnyelvi szótárak tehát nem elégszenek meg a szó jelentésének egyszerű megfogalmazásával, hanem részletes leírást adnak az egyes tárgyakról, azok minden egyes részéről, s jó rajzokkal is szemléltetik őket.

A szókincs azonban nemcsak a tárgyakkal áll összefüggésben, hanem a néphagyománnyal is, azért a szókutatásban ennek az ismerete nem hanyagolható el. Ebben a vonatkozásban aztán a folklór is hasznát veheti a nyelvtudománynak, mert nem ritka az olyan eset, amikor a néphagyomány egyetlen emléke csak a szó. Előfordulhat, hogy a néphagyomány egykori meglétét bizonyító elnevezés még megvan olyan területen, ahol maga a néphagyomány már nem él. Sőt a néphagyomány régiségéről éppen a szó régi följegyzése tanuskodik, oly időből, amikor az illető néphagyományra nézve semmiféle följegyzésünk sincs.

A következőkben néhány ilyen esetet fogok tárgyalni, s egyben szeretném a figyelmet fölhívni, milyen fontos, hogy a népnyelv kutatói a szavakkal kapcsolatos néprajzi jelenségeket is megfigyeljék és följegyezzék, az etnográfusok pedig a tárgyakon és néphagyományokon kívül a hozzájuk fűződő elnevezésekre is legyenek tekintettel. A nevek sok néprajzi jelenségre vetnek világot, viszont a néprajzi ismeretek a szavak eredetére világítanak rá.

A *tejútnak* országszerte sok neve ismeretes, de azért a nép több helyütt használja az irodalmi nevet is. Kálmány Lajos a torontálmegyei Oroszlámoson följegyezte a tejúthoz fűződő mondát is. Árpád fejedelem egyszer édesanyjáról álmodott, s ekkor édesanyja emlékjéből megeredt a tej, végigfolyt az égen, meglátszik ma is, azért hívják tejútnak. Árpád is arra ment seregével. (A csillagok nyelvhagyományainkban, 12.)

Hasonló mondákkal magyarázza a görög néphit is a tejutat. Legismertebb a Heráról és Heraklesről szóló monda. Zeus (más változatok szerint Athéne vagy Hermes) az alvó Herához csempészi a kis Heraklest. Mikor Hera fölébredt és észrevette a csalást, haragjában ellökte magától, de teje kiömlött az égre, s ebből lett a tejút. Más monda szerint Herakles oly mohón szopott, hogy Hera fájdmában kikapta emlőjét a gyermek szájából, s ekkor ömlött ki a tej az égre. Egyszer meg oly sokat szopott, hogy nem tudta szájában tartani, vagy mikor jóllakott, ellökte az emlőt, s a tej tovább folyt az égre. Más mondák szerint Hera önként adta mellét a már fölserdült Heraklesnek (vagy Hermesnek, vagy Bacchusnak), mert csak így nyerhette el a halhatatlanságot. Ops-szal is kapcsolatba hozzák a tejút keletkezését. Mikor Juppitert a világra hozta, s Saturnusnak helyette követ mutatott, férje nem akarta elhinni, hogy ő szülte. Ops erre fogta a mellét, s bizonyítékul tejet nyomott ki belőle. Az erős nyomástól a tej nagy ívben lövellt ki, s így lett az égen a tejút. (Pauly-Wissowa, VII. 566.)

A középkori latinságban a tejút neve a görögből származó *galaxia*, a görögöknél azonban *γαλαξίας κύκλος* volt a tejút neve. Ennek a fordítása Cicero *orbis lacteus*-a, s Plinius *circulus lacteus*-a; Ovidiusnál *via lactea* a tejút. A német *Milchstrasse* név is csak fordítás. Nyelvünkben a *tejút* nevet először Komáromi Csipkés György használja Az Judiciaria Astrologiájáról c. munkájában (Debrecen, 1665, Nyr XXX. 329.). A név még nem állapodott meg akkor, mert Zrínyi *tejes út*-nak nevezi (Szigeti Veszedelem, XV. é. 35.).

A tejút legrégebb magyar neve *hadi út*. Sajnos, csak egy adatkunk van a szóra, a XV. sz. első negyedéből származó Schlägeli Szójegyzékben: *Galixia — hadi vth*. Hogy itt kétségkívül csillagnévvel állunk szemben, arra nézve a hibásan írt, de felismerhető latin néven kívül bizonyítotték az utána következő másik csillagnév: *septemstiliium — fias tik* (ma is *fiastyúk*, *septistellium*, *Siebensterne*). A tejútnak ezt a régi nevét tartotta fenn a ma már csak a Székelyföldön használatos *hadak-útja*. A hozzáfűződő monda szerint Csaba vitézei jöttek rajta vissza (Ipolyi, Magyar Mythologia, 2. kiad. II. 350.). Háromszék felvidékein azonban él egy másik hiedelem is, mely szerint a csatában elhullott székely katonák lelkei szállottak vissza, fölverték ismét testüket és segítettek megverni az ellenséget (MNGy III. 402). Ebben az alakban a tejút neve Perecsényi Nagy László Léta magyar vitéz és Zamira pannóniai kisasszony viszontagságai (Pozsony és Pest, 1800, 164—6) c. versében fordul elő legelőször:

A *hadak uttyának* vezérlése szerint,
Mely Európának derekára tekint,
Ennek és az égi csillagok forgásán
Zsinórmértéket vet Léta utazásán.

Szirmay is említi a Hungaria in Parabolis II. kiadásában (Bud. 1807, 122. l.): *Via lactea stellarum congeries Hungarica Hadak-úttya ex eo vocatur: quod ex Asia egressi ductum constellationis huius in Europam secuti fuerint* (Lugossy: Új Magyar Múzeum, 1855, I. 122).

Nem lehetetlen, hogy a monda él Nyugatmagyarországon is, mert Róka Zoltán tanító szíves értesítése szerint az Őrségben, a vasmegyei Ispánkon, *Csaba útja* a tejút neve. A névnek és mondanak további kutatása nagyjelentőségű volna a székelység dunántúli kapcsolatai szempontjából.

Véleményem szerint azonban a *hadi út* név régebb, mint a monda, s a név adott okot a monda keletkezésére. A *hadi út* jelentése ugyanis: *via militaris, via publica, Heerstrasse*. Az Oklevél-Szótár 1472-ből közöl rá adatot: *Vie strate magne Hadyuth vocate*. Még régebbi adataink vannak a vele egy jelentőségű *hadút*-ra, amely megvan már a Tihanyi apátság 1055-ből való alapítólevelében: *hodu utu*. Következő adatok: 1211: *ad magnam uiam que dicitur Hoduth*, 1345: *Iuxta vnam publicam hoduth vocatam*.

Eszerint a *hadút, hadiút* egyszerűen csak annyit jelent: *országút*, amely szintén: *militaris via, via publica*. A legrégebbi adat erre 1359/1509-ből: *Perueniret ad magnam vnam orszagvta vocatam*. S valóban, így is nevezték a tejutat. Már Szikszai Fabricius 1590-ben megjelent szótárában: *Via lactea, Galaxia — Orszagvta az éghen*. Szövegben Komáromi Csipkés György már említett munkájában: *Némellyek az első teremtésbeli világosságnak maradékjából, mely az Égen levő ország után, vagy téi uton vagon mondgyák lenni az üstökös csillagokat (i. h.)*.

Ezt a régi nevet a népnyelv a mai napig megőrizte az Alföldön. Így *országúttya* Nagykörösön (Kertész Dezső), Torontál m. Szőregen (Kálmány, Szeged népe III. 181), Békés megyében, Hajdúhadházon, Hortobágyon (Herman Ottó: A magyar pásztorok nyelvkinése), *országút* Heves megyében (1840, M. Tájsz.) Mezőkövesden (Hancsók Kálmán), Békés m. Kondorostanyán (Fülöp Imre), Orosházán (Nyr XXX 199), Csongrád m. Kisteleken (uo. 393), Nagyszalontán (MNGy. XIV. 254), Torontálvásárhelyen (MNY. VII. 43). Arany János is ebben az értelemben használja a Toldi IX. énekében: „Fölnézett az égre, az *országútjárát*“. S kétségtelen eredeti tejút jelentése ebben a szólásban: *Vén, mint az országút*¹ (Győr, Nyr XXV. 38). *Vin, mind az ország úttya* (Rábaköz, uo. XXXVII. 87). *Ajan vin, mind a Ojâⁿ vé^m, mint az országút* (Csűry, Szamosháti Szótár). *Egy idő^s az országúttá* (Hajdúszovát, Nyr XXV. 428). Kresznericsnél: *Régibb, mint az országútja*. Czuczor-Fogarasinál: *Régibb az országútnál*.² Már Dugonics közölte: *Éppenséggel oly vén, mint az ország úttya* (2: 328). A dunántúli, szamosháti és szolnokdobokamegyei adatok azt bizonyítják, hogy a tejutat *or-*

szágútjának nevezték olyan területeken is, ahol ma már ez a név nem ismeretes, s nem is sejtik, hogy a közmondásban az *országút* eredetileg a tejútra vonatkozott. Nyugatmagyarországon az országutat *postaútnak* nevezik, s itt ez került bele a szólásba: *Vén, mint a postaút* (Zala m. Alsólendva Nyr XXVI. 521). *Vén* vaok ém má, *mind e postaút* (Vas m. Németgenes, XXXI. 589). Egy palóc mesében *szekérút* szerepel: Egy nagy erdő közepén találkozik egy öregasszonnyal, aki *vénebb volt a szekérútnál* (Istvánffy: Palóc mesék a fonóból 40). Másutt valamely községi út, pl. *Vinebb, mint a mátai út* (Hajdú m. Nyelv. Füz. LVI. 31). *Vén vagyok, mint a perkátai országút* (Tolna m. Pálfa, Palotay Gertrud). Mikszáth Kálmán Fekete kakasában is: *Vén, mint a palojtai országút* (Rubinyi: Mikszáth K. stílusa és nyelve 69).

A német *Heerstrasse* is használatos tejút jelentésben, s a középletin *strata* „országút és tejút“ (Papiasnál 1050 körül, Lugossy, Új M. Múz. 1855, I. 58; vö. Molnár Albertnél: *Strata*, via, quae cuius sternitur. Pápai Páriznál: *Viarum strata*: Rakott út. Márton Józsefnél: *Strata*: országút, tsináltút, 1818).

Lugossy idézi a tejútnak Dunapatajon 1839-ben följegyzett *ötevény* v. *öttevény* nevét (Új M. Múz. 1955, I. 259). Ha az adat hiteles, ez is csak országutat, töltést jelentett eredetileg. Az Oklevél-Szótár sok adatot közöl erre a jelentésre. 1255: ad antiquam viam que wlgō dicitur *Vtwengut*. 1232: super uiam *Etteuen*. 1242: Ad magnam viam, que vulgo *Etteuen* dicitur. 1329: Magnam viam regni que *vtteuin* vocatur. 1329/1378: ad viam magnam *Etheuenuth* vocatam. 1364: Usque ad quandam publicam stratam wlgō *vtteuen* uocatam. Az *öttevény*, *ötvény* az *önt*, régen *öt*, *ött* ige származéka, s azt jelentette „öntvény“. A györmegyei *Öttevény* helynév megőrizte eredeti alakját (az oklevelekben: 1443: *Etteuen*, 1481: *Ewthwen*, 1482: *Ewthwen*, 1500: *Ethwen*, Csánki III. 554). L. még Pais Dezső, M. Ny. XXVIII. 129.³

A *tejút* tehát az ég országútja. Alsó-Fehér megyében úgy is nevezik: *Ég útja* (Lázár István, Alsó-Fehér vm. monogr. I. 563). Ezt már különben Kresznerics is idézi Sándor István Toldalékából. Változata Verebélyen: *Égiút* (Kerber Andor). A németben is *Himmelstrasse*. A monda szerint Isten és Krisztus járt rajta.⁴ Ezért a palócoknál Ságújfalun *Isten úttya*, Szőregen *Jézus úttya* neve is van (Kálmány, A csillagok 4, 12, Szeged népe III. 181). Az utóbbi változata: *Jézuskának az útja* (Bugac, Herman O. A. m. pásztorok nyelvkinese.^{4a} Vas m. Rábagyarmaton Musits Jenő értesítése szerint *Görbe-út* a neve. Nagyszalontai néphit szerint az *Országút* azért görbe, mert egyszer az Úr Jézus kitért rajta egy részeg előtt (MNGy. XIV. 254). Csongrád m. Kistelken is mondják, hogy az *Országúton* az is meglátszik, hogy tért ki az Úristen a részeg ember előtt (Nyr XXX. 393). Egy szeged-gajgonyi monda szerint mikor Krisztus Urunk Szent Péterrel ment az *Országúton*,

találkoztak egy nyúves kutyával. Szent Péter befogta az orrát, s elkerülte, Krisztus Urunk csak ment a rendes úton. Mikor azonban egy részeg ember dülöngél az úton s káromkodik, Krisztus messziről kitér előle (Kálmány, A csillagok 16). Csongrád m. Boesáron az *Országút* két ága a pásztorság hite szerint úgy keletkezett, hogy Jézus kitért egy részeg ember elől (Herman O. i. m.). E mondákon alapul a tejút *Részeg ember útja* (Zala m. Arács), *Részegek útja* (Baranya m. Csúza MTsz.). Szólásokban szintén nyoma maradt a mondának: *Krisztus is kitért a részeg előtt* (Erdélyi). *Részeg ember elől én is kitérek*, mondja Krisztus Arany A hegedű c. legendájában. *Krisztus urunk is kitért a részeg ember előül* (Csúry, Szamosháti Szótár). *Részeg ember elől Krisztus urunk is félre állt* (Maros-Torda m. Kibéd, Nyr XXX. 399). *A részeg embörnek az Isten is kitér* (Bács m. Jankovác, uo. X. 472). *Részeg embör elü az Isten is kütér* (Nagykanizsa Nyelv. Füz. XLVIII. 53). *Ganajos szekérnek, részeg embernek Isten is kitért* (Erdélyi). *Terhes szekérnek, részeg embernek az Isten is kitért* (Czuczor-Fogarasi). Megvan már Molnár Albertnél: *Az Isten is kitért volt a részegember előtt*. Újabb változatai: *Okos ember kitért a részeg elől* (Tamási Áron: Ragyog egy csillag 136). *Részeg embörnek a szénás szekér is kitért* (Baranya m. Kisherend, Berze Nagy J. Baranyai m. néphagy. III. 45). Egy régi írott könyvcskében: *Kettő előtt hasznos kitérni: a terhes szekér előtt és a részeg ember előtt* (Nyr. IV. 87). Dugonicsnál: *Részeg ember előtt terhes szekér ki tér* (2: 187). *Részeg ember előtt Krisztus is ki tért* (1: 168). Hajdúszováton: *Részeg embert az isten is elkerüli* (Nyr. XXIX. 189).

A Krisztus-mondákkal függhet össze a tejút következő neve is: *Róma útja* (Vas m. Vép, Nyr XXX. 199). Herman Ottó szerint ez a név nem lehet népies eredetű. Újabb adatok azonban erre nézve nem engednek kétséget: *Róma útja* (Vas m. Rábagyarmat, Musits Jenő), *Roma uttya* (rövid o! Gönczi: Göcsej 190), *Roma-ut*, *Romai-ut* (Vas m. Csákánydoroszló, Csaba József; a *Róma* rövid o-jára nézve vö. *Roma pápa* Pápa vid. Nyelv. Füz. XVII. 18). Érdemes lenne nyomozni, vannak-e e névhez fűződő mondák!

Egy szegedi monda szerint, mikor Szent Péter a részeggel találkozott, ki akar előle térni, de ez összeakaszkozik vele és kocsi-jával ledörgölte Szent Péter szekérének az egyik oldalát, úgyhogy rúdja eltört, s a szalma kiszóródott (Szeged népe III. 181).⁵ Nagy-szalontán is Szent Péter hullatta el a szalmát, mikor a Göncöl-szekérrel hordta az égen, de rosszul rakta föl, meg sebesen hajtott. Innen kapta *Szalmásút* nevét (MNGy XIV. 253). Ez a neve a biharmegyei Jánosfalván is a tejútnak (Nyelv. Füz. XXIX. 32), s ezt Komárom m. Fűrön *szómásút*-nak ejtik (M. Tájsz.). A monda másutt is megvan. Így a baranyamegyei Bánfán, ahol szintén Szent Péter potyogtatta el a *Tejúton* a szalmát (Berze Nagy J.

i. m. III. 331), Bodán pedig farkasok ugrottak az ökrök elé, ezek ijedtükben fölfordították a szekeret, s amint továbbrohantak, a szalma szétszóródott az úton (II. 605). Egyszer meg lopni ment Szent Péter szalmát, de a csász rajtakapta. Szent Péter erre sebesen kezdett hajtani, a szalma leszóródott, s azóta látszik az égen az *Országúttya* (Szöreg, Szeged népe III. 181). Más szőregi hagyomány szerint Jézus vitt szalmát az *Országúton*, elszórta, azóta homályos az *Országút* (uo.). A baranyamegyei Bélyén *Göncő szekere* hullatta el a szalmát (Nyr XV. 424). Hogy másutt is vannak hasonló mondák, bizonyítja a tejút krimi-tatár neve: *Saman july*, 'szalma útja' (Kúnos Ignác szíves közlése). Baranya m. Bodán *Szent Péter szénája* a tejút neve (Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok, 3: 32).

A torontálmegyei Klárafalván a cigány ment el szalmát lopni. A csász észrevette, elébe akar kerülni, de nem bír. Amerre ment a cigány, mindenütt elszórta a szalmát, azóta látszik az *Országút* (Kálmány, A csillagok 16). Már Lugossy följegyezte a szalmalopó *Cigányok uta* nevet, sajnos, a följegyzés helyének említése nélkül (Új M. Múz. 1855. I. 129). Palotay Gertrud értesítése szerint a kolozsmegyei Kidén a cigányok sietve lopták a szalmát, s „útkok lett", ezért a tejút neve *Cigányok uttya*. Maros-Torda m. Kibéden is *Cigányok uttya* a tejút, amelyet akkor szórtak végig a cigányok szalmával, amikor Egyiptomba vonultak téglát verni (Nyr XXX. 199). A zalamegyei Csesztregen *Cigányok szuómázása* a tejút (Bódei János), s ezt *Cigányszuoómázás* alakban Göncei is közölte Göcsejből. Alsó-Fehér megyében szintén a cigányok hullatták el a szalmát az *Ég útján*. A törökben is *Saman ogrysy* 'szalmatolvaj' a tejút neve (Vámbéry: A magyarok eredete 8, Kálmány: A csillagok 20), de a kaukázusi tatárok s egyes balkáni népek valószínűleg perzsa eredetű mondáiban is szerepel szalmát vagy szénát lopó ember, aki útközben annyit elhullatott, hogy útja ma is látszik az égen. Innen van náluk a tejútnak *Szalmatolvaj útja* vagy *nyoma* neve (Vámbéry: Die prim. Kultur des turkotatarischen Volkes 156, Harva: Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker 201).

Egy szőregi monda szerint a *Nagy-Döncöl szekér* Szent Péteré volt (Kálmány Szeged népe III. 181), ezen ment el szalmát lopni. Ez a hagyomány nagyon régi lehet, mert Melius Juhász Péter Szent Jób könyvének fordításában (1564) a Gönczöl szekérének *Szent Péter szekere* nevét használja (IX. 9, XXXVIII. 26), a jegyzetben azonban mai nevét is említi. Baranya m. Bodán ma is *Szent Péter szekere* (Berze Nagy J. i. m. II. 605), Vas m. Sárvárt pedig *Péter szekere* (Pörtl József). A zalamegyei Csömödérpákan *Isten szekere* a Göncölszekér (Surányi Vilmos).

A Sirius csillagnak a Dunántúl általában *Sánta Kata* a neve,

de így hívják Kiskúnhalason (Nyr XXX. 199), Borsod m. Nagymihályon (XXI. 285), Békés m. Kondorostanyán (Fülöp Imre). *Sánta Kati* Nagyszalontán (MNGy. XIV. 253) és Szilágy megyében (Nyr XXX. 199). Egyszerűen *Sánta* Pusztaszandán (Herman O. i. m.), *Kata* Nógrád m. Nagyoroszbiban (Noga Tibor). *Sántalány* Mezőkövesden (Hancsók Kálmán), Kecskeméten, Csongrádon, Szegeden (MTsz.), Bugacon (Herman O.), Csongrád m. Kisteleken (Nyr XXX. 393), Szőregen (Szeged népe III. 182), a Temesközben (Kálmány Hagyományok II. 41—2), *Sántalány* Felsőborsodban, Mátraalján (Nyr XXX. 199), *Sántalán* Tiszafüreden (MNGy. IX. 264), *Sántalánycsillag* Temesközben (Kálmány, Hagyományok II. 42). Egy szőregi monda szerint három kaszás után vitte a leány az ételt, a hátulsó kaszás elejtette a kaszáját, a leány behágott, s elvágta a lábát két felé (Szeged népe III. 182). A *Kaszáscsillag* az Orion.⁶ Vas m. Rábagyarmaton azért nevezik *Sánto Katának*, mert nagyon pislog (Musits Jenő). A göcsejiek szerint is nagyon *pillogat*, villog, *lebbelüdik*, a Kaszások után *billog*, illegve-billegve viszi a szerszámot, mások szerint *pislogva* teregeti utánuk a lekaszált füvet, vagy viszi a fölöstökömöt, ebédet. El azonban sohasem éri őket. Egyszer, mikor vitte az ebédet, elesett, kifecamította a lábát. Sántaságát onnan magyarázzák, hogy változóan világít, egyszer erősebben, máskor gyöngébben (Gönczi 189). Kiskunhalason olyan billegve megy az égen, mintha sántítana. „Viszi mán a *Sánta Kata* az ételt az ő kaszássa után“ (Nyr XXX. 199). Mezőkövesden a *Sántalány* a marokszedő s billeg az étellel a *Kaszások* után. Kondorostanyán pálinkát visz utánuk. Nagyszalontán tojást szed *Sánta Kati* a *Kaszás* után. Baranya m. Bánfán *Pila* a Sirius neve (Berze Nagy J. i. m. III. 331), s ez valóban azt jelenti 'pislogó' (pl. mécs, Vas m. Kemenesalja, Somogy m. Visnye); vö. *sánta-pila* 'sántikáló nőszemély' (Csallóköz MTsz.).

Szintén Szent Péter-mondákkal függ össze az ághely, faesomó *péterszeg* neve, melyet a régi *Tájszótár* (1838) közölt a Kemenesaljáról. Vannak azonban a szóra újabb adatok is. *Péterszeg* Vas m. Szombathelyt, Rábagyarmaton, Nagymizdón (Musits Jenő), Óriszentpéteren, Zala m. Bocföldén, Zalabesenyőn (Bódei János), *piéterszeg* Csesztregén (Gánya Klára), *piéterszeg* Veszprém m. Lovászpatonán, Kéttornyúlakon, Görzsönyben (Nyelv. Füz. XVII. 43, XXXIV. 67), *péterszeg* Somogy m. Ráksin és Toponáron (Kovács Vilma), *szentpéterszeg* Zala m. Pölöskefőn (Pálffy László), *szentpiéterszeg* Veszprém m. Marcaltőn, Vináron, Borsosgyőrött, Dákán, Gyimóton (Nyelv. Füz. XVII. 43).

A név keletkezésére a következő népmondák vetnek világot. Baranya m. Hosszúhetényben Szent Péter egyszer az utat kérdezte az ácsoktól, de azok nem akarták neki megmutatni. Akkor megátkozta őket, hogy *görcs* legyen a fájukban (Berze Nagy J. i. m. II. 610). Egy bátorligeti monda szerint Szent Péter és az Úr Jézus

Krisztus megszállt egy kocsában. Ácsok jöttek mulatni, s az egyik izgága ács alaposan megrángatta Pétert. Reggel útra kelve Péter arra kérte az Urat, hogy tegyenek a fába *vasgörcsöket*, hogy bajoljanak, ha faragják. Az Úr azt felelte, elég lesz a *fagörcs* is. Azóta van *fagörcs* a deszkában (Ortutay: Fedics Mihály mesél 318). Egy kistótfalusi monda szerint Szent Péter Jézussal a földön járva betért egy csárdába, ahol ácsok mulattak. Ők lefeküdtek, de a duhaj ácsok táme közben folyton rugdosták Pétert. Péter ezért arra kérte Jézust, hogy vasszeget teremtsen a fába, hogy kiesorbítsák fejszójüket, Jézus azonban csak *bütyköt* teremtett a fába (Berze Nagy J. i. m. II. 301). Egy kopácsi (Baranya m.) adomában is megrugdalták az ácsok Szent Pétort, „erre aztán Szent Péter asz kérte Jézustú, hogy vasszegeket verjén a fenyő-fába, hotyha a zácsok faragják, hoes csorbujjon ki a baltájuk. Hogy azt növezzén, vasszegeked benne! De Jézus csak felére tejjesítötte Pétörnek a kérését, mivé ő is félük hibás volt, hoty kéccör rugdálták még ütöt. Így léttek asztán, Jézus parancsára, ojan kemény *bütykök* a fenyőbe, amik lektöbb ácsszekerecének is kiesorbítyák a zélit.“ (Katona Imre gyűjtése a Néptudományi Intézet kéziratárában, 236. sz. III. 3.) Egy változatban Jézus temetésre, Péter pedig lakodalomba akart menni. Jézus megteszi Péter kedvét, de böggöt teremt a hátára. Az ácsok muzsikus cigánynak nézik, mindjárt akarnak is vele muzsikáltatni. Péter nem láthatta a böggöt, az ácsok meg azt hitték, hogy nem akar nekik muzsikálni, s jól elverték. Péter ezért Jézustól azt kérte, hogy teremtsen a fába *vasgöcsöt*, Jézus azonban csak *fagöcsöt* teremtett bele (Alsóegerszeg, Berze II. 303). A nagyszalontai változatban Péter azt kívánja Jézustól, hogy szeget teremtsen büntetésül az ácsok gyaluja elé, Krisztus azonban csak *göcsöt* teremtett. Azóta szidják az ácsok Szent Pétert, ha *göcs* kerül gyalujuk elé (MNGy. XIV. 215. L. még Kálmány: Szeged népe II. 141). Egy változatban Szent József helyettesíti Szent Pétert, neki teremt böggöt a hátára (Krisztus, őt verik meg az ácsok, Krisztus az ő kérésére is csak *facsomót* teremt a fába, nem *vascsomót* (Baranya m. Bánfa, Berze Nagy J. II. 324).

A mondák szerint Szent Péter szeretett mulatni, kocsnába járni. Kétséggkívül ez adott okot a borcégérnek *Szent Péter szakállá* (Kresznerics), a kocsmacégérnek *Szent Péter karja* elnevezésére: Újjünk be *Szent Péter karja* alá! Ne menj bé a *Szent Péter karja* alá, mett úgy megver, hogy nem tudsz onnan kijöni (megrészeszszel) Székelyföld (M. Tájsz.).

Krisztusnak töviskoszorúval való megkoronázása több növénynek adott nevet. Így az ákác (*Robinia pseudoacacia*) *koronafa* már 1779-ben Mitterpachernél (Elementa rei rusticae, II. 145, Benkő 1783, Magyar Könyvház I. 404). Grossinger hivatkozik is arra a néphitre, hogy Krisztus töviskoszorúja ákácfatövisből ké-

szült (V. 134). De így hívják a lepényfát is (tövisakác, krisztusakác, *Gleditschia triacanthos*), melynek *Krisztus koronafa*, *Jézus Krisztus koronája* neve is van a népnyelvben. Az utóbbi a Medicago intertexta neve is, melynek fölkunkorodott hüvelye, ha szét-húzzuk, töviskoronát ábrázol. *Krisztus-koszorú*, *krisztustövis* a Paliurus aculeatus (Fialovszki, Nyr VIII. 438), a Pallas-Lexikon szerint a galagonyabokor is (*Crataegus oxyacantha*).

A szigetközi Tejfaluszigetben a szagosabb csipkebokrot *Mária-nyugotta-bukor*-nak hívják, mert mikor Mária Betlehemből Egyiptomba menekült, elfáradt és leült a rózsabokor tövibe pihenni. Ennek emlékére szagosabb azóta ennek a fajtának a virága (Csiba Lajos Nyr LXXI. 79). A szintén szigetközi Dunakilitiben a *Mária-nyukta-bukor* hajtásával betűzködik a sövénykaput, hogy a boszorkányok Szentgyörgynap éjjel be ne repülhessenek az istállóba a teheneket megfélemlíteni (Szabó Dénes, uo.). A baranyamegyei Szilágyon egy fűnek a neve: *Máriaütegaz*, mert mikor Mária vándorútján elfáradt, az árokparton ráült. Éppen rajta volt a baja, hét szörszoknya volt rajta, mégis ottmaradt a nyoma a fűvön (Berze Nagy J. Baranyai m. néphagy. 2: 607).

A Csaba-monda is okot adott népies növénynév keletkezésére. A *Csaba íre* (*Pimpinella saxifraga*) először egy orvosi rendelvénnyel fordul elő a XV. és XVI. sz. határán. Melius is több helyen közli Herbariumában (1578), de a legbeesesebb adat Clusius és Beythe *Stirpium nomenclator Pannonicus* c. 1573-ban megjelent növényjegyzékében található, mert ez egyúttal közli azt a mondát is, hogy Attila legkisebb fia, Csaba, a róla elnevezett fűvel gyógyította meg 15.000 sebesült vitézét. Innen vette át a nevet és mondát Szikszai Fabricius szójegyzéke (1590), ennek 1602-i kiadásában azonban már *Csaba-üröm* van. Annál érdekesebb, hogy ezt a nevet Borbás Vince megtalálta a népnyelvben is *csaba-írem* és *csaba-írme* alakban a veszprémmegyeyi Vörösberényben és Balatonarácson. (Földr. Közl. XXII. 67.) Nagyon fontos lenne ezen a területen további kutatásokat folytatni e becses növénynevek elterjedésére nézve, s egyben nyomozni, tudja-e a nép, hogy a növénynév elötagjában Csaba királyfi neve rejlik, s fönmaradt-e valami monda róla.

Borbás Vince följegyzése szerint Zala m. Gulácson *forrasztófű* a *Geranium Robertianum*, *G. pusillum* és a *G. sanguineum* (Földr. Közl. XXII. 59), Szamosháton pedig *fórasztófű* a *Plantago lanceolata* (Csűrű), melyet vágott sebre kötnek. Az utóbbi nyelvjárásban *fóraszt* azt is jelenti 'hegeszt, begyógyít' (pl. sebet). A népmesékben gyakran szerepel a forrasztófű. Így pl. Vitéz János és Hollófernyiges c. mesében a sárkány darabokra vagdalta Vitéz Jánost, sógorai aztán újra emberalakká kalapálták, forrasztófűvel megkenték, élesztővízzel megöntözték és fölébredt (Dégh Linda: Bodrogközi mesék 21). A Heves m. besenyőteleki A tollas

ördög c. mesében egy malomkő agyonütötte a legényt, a medvét meg a farkast. Az oroszán a farkas füléből kivette a forrasztófívet s avval fölélesztgette mind a hármat (MNGy 9:107). A Baranya m. szilági Somol deák c. mesében az oroszán a farkassal élesztő-fórasztó fívet hozatott. Az egy kígyónak a szájából vette ki, megkenték vele Somol deáknak a nyakát, rátették a fejét, s az mindjárt odaragadt a nyakához (Berze i. m. II. 106).

Más növények is gyógyító hatásukról kapták nevüket. Így a *Linaria vulgaris* a hideglelés ellen használták már régóta. A forró hideglelés, váltóláz neve a népnyelvben *gyújtóvány-hideg* (Veszprém m.), *gyújtvány-hideg* (Szaboles m. Tiszadob), *gyújtvány-hideg* (Heves, Borsod, Torontál m.), *gyútvány-hideg* (Palócság M. Tájsz.), *fórou-hideg* (Csúry, Szamosháti Szótár). Tiszadobon *elgyújtott már a. m. rám* jött már a forróság (Nyr XIX. 47). Az Ormányságban *kigyúti a hideg, gyútványi a hideg* (Kiss Géza 267). Már Pápai Páriz szótározta (1708). Szövegekből még régebbi adatokat közöl a Nyelvtört. Szótár. E szerint a *Linaria vulgaris* nevei: *forrófü* (Maros-Torda m. Selye, Szegedi Füz. II. 161), *gyútvány-fü* (Csúry, Szamosháti Szótár), *gyújtóványfü* (Hegyalja, Kassai IV. 122), *gyújtványfü* (Makó Halász Árpád), *gyútványfü* (Békés m. Kondorostanya Fülöp Imre), *sárga gyútványfü* (Kiskúnság Nyr XIX. 17), *gyútványfü* (Palócság XXV. 504), *gyútványfü* (Zenta, XXXVIII. 378)⁷. A palócok tudják, hogy *hidegfogásró* legjobb a *gyútványfü* (XXI. 557; a *hidegfogás* is a. m. 'hideglelés' MTsz.). A *gyújtóványfü* név már 1775-ben előfordul Csapónál.

A *fülfü* (*Sempervivum tectorum*) még régibb növénynev, *Melius* közölte először *Herbarumában* (1578), s utána *Szikszai Fabricius* (1590). Ilyen alakban ejtik Makón (Halász Árpád) és Nyirmeggyesen (Luby Margit). Göcsejben *füfüj* (Gönczi 512), *füfüj* (Bucsuta, Ethnogr. XIII. 131) alakban jegyezték föl. Nevét onnan kapta, mert levét kifacsarják s a fájós fülbe eresztik (Ethnogr. III. 57, XIII. 131, Nyr XXVIII. 143, XLV. 137). Elárulja ezt többi neve is: *fülbecseppentő* (Debrecen, Népr. Ért. 1912:191), *fülbeeresztőfü* (Csongrád m. Sövényháza, Györffy), *fülbeeresztő* (Szlavónia, Népr. Ért. 1911:247), *fülbecsavaró* (Hódmezővásárhely Nyr XLV. 137, Komárom m. Szöny, saját föl., Szigetköz, Nyelv. Füz. XXXVIII. 33), *fülbecsavaró* (Zala m. Páka MNy. XXIII. 589), *fülbecsavarító* (Csongrád, Tiszaújfalu Nyr XXVIII. 143), *fülbefacsaró* (Csallóköz, Ethnogr. III. 57). Nagyobb részük régi név: *fülbe ereszto fü* (Clusius-Beythe 1583), *fülbe ereszthe fyw* (XVI. sz. Dorstenius), *Fülben eresztheó fü* (XVII. sz. eleje), *Fülben erestő fü* (XVIII. sz. MNy. XI. 134), *fülbe facsaró fü* Lippai, Pozsonyi Kert, 1664, II. 242, 234), *fülbe facsaró fü* (XVII. sz. Dorstenius).

A *fülfüvet* a nép szereti a ház, istálló, ól, fal tetejére ültetni,

mert azt hiszi, hogy akkor nem üt oda a mennykő. Ezt a hitet őrzik következő nevei: *mennykővirág* (Vas m. Sorok mell. Ethnogr. III. 58), *mëndörgő-fü* (Rábaköz, Kemenesalja, MNy. VI. 238), *mëndérgüő-fü* (Veszprém m. Lovászpátona Nyelv. Füzet. XXXIV. 74), *égdörgőfü* (Vas m. Hetye, Borbás). Már régi bejegyzésekben is: *mendörgő fü* (1564, Nyr XLII. 363; XVII. sz. XXXIV. 511; XVIII. sz. MNy XI. 134), *menderghew fyw* (XVI. sz. Dorstenius), *mennydörgő fü* (XVII—XVIII. sz. hat. Ethnogr. XI. 81).

Sérültfü a neve Badaacsony környékén a *Mercurialis annua* nevű gyomnak. Evvel a gyermek ölecskéjének sérvét borogatják vagy kötözik, még pedig a fiúgyermek sérvére a magvasakat, lányéra pedig a porzósakat (Borbás, Földr. Közl. XXII. 60).

A *Taraxacum officinale* (gyermekláncfű) Tolna megyében *libaölőfü*-nek nevezik (Nyr 37:94). Vas megyében egy meg nem határozott sárgaszínű réti virágot hívnak *zsidadöglesztő*-nek, s az a hit van róla elterjedve, hogy „ahányat a gyerekek belőle letépnek, annyi liba döglök meg“ (uo. 30:100). Somogy m. Marcaliban *zsidadöglesztő* a *Ranunculus bulbosus*, s ha ez a házba kerül, a néphit szerint a baromfi megdöglök tőle. Jávorka Magyar Flórája szerint a *Ranunculus sceleratus* a *libadöglesztő*. Mivel a *Caltha palustris*-t (mocsári gólyahír) Veszprém m. Adorjánházán *sárvirág*-nak, Nógrád megyében *sárvirág*-nak (Nyr 4:71), Cegléden pedig éppen a *Taraxacum officinale* hívják *sárvirág*-nak (azaz 'sárga virág'-nak), ezek a sárgaszínű virágok valószínűleg a sárgaszínű kis libáról kapták nevüket. A *Taraxacum officinale* tudtommal kedvelt eledele a libának, de Veszprém m. Csöglén is azt hiszik, hogy megdöglenek tőle. Nagyszalontán csak *libavirág* a *Taraxacum officinale* (Nyr 44:404, 362), Veszprém m. Csöglén *zsidavirág* (Sommer Dénes), Felsővisón *libuskavirág* (Nyr 41:291), Gyergyón *pipévirág* (uo. 34:84, Erdélyben *pipe* 'fiatal liba'). Nagyszalontán (Nyr 44:362) és Arad m. Erdőhegyen (Győrffy) *libarózsa* neve is van. Göcsejben *riécevirág*-nak nevezik (Gönczi 514). Vas m. Csehimentszenten, Veszprém m. Adorjánházán (Kalmár László), és Nagyalásonyban (Sommer Dénes) a mocsári gólyahír neve a *zsidavirág*. Jávorkánál *kácsavirág*. Néhol egyes boglárkafajokat neveznek ezzel a névvel. Így Nagyszalontán a *Ranunculus ficaria* *libavirág* (?-el, Nyr 42:394), Vas és Sopron megyében *zsidavirág* (uo. 10:394). Somogy m. Marcaliban a *R. bulbosus* a *zsidavirág*, Jávorkánál a *R. acer* *liba*- v. *zsidavirág*. Nagykanizsán és Hahóton (Zala m.) a kankalin *zsidavirág*, még pedig Körmenid vidékén a *Primula vulgaris* (Ethnogr. 3:60), Somogy megyében az őszi kikerics (*Colchicum autumnale*, Nyr 27:95).

A vadsárgarépa (*Daucus carota*) nagy fehér virágernyőjének a közepén gyakran néhány sötétlila, egész fekete virág látható. Ennek a neve a Balaton mellékén *tisztaság virága*. Azelőtt e fehér virágernyőnek a közepén nagyobb fekete foltja, vagyis több ilyen

virága volt, akkor az ember tisztasága is nagyobb volt. Azt mondja a nép: „Most csak oly csekély a tisztaság a nép között, amennyi ennek a nagy fehér virágnak a feketéje“ (Borbás, Fölldr. Közl. XXII. 61). Baranya m. Tarcsapusztán *szégyénvirág* a neve. „A virágába régebben körü vót a pirosság, még a közepibe izz vót. Most má nincs benne piros, csak minden ezredikbe a közepibe egy kicsi. Azt mutatzi, hogy má nincs szégyen az emberekbe“ (Berze Nagy J. 2:614). Bodán merkócének hívják. „Valamikor a merkócének vót közepe, má nincs. Nincs is má a lánnak szégyöne“ (613). Kis-tótfalun is azt mondják, hogy „régebben egészen piros vót, amikor még a fijatalság ösmerte a szömérmességöt. Abba a virágba mast má alég van valami piros, mer a máji fijatalság má nem ösméri a szömérmességöt“ (613). A szászrégeni és besztercei németeknél is hasonló nevek vannak: *Ehre, Schande, Treue*. „Das Vorhandensein oder Fehlen des Fleckes deutet an, ob die Mädchen noch Ehre (Schande, Treue) haben oder nicht; früher soll der Fleck grösser gewesen sein als heute“ (F. Krauss: Nösnerländische Pflanzennamen 126).

Egy tüskés növénynek, a *Dipsacus*nak, régi magyar neve *hékakút*. Már Szikszai Fabricius följegyezte 1590-ben, s kétségkívül népi eredetű névvel állunk szemben. A növény alsóbb, átellenes levelei a szár körül oly szorosan összenőnek, hogy a harmat s az esővíz, mint egy víztartóban, mindaddig megmarad benne, amíg csak föl nem szívja a nap. A néphit szerint nyilván ebből iszik a héja, a növény tehát a héja kútja. Nincs adatunk rá, hogy ez a néphit valóságos természetmegfigyelésen alapul,⁸ de a rokon eszteremiszeknek van egy mondájuk, amely ezt valószínűvé teszi. Egyszer régen az ölyv kutat ásott magának, s azután megfürdött benne. Távozása után a varjú is oda jött, meghentergett a kútban és sáros lett. Azután mind a ketten felrepültek az égbe istenhez, s mindegyikük azt állította, hogy ő ásta a kutat. Isten az ölyvnek nem hitt, mert tiszta volt, a varjúnak elhitte, mert sáros volt. Haragjában isten az ölyvnek azt paranesolta, hogy csak a levelekről igyék harmatot, a varjú azonban ihatik forrásból is, folyó-
ból is. Azóta tarka a varjú, az ölyv pedig szárazság idején visongva röpköd és várja, míg harmat lesz (Wichmann: Volksdichtung und Volksbräuche der Tscheremissen, 159). Jávorka Magyar Flórája szerint régen *gólyakút* neve is volt. A név forrását sajnos nem közli, de Sopron m. Csornán a *Dipsacus laciniatus gólyafü* (Ethnogr. III. 57), Baranya m. Kemsén pedig *gójavirág* (Gunda Béla). Békés m. Vésztőn és Makón *gólyahúgy* nevét jegyezték föl (Borbás, Tanáregy. Közl. XVI. 121, Halász Árpád). A Debreceni Fűvészkönyv is *gólyahúgy*-nak nevezi. Aachs (Ács) Mihály 1706-ból való széljegyzetei közt *Gólyahúgytartófü* neve van (M Ny. II. 322.) Zilahon *kukukfü*, azaz kakukkfü a neve (Nyr XXVIII. 236). A levelek közt felgyülemelő vizet Kemsén *gójazsír*-nak, Zila-

hon *kukukvíz*-nek nevezik. Kemsén haját mosnak vele, Zilahon arcot, hogy a szeplő és a májfolt eltűnjék. Már 1798-ban írta Veszelszki fűvészkönyvében: „Az Asszonyok, a' leányok a' vizének, melly a' levelek között meg-áll, tudják ők annak hasznát venni: mert a' szeplőt, sömört, foltokat az ábrázatjokról el-veszt, ha gyakran mossák vele, a' szemről a' hályogot, és a homályt el-űzi (129).

Berde Károly A magyar nép dermatológiája c. művében írja, hogy a lipatómezei tótok a főtt vagy sült marhahús tarjában levő más részeket kivágják, s a kislánnyal megetetik, hogy nőjön tőle a haja (39, l. Ethnogr. XIII. 31). Ez a néphit azonban megvan a magyarságnál is. Már Czuczor—Fogarasi szótára írja, hogy *hajnevelő* a neve a marhahús inának „azon hiedelemtől, mintha a hajnövést előmozdítaná“. A M. Tájsz. Abaúj és Borsod megyéből közli ezt a nevet, de újabban is följegyezték Tordán *hájnevelő* (Nyelv. Füv. XXXII. 48), Nagyküküllő m. Halmágyon *hájnevelő* alakban (Nyelvtud. Közl. XXXI. 402). Kecskeméten és Szegeden a népetimológia *hajnalvelő*-re torzította (MTsz.). Komáromban és Somogykéthelyen *hajnövesztő*-nek mondják (saj. följ.), s ezt Szombathelyen *hajnyövesztő*-nek (Musits Jenő), Sopron megyében *hajnyölesztő*-nek (MTsz.), Vas m. Csákánydoroszlóban *hajnyölesztő*-nek ejtik (Csaba József). Csaba szerint itt is azért adják a kislányoknak, hogy hosszúra nőjön a hajuk, s ez a néphit Palotay Gertrúd értesítése szerint Tolna m. Pálfán is el van terjedve.

A vérehulló fecskéfű (*Chelidonium majus*) a matyó néphit szerint felnyitja a legerősebb zárat. „Olyan fű ez, hogyha a ló a réten véletlenül hozzáér, egyben kinyílik a béklyó a lábán, vagy ha bezárt kapu felett kétfelé szakítják, az is könnyen felpattan magától. Csakhogy ilyen fűvet nem könnyű találni“ (Népr. Ért. 1913:244). „A székely vagy oláh nép tenyerében vágva kinyit minden zárt, még ha 100 mérföldre lenne is“ (Borbás: Néhány mesés fűvünk. Természettud. Közl. XXVIII. 202, Pallas-Lexikon). Nógrád megye Ipolyitkén úgy is nevezik: *minden zárt feltörő és vérrel harmatozó fű* (Nyr IV. 123). Borsod m. Szentistván és Tard községben *vérharmatú-fű* a neve, Zemplén m. Szürnyegen és Deregnynön, Szegeden, Szabadkán, Lugos vidékén pedig *vérű* (MTsz.) a *Sanguisorba officinalis*, *Pimpinella* (MTsz.). Baranya m. Kopáacson a *vérű* gyógyítófű, mellyel a mesékben az összedarabolt holttestet életre lehet támasztani (így Szuszi Szalai Áron meséjében; gyűjtötte Katona Imre, a Néptudományi Intézet kéziratgyűjteményében).

A néphit más növénynek is tulajdonít ilyen varázserőt, s e tulajdonságukat már nevük is elárulja. Így *kulcsvirág* a kankalin, *Primula veris* (Zala m. Tapolea Szeg. Füv. II. 163), a *Primula auricula* (Vas' m. Sorok mellett Ethnogr. III. 57, Somogy m. MNyelv XXVII. 76), *ölbennyiló kujcsvirág* (Zala m. Kisörs Nyr XXXVII. 286), *istenkulcsa* (Pest m. Tök, Tinnye), *mönyország*

kulcsa P. veris (Keszthely M. Tájsz. Veszprém m. Enying Vajda Ödönné), P. auricula (Pozsony m. Ethnogr. III. 58), *mennyei kulcs* P. vulgaris (hely nélkül Nyr VII. 502), *Péterkulcsa* P. kerti hibrid (Somogy m. Marcali, Gábor Vilmos), *Szent Péter kulcsa* P. veris (Eger vid. Bot. Közl. V. 99, Lippai Pozsoni Kert 1664, I. 77). Ezek egy része csak fordítás, vö. német *Schlüsselblume*, *Himmelschlüssel*, *Sankt Petersschlüssel*, latin *clavis S. Petri*, *clavis caeli* (Fialowski, Nyr VII. 261, X. 248). Háromszékben az ibolya (*Viola odorata*) *kócsvirág* (M. Nyelv. XIV. 43), Kőszegen a *Pulmonaria officinalis* *Isten kulcsa* (Szegi Ödön, Csurgó vidékén (MNy XXVII. 76) és Zalaszegváron (Szeg. Füz. II. 160) a *Hyacinthus orientalis*, Zala m. Pölöskefőn (Pálffy László), Nagykanizsán (Keller Oszkár), Vas m. Csehimindszenten (Schönberger György) általában a jácint *kulcsvirág*, Veszprém m. Adorjánházán *kujcsvirág* (Kalmár László). Némelyiknél azonban csak a tavasz megnyitóját jelenti.

A csíkmegyei Gyimesen a kosborfajok (*Orchis*) neve *bergő burján* (Nyr XXVIII. 142). A kosbornak két gömbölyű vagy hosszúkas gumója van, melyek állatheréhez hasonlítanak, s ezért az ilyen gumót heregumónak is nevezik. Veszelszki (1798) ezt írja róla: „A' gyökere kettős tökforma, egyike friss, a' másik pedig meghervadt forma. A' kettős gyökérnek kettős a' haszna: mert a' frissel élünk, hogy a' férjfiúság megerősödjön; a' hervadtal pedig ad coerendam libidinem, hogy a' bujaságot el-ölsük magunkban“ (330). A ráncos gumó a tavalyi, a friss, síma az idei. A gyimesi nép is két csoportot különböztet meg, az ujjas gumójú a fehérnépé, a gömbölyű gumós a legényké. A megfelelő gumókat élvezve „elfogja őket a bolondság“. A marhának is adják, hogy megüződjék. A *bereg*, *bérég*, *berreg*, *bérrég*, *börrög* ige a székeleyknél a. m. „párosodik“, *bérget* „bereg tet“ (coire facio) (M Tájsz). Már Szikszai Fabricius (1590) idézi a Satirion, *Orchis Nösző fü* nevét, mely a Herbolarium bejegyzései közt is előfordul (*Nösző fü* XVII. sz., *Nösző Fü* XVIII. sz.). Ugyanitt XVIII. századi írással *Ember Erő fü* neve van, melyet Benkő József *Ember-erő* alakban idéz (1783, M. Könyvház I. 421). Alakjáról is kapott neveket. Szikszai Fabriciusnál *Orchis* — *Vitez fü*, *uag'*, *agar mony*. A Herbolariumban *Agar-fü*, *Agar mony* (XVIII. sz.), *Rokamon'* (MNy XI, 134). Jávorka Magyar Flórája szerint *ebmonyfü* neve is volt, de forrását nem említi. Más európai nyelvekben is: német *Fuchshode*, *Fuchshödlein*, *Bockshode*, *Bockshödlein*, *Bocksbeutel*, *Bocksgeilen* (Grimm), francia *testicule de chien*; görög *orchis* neve is a. m. here'.

A fekete ebszöllő (*Solanum nigrum*) neve a Dunántúl *szépasszonyszőlője* (Tata Nyr XLIII. 311), *szépasszonyszölleje* (Balaton mell. Fölldr. Közl. XXII. 65), *szépasszonyszöllő* (Zalavidék, Nyelv. Füz. IX. 40). Előfordul már Pápai Páriz 1706-ból való

kéziratos följegyzései közt: *Szép Asszony szőlője* (Nyr XXIX. 365). Régen egyszerűen *szépszőlő*-nek is mondták: *Szép szőlő* (Melius Herbarium 1578), *zep zolo* (Clusius-Beythe, 1583), *Ebszölő vag', szép szőlő* (Szikszai Fabricius 1590). Ha tudjuk, hogy a *szépasszony* régen a boszorkányok neve volt, akkor sejtethetjük, mire használták ezt a mérges növényt.

Vannak népszokásokhoz kapcsolódó növénynevek is. Az ókorban az asszírjaiak, egyiptomiak, zsidók és rómaiak győzelmi és válásos fölvonulások alkalmával a datolyapálma leveleit hintették hálaadás jeléül, s ez a szokás a keresztény vallásba is átment, természetesen az Európában termő fák lombjaival. Így virágvasárnap és úrnapon a nyárfa és a legkorábban virágzó kecskefűz (*Salix caprea*) ágait használták e célra. Innen kapta ez a fűzfafaj a *pálmafűz* (Pallas-Lexikon), a jegenyenyárfa (*Populus italica*) pedig a *pálmafa* nevet (Baranya m. Csúza, Nyelvőr XVIII. 335, Pozsony m. Szene MNy X. 17, Mátyusföld Nyr XII. 528, Csallóköz I. 331, Féll, Nyitra m. Dudvág és Feketevíz mell. M. Tájsz.). Csak *pálma* Esztergomban (Nyr XIX. 199), Kiskúnhalason (XXIII. 239, XXX. 350), Kecskeméten (Bagi-Hollós). A göeseji *párnafa* nyilván népetimológias alakulás a nép előtt ismeretlen pálmafából (Gönczi 514). Kecskeméten (Nyr XII. 283) és a csallóközi Féllől (MTsz.) a rezgő nyárfa (*P. tremula*) is *pálmafa*. Nagyszalontán az orgonát hívják *pálmafának* (Nyelv. Füz. LXIX. 38), nem lehetetlen, hogy úrnapon ezt használják az utca díszítésére.

Nagy István erdélyi író egyik elbeszélésében ezt írja: „Másnap délben megérkeztem szülővárosomba. Nagy parádés nyár fogadott. A legtüzesebb nap ragyogott az ég kék arcán. Borostyánból és *májusfavirág*ból zöld lombokkal tarkított övet font a derekára (Kelet népe, 1938, okt. 265). A *borostyán* Erdélyben az orgona neve, a *májusfa* Borbás szerint a *Prunus padus* (Pallas-Lexikon). Gyórfy szerint ez a név Kolozsvárt használatos. Nevét kétségkívül onnan kapta, mert májusfának választják a legények, mint a kolozsmegyei Szucságon, bár ott *márciusnak* hívják (Szeg. Füz. II. 163). Baján a jegenyenyárfa (*Populus*) neve *májusfa* (Nyr XXXIII. 531), Abaúj-Torna m. Jászón a nyirfáé (*Betula*), mert ott mindig lopott nyirfát visznek májusfául (Népr. Ért. 1906:234).

Székelyföldön az őszi kikerics (*Colchicum autumnale*) neve *guzsajvirág* (Háromszék m. M. Tájsz. Székelyudvarhely Brüll Emánuel), *guzsajüllő* (Székelyföld M. Tájsz. Székelykeresztúr, Szentmiklós, Medesér Szeg. Füz. II. 68), *guzsajüllőfü* (Háromszék m. M. Tájsz.), *guzsajütő* (Háromszék m. Nagybacon Nyr XLV. 104. Selye Szeg. Füz. II. 68). *Gu'sály üllő virág* már a székely származású Benkő József növényjegyzékében megvan (1783, Molnár: Magy. Könyvház I. 360). A nevet megmagyarázza Kriza

följegyzése: *Elé lehet venni a guzsajat, mert kijött a guzsajüllőfű* (Háromszék m. MNGy. XII. 245).

A *guzsaly* szerepel a *guzsal-vasárnap* ,Laetare-vasárnap' (Keszthely) és a *guzsa-hét* ,az Oculi-vasárnap után következő böjti hét' kifejezésben (Győr vid. MTsz. Somogyszentimre MNY XVII. 216). Ezek régi egyházi elnevezések, melyek népi eredete nyilvánvaló, mint erre Telegdi Miklós már 1577-ben rámutatott: „Negyedik boeiti vasárnap, melyet *Gusaly vasarnap*nc neuez a paraszt-sag“ (MNY VIII. 252). Még régibb a Döbrentei-Kódexben előforduló *neg'ed gusal ütő vasarnap* (307). Kresznerics is följegyezte *guzsárhét alakban* (kézir. MNY VIII. 252). Szerinte „ebben a hétben szokták a gazdaemberek a guzsokat fonni, tekerni.“ Bár Melich (Szláv. Jöv. 286) is lehetségesnek tartja a kifejezésnek a *gúzs*-szal való kapcsolatát, Ballagi magyarázatát kell elfogadnunk, aki szerint „a jó háziasszony ilyenkor már készen van a fonással, s a guzsalyt félreteszi“ (Teljes Szótár). Mindenesetre érdemes volna, már az adatok gyér volta miatt is, nyomozni e nevek változatait és elterjedését a hozzájuk fűződő népszokásokkal együtt. A MTsz közlése óta újabb adataink is vannak: *guzsu-hét* ,kántorhét után következő hét'. A néphit szerint annak emlékeztére, hogy Jézust *gúzsba* tették, úgy kínozták, ostorozták. *Guzsu-hét*en nem jó baromfit ültetni, mert az akkor ültetett tojásból *guzsoltlábú* (béna, nehezen mozgatható, hátraálló lábú) csirke és liba kel (Vas m. Magyarlak, Csaba József, Nyr LXXI. 127); *guzsa-hét* ,fekete vasárnap előtt való hét; ekkor nem jó fát ültetni, mert görbén nő (Sopron m. Csorna és vidéke Nyr XLII. 334). A göceseji Náprádfán (Zala m.) *guzsalhetén* (a böjt harmadik hetében) nem ültetnek majorságot, mert a kikelt kis állatok hibásak lesznek. Különösen sok lesz köztük a *tekerés* (görbe) nyakú. Boncodföldén soknak a lába rossz, amint ott mondják: *iervintelen* (Gönczi 242).

A gyermekek játékaiban is nagy szerepe van a növényeknek. A gyermekláncfű (*Taraxacum officinale*) neve is erre utal, esőves szárából a gyerekek láncot fűznek. Jókai a Szerelem bolondjában emlegeti a sárga *pimpimpárévirág*-ot. Szülőhelyén, Komáromban, valóban *pimpimpáré* a gyermekláncfű, magam is így hívtam gyermekkoromban. De ez a neve Mátyusföldön (Nyr XVII. 523) és Nyitra m. Farkasdon (M. Tájsz.) is. Fél Edit szerint Kiskőrösön a bóbítája *pimpimpálé*. Változatai még: *pimpimpvirág* (Hajdúszovát), *pípompápom* (Nógrád m. Ipolylitke Nyelvőr III. 543), *pimpompápom* (Wagner, Magyarország gyomnövényei, hely nélkül), *pimpimpáva* (Nyitra m. Lajos Nyr XLIII. 142), *pimpimpába* (Torontál m. Szaján, Kálmány: Szeged népe II. 207)⁹, *pimpam* (Eger vid. Bot. Közl. V. 99). Makón *pimpónya*¹⁰ (Halász Árpád 19). A gyermekek úgy játszanak vele Komáromban, hogy szárát szálakra hasogatják, rálehelnek, s mikor ennek következtében összezsugorodik, azt mondogatják: „*Pimpimpáré*, zslugorodj

össze!“ (Nyr XLIV. 187). Torontál m. Szájánban ez a mondóka járja: „*Pimpim bába*, Bodoroggy föl!“ (Kálmány, Szeged népe II. 81). Az abaújmezei Nagyszaláncon Szemkő Aladár közlése szerint ezt mondják: „*Pimpó, pimpó, tekereggy!*“ *Pimpónak* hívják a gyermekláncfüvet Jászladányban (MNY XXIII. 69), Gömör m. Osgyánban (Schreiber Béla), Borsod és Gömör megyében (Nyr XXII. 134), Borsod m. Noszvajon (Kassai IV. 120), *pimpóvirág*-nak a Bodroglóközben (rég. Tájsz. 1838). A zemplénmezei Nagytárkányban *pípúlya* v. *pápúlya* a gyermekláncfü. A gyerekek az üres szár egyik végét meghasogatják, a szájukba veszik, s mondják: „*Pípúlya, pápúlya*, Göndöröggy meg a számba!“ Az elhasogatott szetelek a szájban összegöndörödnek (Margittai Antal).

A maszlagnak kis, alma nagyságú, tövises termése van, amely négyfelé pattan. Pártája fehér, tölesér alakú. Virágját a gyerekek felfújják és elesattantják, elpukkantják. A háromszékmezei Rétyen ezért *fuvóka* a neve (MNY IV. 32), másutt meg *pukkantó* (Kolozs m. Szucsák Nyr XVIII. 576, Zilah vid. XXVIII. 237. Zemplén m. Szürnyeg X. 323; Udvarhely megyében a bimbója, IX. 236), *pukkantófü* (Magyardéce, Szolnok-Doboka m.-i ir. társ. évk. III. 20, 37). Körözstaresán *pukkantó*, Ceglédén és Ipolyságon *pukkantyú* a hal úszóhólyagja, mert a gyerekek ráütnek vagy ráhúgnak, s elpukkantják (MTsz.). A maszlag *Puttyantó* neve, melyet a székely Benkő 1783-ban közölt (M. Könyvház I. 411), szintén ezt jelenti. A Barkóságban *puttyantó* egy apró fehér virágú növény, közelebbi meghatározás nélkül (Nyr XXXII. 524). Rimaszombatban és a Dráva mellékén *puttyantó* a hal úszóhólyagja is, a Palócságban ‚sárlepény, melyet a gyerekek falhoz vagy deszkához csapnak‘. Alapszava, a *puttyan* ‚pukkan‘ ige is használatos Heves megyében (MTsz.). Jávorka a Magyar Flórában a maszlagnak *putyóka* nevét közli, sajnos hely nélkül. Heves megyében *putyóka* a hal úszóhólyagja; sárból gyúrt, vájatos közepű gombóc, melyet a gyerekek földhöz vágnak, úgyhogy nagyot pukkan (1839, MTsz.). Zentán *puttyangó* (Nyr XXXVIII. 420), a Balaton mellett (Földr. Közl. XXII. 73) *pattantyú* a pukkanó dudafürt (Colutea arborescens) neve. Ennek a hüvelye hólyagosan fölfúvódik, s gyorsan összenyomva elpukkan. Mindkét szó halhólyagot is jelent.

A nagyküüllőmezei Halmágyon *csattantuó* a maszlag bimbója, virágja (Nyelvtud. Közl. XXXI. 405). Ez a név is megvan már Benkőnél: *Tsattantó* (339).

A maszlag szúrós termésével is szoktak a gyerekek játszani, s *díszónak* hívják Baján (Nyr XXXIII. 295), *dísznyócskának* Brassó m. Tatrangon (XXXVIII. 380), *sündíszónak* Komárom m. Szönyben (saj. följ.), *tüvicskes díszónak* Zilah vidékén (MTsz.), *tüskés díszónak*, *kis malacnak* Aradon (Nyr XXXIII. 63). Tihanyban már az egész növény *tüskés díszó* (Földr. Közl.

XXII. 74), a Csallóközben *tövises disznó* (Ethnogr. III. 60), a Szilágyságban *tövikesdisznófű* (II. 201.), Eger vidékén *szúrós disznó* (Bot. Közl. V. 99), Bácsadorjánban *disznós bilindők* (Nyr XLIV. 90).

Bariska, vagyis 'báránka', a termés neve Heves megyében (Nyelv. Füz. XVI. 45), más följegyzés szerint maga a maszlag, mint Makón, Hódmezővásárhelyt és Torontálvásárhelyt (MTsz. 1840, Nyr XXXIII. 63. MNy VI. 331, Halász Árpád 21). Borsod m. Naszvajon a termés neve *baricska* (Kassai I. 255, IV. 183), Aradon az éretlen termés *riska* (Nyr XXXIII. 63), mely nyilván a *bariskából* keletkezett.

A margaréta (*Chrisanthemum leucanthemum*) népi neve *papvirág* (Békés m. Vésztő Tanáregy. Közl. XVI. 122, Gyergyó Nyelv. Füz. XX. 47, Csíkygyimes Nyr XXVIII. 143, Csíkszentdomokos Nyelv. Füz. IX. 30, itt *pappirág* is). Gyergyón ez a mondóka járja: „Forogj, forogj, *papvirág!*“ Brüll Emánuel értesítése szerint a háromszékmegeyi Barátos községben a margaréta szárát alul jól megesavarják, aztán kézben forgatják, s közben ezt mondják: „Pap, kiszúrom szemedet, elveszem a pénzedet!“ A háromszékmegeyi Rétyen (MNy IV. 33) és a brassómegeyi Tatragon (Nyr XXXVII. 377) úgyis hívják a növényt: *paphiszúromszemedet*. Ennek rövidülése a nagyküllőmegeyi Halmágyon följegyzett *szúromszem* (Nyelvtud. Közl. XXXI. 417).

A somogymegeyi Nagymartonban *csicsikoma* a hóvirág neve, ezt a szót nem is ismerik. Mikor az első virágok kibujnak a földből, akkor mondják a gyerekek: „*Csicsikoma, bújj ki!*“ (MNy 27:76). A Nyr I:149. lapon a folyóirat Szerkesztősége írja: „*csicsikomázni* (*csicsikoma*) szoktak a gyermekek Somogyban“, s kéri részletes leírását. Sajnos, a fenti adaton kívül más adatunk nincs a szóra, nem tudjuk, gyermekjáték-e a *csicsikomázás*, vagy csak mondóka.

Állatnevek is keletkeznek gyermekversikékből. A nép kedves bogara a *katicabogár* (hétpöttyös böde, *Coccinella septempunctata*). Mikor kézbe veszik, a bogárka először megmerevedik és holtan teteti magát, de aztán egyszerre futásnak ered, s mikor az ujj végére ér, hirtelen elrepül. A versikékben többnyire azt kérdezik a leányok, hogy merre mennek férjhez.¹¹ A sok népies név közül csak néhányat említek, melyek a gyermekversekből magyarázhatók. Ilyen a *fuskata* (Nagykőrös Nyr I. 188, XXXVI. 382), *fuskatabogár* (uo. Nyelv. Füz. LVII. 42), *fusskata* (Makó vid. Rovartani Lapok 1885:167), *fusskati* (Debrecen Nyelv. Füz. XXVI. 28), *fűskata* (Baranya m. Csúza Nyr XVIII. 143, már Földinél 1801), *fűskati* (Nagyszalonta Nyelv. Füz. LXIX. 21). Ezt a sok, részben már teljesen eltorzult változatot megfejtí a Szilágy m. Tasnádon följegyzett gyermekvers: *Fuss Kati, fuss Kati, Jönnek*

a tatárok, Sós kútba löknek, Onnan is kivesznek. *Fuss Kati, fuss Kati!* (Chyzer i. h.). A *fűskata* tehát nem füveskatából keletkezett, mint a MTsz írja.

Még homályosabb nevei *szücskata* (Torontálvásárhely MNY VII. 43), *szücskatibogár* (Hajdu m. Nyelv. Füz. LVI. 28), *szüzkata* (Hódmezővásárhely Nyr XLV. 187). A katicabogár naphívogatóban is szerepel: *Katóka! Katóka!* menny fel az égbe, mondd meg az Istennek: Eressze ki am meleget, zárja bé a hideget! (Nagybánya Nyr X. 140). A *Katalin* név más népeknél is elég gyakori, pl. finn *kaija* 'Katharina', *lentokaija* 'Flug-Katharina', *kannikaija* 'Käfer-Katharina', észt *lepatriinu* 'rote Katharina', olasz *S. Catarina* (Brescia), *la katarinedda* (Szicilia), francia *bête à sainte Catherine* (Reims). Szent Katalin a barom, különösen a juh védője volt, s ez hozta kapcsolatba a katicabogár nevével (FUF XXIV. 207).

Egy másik naphívogatóban *isten bogárkája* szerepel (franciában: *bête à bon Dieu*). Ez Chyzer szerint szintén a katicabogár neve, de a versike följegyzője szerint a verőköltőé (Pyrrhocoris apterus): Süss ki, süss ki, napocska, Isten tányérkája! Vidd el a hideget, hozd el a meleget, *Isten bogárkájára!* (Tokaj-Hegyalja vid. Természettud. Közl. VI. 124). Bereg m. Badalón *süspetike* a katicabogár neve, a hozzá fűződő versike pedig így hangzik: *Süspetike, süspetike*, mère viszel engem? Égbe, földbe, vagy a temetőbe? Nyilvánvaló, a vers eredetileg így kezdődött: *Süsspétike!* A Dunántúl is vannak hasonló nevei: *péterke* (Zala m. Szepezd Nyr XVII. 237, Kiss Áron: Magyar gyermekjátékok 12), *kispéterke* (Zala m. Arács Nyr XXII. 378, Balaton mell. 1839 MTsz.), *petibogár* (Baranya m. Csúza Nyr XVIII. 143). Mindebből valószínűnek látszik, hogy a *szücskata*, *szücskati*, *szüzkata* eredetileg így hangzott: *süss Kata! süss Kati!*

Gyermekversből keletkezett a papmacskának, az *Arctica caja* szőrös hernyójának Cegléden följegyzett *foncica* neve (Nyr I. 183). A hernyó szálát ereszt, a gyerekek annál fogva fölkapják, lóbálják, s ezt dalolják közben: „*Fon(j) cica, fon(j) cica!* Fonj nekem kötelet! Korpát adok enni, Tejet adok inni.“ Kiss Áron is közölte változatát: „*Fonj cica* magadnak, *ÉN is fonok* magamnak! (Baranya m. Becefa, i. m. 13). Veszprém m. Lovászpatonán közmondásban maradt fönn: *Fon cice*, üngöd léssz, kapálj ürge, pízéd léssz! (Nyelv. Füz. XXXIV. 113. Változata: *Kapar(j)* kurta: pízéd léssz, fonnyá szajha: üngöd léssz! uo. 114).

A *héja* (*Milvus ictinus*) neve a Dunántúl *kurhéja* (Vas m. régi Tájsz. 1838), *kurhēja* (Komárom m. Tata Nyr XLIII. 312, Fejér m. MTsz.), *kurhēja* (Veszprém m. Lovászpatoná Nyelv. Füz. XXXIV. 71, Sopron m. Bősárkány MTsz.). Egy adat szerint a pestmegyei Prónaifalvához tartozó Harkapusztán is használatos a *kurhéja* név. Világos, hogy a név második része a *héja* szó, az

előtag pedig eredetileg madárijesztő volt, s gyermekversikéből vált ki. Lovászpatonán a libapásztorok kiabálják a felettük lebegő sasnak s valószínűleg minden ragadozó madárnak: „*Kurhējja*, Vasvëlla, A zsiabámnak ëty hējja! (Nyelv. Füv. 34:146). A tonamegyei Némediben ezt a héja- és kányakergető verset mondják: *Kur hējja*, Vasvëlla, Menj az erdőre, Hozz fát jövendőre! Bé tollas, Bé farkas, Te vagy a hatalmas! (MNGy. VIII. 426). Fejér m. Előszálláson sas vagy vérese láttára: *Kurr! Hējja!* Nincs a esibének taréja. Paradicsom a héja (Szabados Antal). A torontálmegeyi Szőrege: a hējára mondják: *Hėja, hėja*, lakatos, Tarka gúnár hivatos, Elmönt Pestre, Haza gyütt Budárú, Kilenc fija beleégett; Sijess hėja, *Kur hėja!* (Kálmány: Szeged népe III. 111).

A nép az állatok hangját jól ismeri, tudja utánozni, sőt emberi értelmet is tulajdonít neki. A haris (*Crex pratensis*) pl. Győr megyében azt mondja az aratóknak: *Mezsd! Mezsd!* (Nyr VII. 141). Zala m. Csatáron Bódei János értesítése szerint *kösmes*-nek hívják a harist. A győri mondóka kétségtelenné teszi, hogy eredetileg ebből keletkezett: *Köss! Mess!*

Az Ormányságban az őszapó nevű madárnak (*Aegithalus caudatus*) neve *kimpics*, mert ezt mondja: Kikelet — *kimpics* — Ha nem fontá, nincs is“ (Kiss Géza 296). Baranya m. Katádfán a cinke neve *kimpics* (Berze Nagy J. III. 19), mert a tavasz előtt így szól: *Kimpics*, kikelet, Fontál-e má öleget? (II. 617). A Szamosháton a *cinkeöü* ‚cinke‘, míg tavasszal hideg az idő, azt kiabálja: „*Csücsü bé, csücsü bé!*“, de ha eljönnek a meleg napok, így kiáltoz: „*kimpics, kimpics!*“ Csak az Előszóban említi Csúry, hogy a nép ezt a hangot értelmesíti, mert olyan nőeknek kiáltozza, akik télen át lustálkodtak, nem szóttek-fontak, s rongyos ruhájukból kilátszik a szégyellni valójuk (14).¹² A biharmegyei Irtáson a cinke *kimpicskó* neve (Nyr XLV. 267) kétségkívül összefügg ezzel. Herman Ottó följegyzése szerint a baráticinege (*Parus palustris*) télen eledelkeresgélés közben mondja: *Nincs, nincs, itt-sincs!* (A madarak hasznáról és káráról 32). Baranya m. Hosszúhetényben a pintyökéről mondják, hogy mikor Jézus Krisztust ellenségei üldözték, azt kiabálta: *Nincs, nincs, nincs!* (Berze Nagy J. II. 615). Bodán ezért nevezik *nincsökének* (614). Göcseji hagyomány szerint a cinege mondta, mikor Krisztust keresték: *Csincserere, csincserere, ... nincs itthon, ... nincs nincs itthon!* (Gönczi 182). Herman Ottó szerint a széncinkének (*Parus major*) is van hangutánzásból keletkezett neve: *küncsics, küncsicsmadár* (i. m. 207), sajnos azonban a följegyzés helyét nem közölte.

Az őszibogár (pirregő tücsök, *Oecanthus pellucens*) a nyár végén és ősszel a szőlőben vagy a bokrok közt hallatja esténként bús, panaszos hangját. Elhangzik 80—90 lépésnyire, s a nép mindenütt ismeri ezt a szomorú tücsköt. Berzsenyi így ír róla Levéltöredék c. költeményében: „Az *őszibogár*-nak búsongó hangjai Fel-

költik lelkemnek minden: érzéseit.“ Baranya m. Berkesden ezt hallják szavában: „*Gyűcs, gyűcs*, takarics, gyün a tél, házasics!“ (Berze Nagy J. II. 617). Innen kapta *gyűcsike* nevét (III. 15). Vácott is *gyűcsike* a neve, s hangját ott is *gyűjts*-nek értelmezik (Nyelv. Füv. X. 63). Tokaj-Hegyalján *gyűjcsbogárnak* nevezik. Pécs tájékán az asszonyoknak szól: *szűjj! fonny!* (Brehm: Az állatok világa, I. kiad.).

A veszprémmegyei Lovászpatonán *szédübellázik* ,kering, míg el nem szédül‘ (NyF 34:71). Az ígő alapja egy gyermekversike két első szava, melyet akkor énekelnek a gyerekek, mikor keringenek: *Szédü bélla*, Baka^m bélla, Aziér oda bélla (uo. 152).^{12a} A *szédü* nyilván a. m. *szédül!* Kemenesalján a régi Tsz szerint *háhábélláz* ,gyermekmódra keringöz‘. Ennek utótagja nyilván azonos a *szédübellázik*-ével. Az előtag homályos, már ezért is érdemes lenne a szóra újabb adatokat gyűjteni. Viszont az elsőtag van a *szédibabáz* ,összefogóva körben forog‘ (Somogy m. Szökedenes Nyr 3: 231, Nagykanizsa NyF 48: 65) ,addig forog körben, míg el nem szédül‘ (Felső-Somogy, Balaton mell. Nyr 27:525) ígében. Kiskúnhalason a kisgyerekek mondják, mikor körben forgatják: *Szédi baba!* (uo. 14: 232). Zala m. Káváson *szédibábóz* ,elszédül és elesik a *kerimbábó* játékban (Bódei János). Baksai ezt főnévül használja: A szegény *szédibaba* állt a szoba közepén (Irod. dolg. I. 362, itt szédülő embert jelent). Rákosi is használja a Windsori víg nők fordításának I. kiadásában: No kis *szédibabám*, hívünk voltál-e? (Nyr 43: 330, 47: 45). Egy paksi ispiláng-játékban: *Szédi*, *szédi*, szent Katia, Fordulj angyal módra! (uo. 2: 430).

A *kerimbábó* (Székelyföld MTsz), *kerimbábóu* (Szamoshát, Csüry), *kerimbába* (Zala m. Lenti, Bódei János), *kerembába* (Csikszentkirály), *kerembábó* (Háromszék m. MTsz.), *gerembóda* (Bereg m. Nyr 45:45), *kerembózsa* (Zala m. Pölöskefő Pálffy László, Göcsej Gönczi 544) ,gyerekek körben forgó játéka‘, *karin-góbábó* ua. (Székelyföldi MTsz), *keringő* ua. (Szatmár m. Koltó Szabó István). Ígét is képeztek belőle: *kerimbabáz* (Somogy m. Balaton mell.), *kerimbábóznak* (Zala m. Kávás Bódei János), *kerembábóz(ik)*, *kerimbábózik* (Székelyföld MTsz), *kerimbábóu-zik* (Szamoshát Csüry), *kerimbógáz(ik)*, *kerimbózsál* (Háromszék m.), *kerimbózsál(ás)* (Somogy m. MTsz. Zala m. Légrad Nyr 43:42, Bocefölde Vizsy Ernő, Csesztreg Bódei János), *kerembózsálás* (Göcsej Gönczi 544), *kerümbátyázik* (Jászság Nyr 29: 91), *keringőbábózik* (Zilah vid. uo. 28: 234) ,körben forog, kering, körben futkos‘.¹³ Eredetileg így hangzott: *keringj (kerengj), baba (bábó)!* Így Székelyföldön a gyermekek körülforogva mondják: *Kerimbábó, hull a borsó!* (NyK 10:331). Zala m. Káváson a gyerek karját vízszintesen tartva körben forog, s addig mondja, míg el nem szédül: *Kerimbábó, kerimbábó, Hun a bíru házo?* Csesztregen: *Kerü, kerü, káso, Hun a bíru házo?* Fönn a palo-

tábo, Kü van bokrétázvo (Bódei János). Összefügg még velük: *keremaringó* 'keringél' (Zala m. Balatonfelvidék NyF 40:60), *kerimbóllá(l)* 'eklendezik, jön-megy, forog a gyerek vki körül', pl. *Né kerimbóllá itt annyit!* (Zala m. Bocfölde Bódei János; *eklendezik* 'akadékoskodik, útban van, alkalmatlankodik' Dunántúl MTsz. Vö. a *szédübellázik* második tagjával). A *kerimbógázik* a *hengerbógázik* 'hentereg' (Háromszék m.), *hengergógázik* 'lehempereg (dombról, szalmarakásról)' (Székelyföld MTsz) igék hatása alatt keletkezett, s már ezt a jelentést vette föl a *lekerimbókál* ige (*lekerimbókálsz* arul a bogjárul Zemplén m. Szürnyeg Nyr 19:375).

Befejezésül: mit mond a néphagyomány a nyelvről? Egy bogdándi (Szilágy m.) mesében a bojtár a kútba esett kigyókirály-kisasszonyt kiszabadítja. Az ő tanácsára a bojtár jutalmul azt kérte, hogy mindenféle állatnak a nyelvét tudja. A kigyókirály erre szétküldi alattvalóit, hogy minden állat nyelvéből hozzanak egy cseppet. A sok nyelvet aztán megfőzték, s a főzetet megitta a bojtár. Ezután minden állat beszédjét megértette (Katona Imre gyűjt. Néptud. Int.). Régen valóban az volt a nép felfogása, hogy a nyelv a beszéd eszköze, s nem azt mondták, *valamilyen nyelven beszél*, hanem *nyelvvvel*. Pl. Ez szerzet szóljon *angyali nyelvvvel* (EhrenfeldK). Feleljön nekünk ünneven *eleven nyelvvvel* (NagyszombatiK). Már halljátok vesztét Ördög Mátyásnak, *más nyelvvvel* tajfelnek nevezik és mondják (Régi m. költők tára 3:95). Ha talámtán az isten nem tud *mindenféle nyelvvvel* (uo. 2:218). *Magyar nyelvvvel* írtuk (Károli) NySz. Simonyi: Magyar Határo-zók 1:372. A finnugor és török-tatár nyelvekben a *néma* neve 'nyelvetlen'.

BEKE ÖDÖN

¹ Már Lugossy (Új Magyar Múzeum 1885, I. 60.) rámutatott arra, hogy az *országút* itt a tejút. Ezt megerősíti egy tiszafüredi (Heves m.) meserészlet: Elment, rá is talált a vén asszonyra, *vénebb volt már az országútnál, a Sántalyánnak akkor még ép volt a lába, mikor ő született* (MNGy 9: 264). A mesegyűjtemény kiadója nem is gondolt arra, hogy itt a tejútról van szó, azért nem írta nagybetűvel, a *Sántalyán* csillag (Sirius) nevét ellenben nagybetűvel írta. Ugyanígy a következő csongrádmegyei meserészlet: Volt hát a világon egy igen igen vén asszony, aki *öregebb volt az országútnál, vénebb az öregisten kertészinél* (MNGy 2: 436). Székelyföldön a fiastyúk csillagzat *hetevény* neve szerepel az országút helyett: *Olyan vén, mind a hetevén. Egygüds a hetevénnel* (Szöcs Lajos).

² Kovács Pálnál: *Régiebb az ország útnál* (öregebb). Az igen öregekről mondatik tréfásan (132).

³ Pais-szerint az *étevény* ~ *ötevény* a fiastyúk neve (MNy. XXIX. 39.).

⁴ A Hortobágyon Túri Mészáros István följegyzése szerint Bíró Nagy

Sándor debreceni hősvitézről beszélnek, aki az *Országútján* ment keresztül. (Herman O. i. h.)

⁴a V. ö. még: *Angyalok útja* (Győr m. Kisbaráthegy, Érdi Iván).

⁵ A bodaiak szerint *Szent Péter szekérének*, vagyis a Göncölszekérnek azért görbe a rúdja, mert amikor Szent Péter egyszer szalmát hordott, az ökrök elé farkasok ugrottak, az ökrök megijedtek, a rudat hirtelen balra fordították, a szekér feldült. Az ökrök tovább rohantak vele s a szalma szétszóródott az úton (Berze Nagy J. Baranyai m. néphagy. 2 : 605.). Az alsóegerszegiek szerint „Szent Péter a zégön a Göncölszekérön pazdérját vitt, oszt épotyogatta. Mast is láccik” (uo.).

⁶ A *Kaszáscsillag* a legrégebb magyar csillagnevek közé tartozik, megvan már régi szójegyzékeinkben: Adartica — *kaza hug* (olv. *kaszahúgy*, *húgy* a régi nyelvben a. m. „csillag”) Schlägli Szójegyzék; *kaza húgy*: Orion, *kaza húgja*: Orion, Orion Kolozsvári Glosszák; Orion — *Kasza húgy* Szikszai Fabricius (1590); Ivgvla — *Kasza húgy* Calepinus (1585), Molnár A. (1621); Iugula: *Kasza húgy nevű tsillagzat az égen* Pápai Páriz (1708). Melius Szent Jób könyvében is: Anag' ama télbe estue fel támadó egen valo *kasza húg*'-nak szorító es hideg fag'laló ereijét el öldhatodé, es meg olvazthaddé? (XXXVIII, 25). A népnyelvben is fönmaradt ebben az alakban: *kaszahúgy* (Borsod m. Sánta, Nagymihály MTsz.), *kaszahóggya* (Maros-Torda m. Kibéd, Kalotaszentkirály Nyr XXX. 199, 200). Hasonló nevek vannak más európai nyelvekben is: német *3 Mader* (= Mäher, Grimm), cseh *kosa Sense*; Orion; *kosec* (prov.) Mäher, ~ci (prov.) Orion (Herzer—Prach); finn *Väinämöisen viukate* (tkp. Väinämöinen kaszája) das Sternbild Orion, der Gürtel des Orion.

⁷ Ez a hangváltozat nagyon régi: *goytokwan* (ÉrdiK), *gyuytokwan hideg* (Melius: Herbarium), *Gwytokwan hydegleles*-reol (XVI. sz.-i orvosi könyv 492) NySz, *gyújtokván hidegletés* (1720, Széchényi György lev. 880), *gyújtokván lopó hideg* (1713, uo. 403), *gywtokman* (olv. gyútokmány, PeerK Nyr XXIX. 572).

⁸ Kresznerics szótárában (1831) ezt írja: „Meg lehet, hogy valaki meg látta, hogy a' héja is ezen viz-tartóból ivott, és innen eredhetett a' *héja-kút* neve”. S még megjegyzi: „Gyakran a' paraszt kölykek bottal keresztül döf-dözik ezen viztartókat, hogy vad örömmel nézhessék a' jobb haszonra tartott viznek le csurgását”.

⁹ Kálmány szerint a *kikircs* neve, azonban az Alföldön a gyermekláncfüvet hívják *kikircs*-nek, pl. Bács m. Adorjában (Nyr XLIV. 90), Makón (Halász Árpád 19), Csanád m. Reformátuskováresházán (saj. följ.).

¹⁰ Egy XVI. sz. elejéről való nyelvemlékben meghatározás nélkül fordul elő: Herba que vocatur *pinponya* (Nyelvör VIII. 169).

¹¹ L. Chyzer Béla: A katicabogár a magyar gyermekköltészetben. Rovartani Lapok, 1885. 211. Juvas—Vilkuna: Über die Kinderreime von Marienkäfer und dessen Benennungen im Finnischen und Estnischen. Finnisch-ugrische Forschungen, XXIV. 154.

¹² Maros-Torda m.-ben a cinke tavasszal a rest fonó-szövő asszonynak mondja: *Künn pics! künn pics! künn pics!* (Nyr XXVI. 476). Zalaszentbalázson a széncinke (Parus major) neve *kümpics* (Csaba József Nyr LXXI. 32).

^{12a} A *bélla* szó valószínűleg azonos a *Bélla* leánynévvvel.

¹³ Budapesti rokonságomban el van terjedve ez a gyermekvers: *Keringő bábó* — Bujj a kamarábo — Sepregess, mosogass — Szebb az én tányérom — Mert az enyim aranyos — A tied meg maszatos — Totty le! (*Szerk.*)

EGY IRODALMI MISZTIFIKÁCIÓ.

„A száműzöttek. Dráma Batthány Lajos hagyatékából.“

Kovács Imre, — ha ugyan nem álnevről van szó, — azok közé az ismeretlen műkedvelő írók közé tartozik, akiket néhány évre felszínre vetett az emigráció. Ha hitelt adhatunk regényes hadinaplójának (*Kampf und Verrat. Blätter aus dem Kriegstagebuch eines Honvédoffiziers* von Emerich Kovács. Grimma u. Leipzig, 1850) — s ezt teszi Szinnyei (Magyar írók VI., 1252), — 1823-ban született a mármaroszi Borsá közelében, résztvett a Szabadságharcban és Világos után mint a 21. honvédszászlóalj őrnagya Németországba emigrált. A nevét viselő munkák kivétel nélkül németül jelentek meg és kivétel nélkül magyar vonatkozásúak: hátterük, színhelyük Magyarország, tárgyuk a márciuselő és a Szabadságharc. E munkák közül hármát ismerek.¹ Az első a már említett hadinapló, a másik a Szabadságharc három kötetes fantasztikus regénye (1850). A harmadik egy Batthány-regény (*Batthany der letzte Magnet I—II. Grimma u. Leipzig, 1851*), amelynek van egy érdekes irodalomtörténeti vonatkozása. — Nem kell mondanunk: mint irodalom s mint regény csak nagyon szerény mértékkel mérhető. De nincsenek is nagyobb irodalmi igényei. Mindekelőtt időszzerű akar lenni s mindenképen elébe megy annak az érdeklődésnek, amellyel az európai közvélemény a magyar szabadságharcot és a világosi katasztrófát fogadta. Ezért bemutatja azt, ami a nyílt színpadon mindenki számára láthatóan történt: a hiteles történelmet, hiteles eseményekkel és nevekkal. De elbeszéli azt is, — s ezzel az átlagolvasó ízléséhez fordul, — ami a színpalak mögött történik és hősének, Batthánynak magánjellegű életére vonatkozik. S teszi mindezt az álromantikus ponyva fogásaival, burjánzó, felelőtlen technikájával. Amilyen őszinte Kovács lelkesedése a szabadságharc iránt, éppen olyan tehetetlenül áll szemben mindennel, ami emberi érzés és szenvedély. A két világot különben csak az köti össze, hogy azonosak a szereplői.

¹ L. *Petőfi mint regényhős* c. cikkemet, *Kortárs*, II., 13—14. sz.

Batthányinak egy cigányasszony megjósolja, hogy golyó által fog elpusztulni, s egész élete ennek a jóslatnak a szellemében bonyolódik le. Bécsben majdnem bérgyilkosság áldozata, sorsát, sőt az egész szabadságharc sorsát lényegében az dönti el, hogy visszatartja Hermina főhercegnő szerelmét és felkínálkozását, mire ez halálosan meggyülöli őt és benne a magyarságot, s minden alkalmat megragad, hogy kimutassa gyűlöletét. Ő tartja kezében Batthány sorsát s távolról nyomon követi az utolsó pillanatig.

Kovács következetesen gyakorolja a romantikus és álromantikus elbeszélőknek azt az eljárását, amely megfelelő, hangulat-keltő, vagy hangulatelőkészítő vezérszavakkal (mottókkal) vezeti be a regényfejezeteket. Az idézett költők között vannak régi és modern külföldiek (Schiller, Alfieri, Shelley, Byron, Grabbe, Platen, Lenau) és magyarok (Vörösmarty, Kölesey, Berzsenyi, Kisfaludy Sándor, Garay, Petőfi), természetesen valamennyien német fordításban. A második kötet élén egy Vörösmarty-idézet áll *A Bujdosók* néhány sora (Komm mit uns Freund! denn wenn wir unterliegen, So fällt das Vaterland und wir mit ihm stb.), ami nagyon stílszerű, mert keretül szolgál Kossuth híres júliusi beszédének. Kovács még egyszer idéz a drámából, amikor elbeszéli, hogyan találkozik Batthány a bécsi forradalom bukása után a menekülő Bimmel, akinek az első könyvben menedéket adott a kastélyában. A regény Batthány elfogatásával s kivégzésével zárul.

Kovács a második könyv függelékeként egy állítólagos drámát közöl a Batthány hagyatékából a következő címmel: *Die Geächteten. Dramatisches Gemälde aus Ungarns Vorzeit*. Nem kell mondanunk, hogy nagyon átlátszó misztifikációról van szó: az állítólagos Batthány-dráma többé-kevésbé Vörösmartynak *Bujdosók* e. drámájával azonos, annyira, hogy fordításnak is beillenék. A fordító (vagy átdolgozó) helyenként megrövidítette, összevonta a magyar szöveget, s ezzel egyenesen színszerűbbé, hatásosabbá tette. A német Schiller—Shakespeare-iskola terminológiájával s pártoszával dolgozott, ami nem is áll olyan távol Vörösmarty modorától. A legnagyobb meglepetésünkre, semmi vagy úgyszólván semmi nyoma benne annak a papirosos, mondvaesinált jambikus nyelvnek, amely kevés kivétellel olyan élvezhetlenekké teszi a régebbi német fordításokat. — Mi e fordítás értékén kívül főként a fordítás tényét és történeti jelentőségét szeretnők kiemelni. Vörösmarty első ízben a Toldy *Handbuch*-jával (1828) lép be a világirodalomba, azóta a legtöbb idegennyelvű antológia közli a verseit, de a *Csongor és Tündé*-n (1904) s a *Marót bán*-on kívül (1872) tudtommal egyetlen drámája sem jelent meg idegennyelvű fordításban. A *Bujdosók* német változata eszerint évtizedekkel előzi meg őket. Az átdolgozó tudatosságára és tájékozottságára jellemző a következő adat: Vörösmarty a maga drámája előtt lenyomatja Thuróczi-

nak és Heltainak a Kont-esetről szóló elbeszélését, a fordító e helyett Fessler megfelelő szövegét közli.

Végül felvetődik az a kérdés, mi lehetett a Kovács célja ezzel a misztifikációval? Talán nagyobb súlyt és tágabb történeti hátteret akart adni Batthány alakjának? Mi azt hisszük, hogy első sorban a bujdosók és az emigránsok, másfelől Zsigmond és az osztrák elnyomás között mutatkozó analógia ragadta meg. Ez az analógia magától adódik, s a fordító ki is aknázza az analógia nyújtotta lehetőségeket, a legszembetűnőbben a fiú dalában (V. felvon.), amely terjedelmesebb az eredetnél s úgy hat, mintha egykorú politikai költő írta volna. Igaz, az eredetiből is inkább a reformkor és Vörösmarty pátoszát hallani ki, mint a középkort:

Mivé levél, te hős magyar,
Hagy kardod vesztegel?
Hogy hajdan büszke szívedet,
Harag nem kelti fel?

Was ist aus Dir geworden,
Du tapf'res Ungarblut,
Dass still in seiner Scheide
Dein scharfes Eisen ruht?

Véred rossz vízként ontatik,
Csonkulnak földeid,
Korán a hős gyávák előtt
Sírbotot népesít.

Was ist aus Dir geworden,
Du kühner Ungarheld,
Dass nicht die Glut des Nordens
Die stolze Brust Dir schwellt?

De föl, ha még van Istened;
Oh bátrak népe, föl!
Kialtsd, s az égig hasson el:
„Haljon meg, a ki öl.“

Wach auf, wach auf Magyare,
Und sei wie sonst ein Mann!
Spreng' Deine Sklavenketten,
Vertilge den Tyrann!

S szép földiden, szép híreden
Ne türjed a bitort,
Új összeomlott csontjain
Véradiadalmi tort.

Willst Du noch ferner dulden
Der Knechtschaft harten Druck,
Willst feig Dir rauben lassen
Den goldnen Freiheitsschmuck?

Willst Du denn niemals sühnen
Der Töchter Schmach und Not?
Willst Du am Feind nicht rächen
Der Söhne blut'gen Tod?

Wach auf, wach auf Magyare,
Sei doch wie sonst ein Mann,
Zersprenge Deine Ketten,
Vertilge den Tyrann!

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF

TÖRÖK LAJOS IRODALMI MUNKÁSSÁGAHOZ.

Gróf Török Lajost, a kassai tanulmányi kerület főigazgatóját (1748—1810) eddig mint Kazinczy Ferenc hivatali főnökét és későbbi apósát tartotta számon az irodalomtörténet. Szinnyi nagy lexikona, rövidre fogott életrajza után, mindössze három munkájáról számol be, közülük az első az ifjúság nevelésével, a másik kettő a népszerű orvostudománnyal foglalkozik, tehát olyan tárgyakkal, amelyek csak ritkán szokták felkelteni az irodalomtörténészek érdeklődését.

Harsányi István volt az első, aki egy posztumusz cikkében ezeken az ismert adatokon túlmenőleg Török Lajosnak tulajdonította az 1790-es évek két ismert és nagyhatású röpiratát, amelyet addig általában Barits Adalbert, pesti jogi professzor (1742—1813) munkájának hittek.¹ E két röpirat, a *Dissertatio statistica de potestate eaequente regis Angliae* és a *Conspectus regiminis formae regnorum Angliae et Hungariae* először fejtette ki Magyarországon azt a gondolatot, hogy az angol és a magyar alkotmány hasonlít egymáshoz, mert hiszen — amíg Európa többi országában abszolút monarchák uralkodnak — e két alkotmány szerint csak a király és az országgyűlés együttes működése hozhat törvényt és kettejük együttműködése teszi ki az „alkotmányt“. Ez a nagyhatású gondolat nemcsak az egykorúak körében keltett élénk visszhangot (így még ugyanabban az évben megismételte Aranka György ugyancsak jólismert tanulmánya: *Anglus és Magyar igazgatásnak egyben-vetése*, Kolozsvár, 1790, majd pedig sok más kortárs), hanem attól kezdve egészen a jelen századig éreztette hatását közjogi és politikai gondolkodásunkban.

A két névtelenül megjelent röpirat, a *Dissertatio statistica* meg a *Conspectus* szerzősége körül már csak az is zavart okozott, hogy — amint az Harsányi cikke alapján is feltehető volt — azok 1790 folyamán két kiadásban is napvilágot láttak, de különböző címlappal. Török Lajos, a kassai főigazgató először Kassán nyomtatta ki művét, az Ellinger nyomdában, oktáv alakú, igen szép bibliofil kiadásban.² Ez a kiadás címlapján mindössze a következő felírást viseli: *Conspectus regiminis formae regnorum Angliae et*

Hungariae és nem tünteti fel a kiadás helyét és évét. A *Conspectus* szövegének közlése után azonban új címlappal (*Dissertatio statistica de potestate exequente regis Angliae*, 1790) és új lapszámzással közli a *Dissertatiót* is.

Kevéssel utóbb Pesten is megjelent a röpirat, Trattnernél, 16-od réttű, egyszerű külalakban. Ennek címlapja csak a *Dissertatiót* tünteti fel (*Dissertatio statistica de potestate exequente regis Angliae*, 1790) és utána folyamatos lapszámzással, külön címlap nélkül közli a *Conspectust*. Ennek egy példánya Széchenyi Ferenc könyveivel került a Széchenyi könyvtárba (jelzete Britt. 250) és címlapján egy kéziratos bejegyzés található, amely Barits Adalbertet nevezi meg a munka szerzőjének.

Ez a kéziratos bejegyzés lett azután a tévedések forrása. Nyilván ennek alapján osztotta be a Széchenyi könyvtár katalógusa a két röpiratot Barits munkái közé és ezt követte Petrik (I., 181), Ballagi Géza³, majd pedig Concha Győző⁴, a röpiratok lelkes népszerűsítője és tőlük kiindulva ez a nézet vonult be tudományos köztudatunkba. Pedig az egykorúak mit sem tudtak Barits szerzőségéről; nem tudott róla Horányi (Nova memoria, 292, 762), Katona (Hist. crit. XLI., 558) vagy Fejér (Hist. Acad. Pazm., 141) sem, de nem tudott róla Horvát könyvpéldánya sem.

Harsányi István említett kutatásait Kazinczy sajátkezűleg írt könyvtár-katalógusára alapította, amit Kazinczy könyvtárával együtt a híres pataki iskola őriz. Ebben a katalógusban Kazinczy jegyezte fel, hogy a *Dissertatio* szerzője gr. Török Lajos. Bár Kazinczy, mint Török bizalmasa és lelkiismeretes bibliográfus, e tekintetben hiteles tanúnak számíthat, tudományunk mégis bizonyos kétkedéssel fogadta Harsányi állítását, aminek az volt az oka, hogy az 1790-es évek nagyszámú, névtelen röpiratának szerzőit illetőleg még ma is elég nagy bizonytalanságban vagyunk és a legtöbb munka dicsőségéért két-három író is versenyez.

Most azonban — úgy véljük — a röpirat szerzőségének kérdését kétségtelenül el lehet dönteni Török Lajos javára. Az *Orpheus*-ban, Kazinczy folyóiratában ugyanis megjelent egy cikk *Anglia és Magyar Ország igazgatások formájának elő-adása* címmel⁵, amely nyomban feltünteti a szerzőjét is: „Irtta Hazafi-Társunk Gróf . . r . . . j . . .“ A kipontozott névben természetesen nyomban gróf Török Lajosra ismerünk és a cikk címe is a *Conspectus* fordításának látszik.

Valóban, a cikk nem egyéb, mint a *Conspectus* fordítása, amiről már az első mondat egybevetése is meggyőzhet. A *Conspectus* kezdete:

Prima Regum Angliae Praerogativa illa est, quod omnes per Regnum Dignitates et Honores conferant, Proceres, Nobilesque creent; quod pariformiter Regibus Hungariae quoque competit etc.

Az Orpheus cikke viszont így kezdődik:

Az Angliai Királynak egyik hatalma az, hogy az Országban minden hivatalt, s Méltóságokat maga osztogat; s egyedül maga nemesít. — Ez a hatalom nálunk is magáé a Királyé stb.

A két szöveg a továbbiakban is szóról szóra egyezik, mindössze avval a csekély eltéréssel, hogy az Orpheus az V. fejezethez két magyar közjogi vonatkozású jegyzetet fűz, ami a *Conspectus*-ból hiányzik.

Mindennek alapján a *Conspectust* és a *Dissertationot* kétségtelesenül Török Lajos munkájának kell tulajdonítanunk és a külső érvek még csak megerősítik szerzőségét. Köztudomású ugyanis, hogy Kazinczy és baráti köre rendkívül erős mértékben érdeklődött az angol kultúra iránt és amíg Bessenyeiék még francia vagy olykor német fordításban olvasták kedvence angol szerzőiket, Kazinczyék iparkodtak az eredeti szöveghez eljutni. Maga Kazinczy Hajnóczyval, az angol alkotmány másik nagy tisztelőjével együtt tanult angolul.⁶ Barátaival együtt eredetiben igyekezett tájékozódni az angol irodalomban és azt rendszeresen megismertetni a magyarral; így pl. az Orpheus kötetei Török Lajos értekezésén kívül még sok más angol vonatkozást tartalmaznak. Sőt, maga Kazinczy is élénken érdeklődött az angol alkotmány legérdekesebb szerve, a parlament iránt. Kéziratban maradt egy fordítása, amely „Angliai Parlamentum. Konrektor Móritz Ur levele. London, 1782. Jun. 18“ címet viseli és amely egy parlamenti ülés lefolyását meg a „parlamentumi tagságra“ való választást írja le.⁷ Ez a kézirat, a rajta lévő dátumból ítélve, talán korábban készült, mint Török Lajos értekezése és így igen kézenfekvőnek látszik, hogy a Kazinczyval bizalmas viszonyban lévő Török Lajos volt az első, aki nyomtatott munkával hívta föl a magyar közvélemény figyelmét az angol alkotmányra és annak hasonlóságára.

Végül legyen szabad megmagyarázni az Orpheus cikkének egy szavát, ami egyúttal Török Lajos forrásait és szellemtörténeti helyét is megjelölheti. Az Orpheus úgy nevezi meg a cikk szerzőjét, hogy „írta Hazafi-Társunk“ és ez a kitétel a szerző neve mellett azon korban is feltűnést keltő különösség volt. A cikk élén nyilván azért kellett hangsúlyozni, hogy magyar szerző írta, mert az angol-magyar alkotmány hasonlóságának már volt egy halvány nyoma a világirodalomban — Montesquieunél, aki oly hosszú időn át hatott alakítóan a magyar politikai és közjogi gondolkodásra. Montesquieu, aki 1728-ban meglátogatta a magyar országgyűlést, már az *Esprit des Lois*-ban (1748) az angol alkotmányt állította mintaképként olvasói elé, mivel az az önkényuralommal szemben biztosítja az egyén szabadságát. A könyv egyik fejezetében pedig szorosán egymás mellé kerül a mintának tekinthető angol és a magyar állapot (VIII. könyv, IX. fejezet):

Combien la noblesse est portée à défendre le trône.

La noblesse Angloise s'ensevelit avec Charles premier sous les débris du trône; et avant cela, lorsque Philippe second fit entendre aux oreilles des François le mot de liberté, la couronne fut toujours soutenue par cette noblesse, qui tient à honneur d'obéir à un roi, mais qui regarde comme la souveraine infamie de partager la puissance avec le peuple.

On a vu la maison d'Autriche travailler sans relâche à opprimer la noblesse Hongroise. Elle ignoroit de quel prix elle lui feroit quelque jour. Elle cherchoit chez ces peuples de l'argent qui n'y étoit pas; elle ne voyoit pas des hommes qui y étoient. Lorsque tant de princes partageoient entr'eux ses états, toutes les pieces de sa monarchie immobiles et sans action tombaient, pour ainsi dire, les unes sur les autres. Il n'y avoit de vie que dans cette noblesse qui s'indigna, oublia tout pour combattre, et crut qu'il étoit de sa gloire de périr et de pardonner.

Az angol és a magyar nemesség közti hasonlóság bizonyára nemesak Montesquieut, hanem egykorú magyar olvasóit is megragadta, mert hiszen Mária Terézia örökösödési háborúi alatt a magyar nemesség is, akár az angol, „megtiszteltetésnek vette, hogy engedelmeskedjék királyának, de a legnagyobb gyalázatosságnak tekintette, hogy hatalmát megossa a néppel“. Montesquieu hasonlatától valóban csak egy gondolati lépés kellett ahhoz, hogy a magyar nemesség szerepe után az országgyűlést és az alkotmányt is összehasonlítsák az angollal!

Montesquieu könyve nyomban a megjelenése után rendkívül népszerű lett a magyar politizáló nemesség körében⁸, akik hamarosan más, népszerű könyvekből még részletesebben megismerhették az angol alkotmányt. Így igen sokan forgatták William Blackstone híres angol jogtudós (1723—1780) hatalmas könyvét: *Commentaries on the Laws of England* (4 kötet, 1765—9).⁹ Blackstone-nál sokkal népszerűbb volt Jean Louis de Lolme svájci publicista (1740—1806) könyve, amely már a címében is az alkotmányok összehasonlítását ígéri (*Constitution de l'Angleterre ou Etat du Gouvernement Anglois comparé avec la Forme Républicaine et avec les autres Monarchies de l'Europe*, Amsterdam, 1771). Ez a könyv az akkori Európa egyik legnépszerűbb olvasmánya volt, jóformán évente jelent meg belőle újabb kiadás Hollandiában, Svájcban vagy Németországban. Egy 1791-es rendőri jelentés megemlítette, hogy amikor egyik újabb kiadását Pestre meghozatták, egy óra leforgása alatt kerek száz példányban elfogyott.¹⁰ Könyvtáraink számos darabját megőrizték: az 1771-es első kiadás megtalálható gr. Sándor könyvei között; két amszterdami kiadás (1774, 1778) és két német fordítás (1776, 1819), tehát négy példány gr. Széchenyi Ferenc gyűjteményében; egy genfi kiadás (1787) Jankovichnál, egy boroszlói francia kiadás (1791) Vörös

Antal könyvei között stb. Sőt, Lolme könyvét még a következő század elején is szívesen vásárolták és idézték a magyarok.

Az angol alkotmány ismerete tehát kétségtelenül francia közvetítéssel került hazánkba és az angol alkotmányt elég alaposan megismerhette az a magyar is, aki nem tudott angolul. Éppen ezért, bár nincs tudomásunk róla, hogy Török Lajos angolul tudott volna, vagy hogy angol orientációjának más jelét is felmutatta volna — de Baritsról sem tudunk ilyet — nyugodtan tarthatjuk őt a két röpirat szerzőjének.

Mindezek alapján a két röpiratot, a *Dissertation* és a *Conspicuum* ki kell törölnünk Barits művei közül, aki egyébként a királykoronázásról írt művével és Abaffy körében tanúsított magatartásával szintén a francia felvilágosodás hívének mutatkozott. A magyar-angol alkotmány-összehasonlítás sokáig népszerű gondolatának az érdeme kétségtelenül Török Lajosé, akit nemcsak a két röpirat szerzőjének, hanem az *Orpheus* munkatársának is nevezhetünk.

KÓSA JÁNOS

¹ MKSzele, 1939, 187—8.

² Ennek jelzete Hung. j., 320 a Széchenyi könyvtárban, ahová Horvát István könyvtárából került.

³ A politikai irodalom Magyarországon, 1885, 525—8.

⁴ A kilencvenes évek reformeszmenyei, 1885, 188 s. köv. ll.

⁵ Orpheus, 1790, I., 327—42.

⁶ Kaz. lev. XIX., 85.

⁷ Ismerteti Harsányi István, Irodalomtörténet, 1913, 285—7.

⁸ Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon, Bpest, 6. n., 23 l.

⁹ Ebből a 10. kiadás (London, 1787), valamint a francia fordítás (Párizs, 1776) megtalálható Széchenyi Ferenc könyvei között. Az egykoru röpiratok gyakran említik Blackstone nevét. Az egyik, feltehetőleg Ausztriában nyomtatott, de nálunk is elterjedt röpirat (*Ein Vertheidiger des Volkes an Kaiser Joseph den Zweyten*, 1785, 4 l.) Blackstone művének német fordítását is említi, de ennek könyvtárainkban nem találtam nyomát; 1790 utáni német fordításai viszont fellelhetők.

¹⁰ Eckhardt i. m. 116. l.

A D A T T Á R

BOTFALVAI.

EGY ISMERETLEN RÉGI VIGJÁTÉK.

A magyar nyelvű jezsuita iskolai színjáték termésének csak csekély töredéke maradt reánk. Pintér Jenő (Magyar Irodalomtörténete, IV. 764. sk. lk.) a szerzők közül Baróti Szabó Dávidot, Faludi Ferencet, Illei Jánost, Kozma Ferencet és Kunics Ferencet tartja számon, a névtelen szerzőjük közül pedig csak a Gragger Róbert közzétette (I. K. 1909.) *Fennhéjázóról* tud. Alszeghy Zsolt nemcsak az ott említettek forrásaira vonatkozólag hoz sok helyreigazítást az Irodalomtörténet 1942. évfolyamában megjelent cikkében, hanem sorukat is gazdagítja: 1943-ban pedig ugyanott a Bittenbinder Miklós közléséből ismert trencsényi drámák forrásait tisztázza. Az eddig ismert darabok java-része azonban komoly tárgyú; csak a *Fennhéjázó* és a Trencsényben talált *Zsugori* vigjáték (I. K. 1910.), meg Illei *Tornyos Pétere* (1789) szemlélteti a jezsuita iskoladráma komédia-stílusát. A Tóth Ferenc közlésében megjelent második *Tornyos Péter* (1944) Fejér György *Nevelők* című darabjával azonosnak bizonyult és így kérdés, szabad-e a jezsuita darabok között említenünk. Alszeghy Zsolt egyetemi előadásában még egyről megemlékezett: a *Kénts-kapállóról*; ennek a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban lévő teljes kéz-irata azonban ma hozzáférhetetlen, zirci szövege pedig töredék. Ez adja meg az értékét annak a két jezsuita vigjátéknak, amelyet a kolozsvári Katholikus Lyceum gazdag könyvtárában találtam.

A kolozsvári jezsuita kollégium színielőadásairól legutóbb Gerencsér István számolt be (Adalékok a magyar iskolai drámák történetéhez, 1909). Az ott előadott drámák teljes névsorát azonban ma sem ismerjük. Takács József (A jezsuita iskoladráma, 1937) csak a nyomtatott játékprogrammok alapján iktatja a kolozsvári előadásokat jegyzékébe; a Nemzeti Múzeum Könyvtárában lévő háztörténetet (1701—1746) nem kutatta át. Alszeghy Zsolt bírálata (Irodalomtörténet, 1937 : 172.) a Beöthy-fele iskoladráma-kéz-iratból kettővel toldja meg a Takácsnál felsorolt darabok számát. Mivel azonban a jezsuita háztörténetek amúgy is a legritkább esetben mondják meg a vigjáték címét, a most előkerült két vigjáték előadásának évét megállapítani nem lehet. A játék hangja a XVIII. század hatvanas-hetvenes éveire vall.

És éppen ez a hang érdemel figyelmet: sokkalta nyersebb, durvább, szabadszájúbb, mint az eddig ismert jezsuita komédiáké. A jezsuita dráma nevelő célzata szinte elvész benne. Már a tárgy alakítása is — mint az Irodalomtörténet 1944. évf.-ában rámutattam¹ — kiüt a magyar földről ismert típusból.

¹ Darabunkat forrásával részletesen összeveti Tési Edit doktori disszertációja: *Plautus Magyarországon*. Bpest. 1948. 21. sk. lk.

Plautus *Pseudolus*-át magyarítja itt a szerző, ám a kártyázástól való óvás elvész a hazugság sikerének komikuma mellett. Nyelve pedig olyan, hogy a mai nevelő alig tudja megérteni, miképp kerülhetett iskolai színpadra. De a darabban elevenen él a magyar társadalom beszélt nyelve, sűrűn sorakoznak fel izes szólásai, közmondásai s ezért közzétételre érdemesnek tartjuk. A második darab, a *Varga mihely a tunyák iskolája*, Claus latin vígjátékának fordítása, sem tárgyban, sem stílusban nem hoz újat; a nevelő tendenciát viszont a maga tisztaságában mutatja.

A *Botfalvai* könyvtári jelzése: Kézirat, 365. a.

A szöveg hű másolata a következő:

B O T F A L V A I.

Vig Játék.

A JÁTÉKNAK SOMMÁJA.

Szűkmarkosi Peti elvesztvén a játékban minden pénzét, ezüst kardgyát, és oráját 30 aranyokban Vojtásinál be zálogítani készerítették olly okkal, hogy ha két hét alatt ki nem váltja, szabadon eladhassa. Leg ottan meg alkusza Nyeresi a zálogot, és előre husz aranyat le tesz. Szűkmarkosi ki hülvén minden reménységéből az Inassához Botfalvai Gazsihoz folyamodik: ki is egy tétetett szolgát Nyeresinek nevével 10 arannyal a meg mondott napra Vojtáshoz küld, és az urának zálogát elhozattya. Ez meg-lévén, elérkezik Nyeresinek valóságos Szolgája Lépesi a hátra maradott pénz el meg alkútt zálogért. Itt Botfalvainak tsalárdsága nyilván ki tetszik; Vojtási pedig a pénzt zálogostul elveszti.

A Beszélgető Személyek.

Szűkmarkosi Fülöp.	Sehonnai Nemes ember.
Szűkmarkosi Peti.	Fülöpnek fia.
Lotsonda Lörintz.	Fülöpnek baráttya.
Kártyási Palko.	Petinek társa.
Botfalvai Gazsi.	Petinek inassa.
Retkesi Miklos.	Álortzás szolgál.
Vojtási Gyárfás.	Játék tarto.
Vojtási Szolgai.	

=

= Gyermek.

Lepesi Nyeresi Inassa.

[5]

Előljáró Beszéd.

Hozta Isten az urakat, régen nem volt már szerentsém Uri személykeket tisztelni. Kérem tessék le ülni. Mitsoda hírekkel bővelkednek az urak? Én jó hírt mondok, mert a jó embereknek jót kell mondani, a rossz embereknek pedig rosszat: A rossz emberek azért rosszak, mert gyűlölnek a jó embereket; a jó emberek pedig azért jók, mert a rosszakat úgy szeretik, mint ketske a kését, vagy zsigány a tatár korbátsot. Az urak is azért jók, mert a rosszakat utálják. De még a Deákné vásznánál is jobbak lesznek, ha jó szívvél veszik a mulattságos

költeményünket; mellynek állapotját nem szükség előre meg magyaráznom; mert azt ugyan annak saját szájából meg hallják, kinek bőribe jár a dolog: Nem is illik két dudás egy kortsmára... s, éppen a hol kullog ő kegyelme Szükmarkosi Peti Uram, az inassával Botfalvai Gazsival. A mint látom vidám ábrázatú, mint a kit a piartzon meg tsaptak. Alázatos Kapere tuti Szolgája az urnak.

ELSŐ VÉGZÉS.

ELSŐ KIMENETEL.

Botfalvai. Szükmarkosi Peti.

[6]

Botfal. Ugyan ha én a néma szádbul ki varasolhatnám, hogy mi a manó gyötri az elmédet, hideg-e, vagy kolika? Ugy egyikünknek sem kellene a nyelvünket koptatni, nékem kérdésekkel, néked pedig feleletekkel, s' így a két dologbul egyet tsinálnánk. De mivel én a varással soha sem éltem, nem is kereskedtem, mert ahhoz tsak annyit értek, mint számár a furullyához; külföldben nem is tudhatom mi bajod van, ha tsak meg nem mondog, azért tátsd fel a szádat. Nem gyözelek tsudálni egy időtül fogva: hol tekergesz, mint az uttya vesztő lövöldek, hol sopánkodol, mint a kereke törött Kotsis. Mond meg tehát; mi furdállya a mellyedet: közöld velem bajodat. Miért takarod gondolatidat, mint kotlos tyúk a tojássát? No mond meg hol a bibéd? Segítlek, vagy tanáttsal, vagy munkával. Nem tudgya az ember mellyik bukorba fekszik a nyul.

Peti. Ah! oda vagyok Botfalvai!

Botfalv. Hogyan volnál oda, mikor előttem állasz? ha tsak az eszed oda nem koszál, mert máskor is ki szoktak szökni a fölső várbul.

Peti. Ah! talán nékem is úgy áll tréfára a szám, mint néked?

Botfalv. De azt látom, hogy néked elgörbültek az ajakid, mint ha vad almát rágtál volna.

Peti. Nem tudod mi bajom vagyon!

Botfalv. (fére) jobban mint magad... Nem ám, mert a néma gyermeknek az annya sem érti a szavát. Ha tudnám, miért kérdezném? helyén van az eszem. Ha tsemereid vagyon, meg tudom én azt törni, tsak győzzed. [7]

Peti. Ah nem ott fáj!

Botfalv. Hát hol fáj? mond meg, majd ott tapogatom: többször is már kirántottalak én a sárbul.

Peti. Ki ugyan, de...

Botfalv. De! no mit de? mond meg már egyszer, mit szűszogsz? azt tartom, hogy nem ország titka.

Peti. Jaj mi haszna.

Botfalv. Mi haszna vagy bizon magad. No tsak mond meg, hol viszked?

Peti. Ugyan meg esett nékem a Dioszegi vásár!

Botfalv. Hogy hogy? talán valahol tányéros nadrágot mértek rajtad?

Peti. Hallyad. Minap hogy a Vojtásinál voltunk...

Botfalv. No már tudom, ne is beszélj. Nyertél úgy é, mint Bertok a tsikban.

Peti. Hallgass' tsak. Vojtázni kezdettünk, elején tsak úgy szortam a sok vojttát, hilfet mint a polyvát.

Botfalv. A kutyának sem jó az első kölke.

Peti. Azután néki bátorokdván mélyebben vágtam a fejszemet, hogy sem ki huszhattam volna, s' azonnal kezdettem veszteni. Egyszer nagy volt a Kassa, mivel forhand voltam, vágyottam reá, mint eb a koatzra, fel veszem a kártyát duplára, s' bele buktam.

Botfalvai. Proficiat kednek. Az alutt tej próbálja meg a matskát. De már ugy én is tudnék. [8]

Peti. Itt utoljára pénzem nem lévén, szégyenletemben Gavallér létemre mit tudtam egyebet tenni? Némellyek modgyára, kik midön az erszénnyek meg éhezett, némü némü ezust, vagy arany jószágjokat másához küldik khosztba tsak hogy bé fedezett ringy rongy gavallérságjokat a nap sugárja ne süsse: mert tudod azt Botfalvai, hogy mostani modi szerént, szem láttára azok is páva farkat mutatnak, kiknek korog a hasuk, mint az alföldi komondornak, és ha valami laposka boronállya a hátok gerentzét, hogy az emberek észre ne vegyék, komplementiroznak; ki, s' be huzzák nyakokat, mint a tekenös béka.

Botfalv. Talán bizon te is ilyen harmintzadra jutottál?

Peti. Nints külömben. Mert pénzem nem lévén, s' a Gavallyérnak nevét, nem akartam a koldusnak nevével megváltoztatni, a kardomat, és orámat harmintz aranyos khosztba adtam Vojtási Uramnál, oly okkal, hogy ha két hét alatt ki nem váltom szabadon eladhassa.

Botfalv. No ugyan elmostkoltad a korbáts nyelét, tsak azt ne tselekedted volna.

Peti. Másképp elnem akart botsájtani, egy fillért sem akart adni külömben. Azután uj pénzzel, uj szerentsét próbálok, mind addég, még a harmintz aranyba tartott.

Botfalv. Szemesnek a játék.

Peti. Várákozz, még e semmi. Ezt látván a Nyeresi, ott előttem alkussza a zálogot, és mingyárt husz aranyat le olvas, a többit pedig akkor teszi le, mikor érette küld, ha én addég ki nem váltom. [9]

Botfalv. Ugy szokott a lenni: a ki kutyával fekszik, bolhássan kel föl. Még sok nap van hátra?

Peti. Keserüt van éppen ma két hete.

Botfalv. Ho! ho! ebül van a kend dolga: huj! huj! huj! tsak két nap előtt tátottad volna föl a málé szádat, de már most későn van, nem hollyag hogy felfujjam. O nem szánnám, ha Jupiter bugyogot tsinálna belöled. Ugyan mért nem mondottad meg ezt nékem előbb? hiszen ez előtt mindenkor tanátsommal éltél.

Peti. Egy helyet biztam, de meg tsalt a reménység. Már most nem tudom, melyre fordítsam a szekerem rudgyát.

Botfalv. No én sem tudom, ha ked nem tudgya. Maga kárán tanul a bolond.

Peti. Hát nem esik meg a szived, szegény Uradon?

Botfalv. Szegény pára!

Peti. Hát nem sírsz?

Botfalv. Nints veres hagymám: az egész nemzettségem száraz szemü volt, ki nem gördíthetek egy könyvet a szemembül.

Peti. Hát tsak nem segítesz rajtam?

Botfalv. Hogy segítek rajtad? ha tsak nyir poznával, meg nem pozná-zom bus fejedet.

Peti. Oh!

Botfalv. Ewvel segíthetlek. Oh!

[10]

Peti. Óda vagyok! nintsen pénzem! költsön senki sem ád.

Botfalv. Tudod az okát, miért?

Peti. Miért?

Botfalv. Azért; mert a ki költsön pénzt át, vesz; mert ritkán vesszi vissza a pénzét baj nélkül. Ha kéred a kölcsönt, parasztnak, emberséget nem tudonak tartanak. A ki pedig költsön vesz másut, annak nyeresége vagyon, mert tsak az ítélet napján akarja meg fizetni, adosságát, a pedig későn lesz.

Peti. Ugy vagyon biz az, a mostani világban, de oh!...

Botfalv. Az ugyan tsak ugy vagyon, de oh!

Peti. Az atyámtul nem merek kérni, mert szálonként szedné ki a szemem szőrét.

Botfalv. Oh! Oh!

Peti. Ma viszi el Nyeresi a kardomat, és az oramat!

Botfalv. Oh! Oh! Oh!

Peti. Ha meg tudgya az atyám, ki kerget az árnyék világbul!

Botfalv. Oh! Oh! Oh! Oh!

Peti. Hát tsak ugy segítesz?

Botfalv. A mim van avval segítlek, a hol nints ott ne keress. Tudod azt, hogy másban nem gazdagultam az atyád házánál, tsak a sok Oh! Ah! és jajban, minden nap azt köllött énekelnem az udvaron, ugy hogy már a torokom is elrekedt abban a keserves Zsoltárban.

Peti. Már haszontalan, nints más mod benne. Adhatsz é, leg alább négy krajtzárt kölcsön? holnap vissza adom. [11]

Botfalv. Mitsoda? Négy krajtzárt? ho! ho! te is ökor alatt borjút keresel; De ha zálogba adom magamot még sem talállok négy krajtzárt. De mit tsinálsz a négy krajtzárral?

Peti. Egy istrángot veszek.

Botfalvai. Minek az Istráng?

Peti. Föl kötöm magamot.

Botfalv. Ha ha ha! Isten en (gem o¹)kos kend, mint a nádi veréb! Másokat jámborság(ra) tanit a nyavalya, de téged latorságra tanított. Ha te föl kötöd magadot, ki adgya vissza nékem a négy krajtzárt? Vagy azért akarod magadat fel akasztzni, hogy engem meg jakaboly?

Peti. Ah! hogyan éljek világ tsufjára! Szinte ugy már ujjongatnak réám az uttzákon. O átkozott Vojta mire vittél! még annak is rosszat mondok, a ki ki gondolta.

Botfalv. Már most késü, oda van a fekete tsikó.

Peti. Inkább meg halok.

Botfalv. Ne sirj édes kotzám, azért meg nem halsz, még a lelked ki nem adod.

Peti. O hogy ne' sirnék keserüségimben?

Botfalv. Essös idő álom látás; ha tsak arany, vagy ezüst könyvek² ki nem gördülnek a tsipás szemeidbül, ezekkel soha ki nem váltod a zálogot. — De hiszen nem vesszük pénzen a reménységet. Légy jó szivvel, viszked a tenyerem, pénzt érez. [12]

Peti. O bár volna! ha most ki gázolhatok, soha feléje sem megyek a Veszedelmes Vojtának.

Botfalv. El hiszem, mert kinek a meleg tej meg égette a száját, az még a hideget is meg fujja.

¹ teljesen kifakult a tinta.

² a v kihúzza irónnal.

Peti. Ah édes Botfalvaim, vég reményem!

Botfalv. A no most tetszel. Való ugyan, nem azért mondom, de ha föl bitsakolom az eszemet, se Rátosi, se Kosdi tanács nem ér föl velem. Én ma noha nem tudom, honnan, reménylem, hogy te néked pénzt szerzek.

Peti. A vajha szavaid bé tellyesednének!

Botfalv. Tudod te azt, hogy mikor én jól fölötöm a gatyámat, mi képpen tudom a tsigát tsapni.

Peti. Most már tsak te benned van minden reménységem.

Botfalv. No meg elégszel avval, ha én ma a kardodat és orádat ki váltom Vojtásitul, vagy ha pénzt nyomok a markodba?

Peti. Meg elégszem, ha meg lesz.

Botfalv. De kérjél engemet szépen, fogadom hogy meg lesz.

Peti. Kintsem Botfalvaim, édes badarkám, kérlek szépen.

Botfalv. Ugy ládé. Már most ne alkalmatlankodgy, és hogy bizonyos légy, előre meg mondom, hogy ha mástul ki nem fatsarhatom azt a pénzt, az atyádat fejem meg egy tál korpánál.

Peti. Az Isten álgyon meg, ha a fiui tiszteletnek sérelme nélkül lehet, nem bánom, tsald meg mind atyámat, mind anyámat.

Botfalv. Elhiszem, hogy nem bánod, mert a szomjú ökörnek a zavaros víz is jó. De azomban bátran meg nyugodhatsz az egyik füleden, a másikkal takarodhatsz, mert pokol fenekéből is ki kotorázom én azt a pénzt te néked.

Peti. O adnak a jó egek!

Botfalv. Most azért az egész világ előtt hirdetem, nemes, nemtelenek, gazdagok, szegények, öregek, Ifjak, deákások, deáktalanok, atyafiak, rokonyok, komák, sogorok, örizkedgyetek tölem mint a szakállas asszonytul, senki ne hídgyen szavamnak, ha szintén tenyeremre ki pökném a lelkemet. Mert nem tudom, mi álnok, ravasz, tsalárdság patvarkodik ma körülöttem. Azért ha valakit meg ruházok, magának tulajdonítsa.

Peti. St, St, halgass kérlek!

Botfalv. Mi lelt?

Peti. Vojtási ajtaját zörgeti valaki.

Botfalv. Inkább a hátát zörgetné, egy sofa bottal.

Peti. Imhol ni, farkast emlegetünk, a kert alatt kullog.

Botfalv. Ejnye kő születte, hogy meg sétál magának, mint a Kunok ebe a homokon.

MÁSODIK KIMENETEL.

Vojtási négy szolgálival, és voltak.

Vojtási. Jösztetek ki ti álom táskák, egy bordába szőtt tzinkosok, jöszgom tékozloí, kenyerem ronto egerek, borom szopogató potkányok, kiknek soha semmi sem jut eszekben, hogy valami jót tselekednének, ha tsak nem öklözöm. Akkor is nékem fáj az öklöm; mert akár a falba verjem, akár ezeknek a hátára, mind egy... Ide állyatok... Soha a világ hátán gonoszabb tselédet nem láttam. [14]

Botfalv. (suttomba) kinek gézem gúz az ura, kótyon fity a szolgálja.

Vojtási. Hogy ök egy köröm feketényi hasznót hajtanának nekem, nem biz ök; hanem mint a sáskák a hová férnek, mindent meg emésztenek; telhetetlen bőr zsákok... tágos horpaszokat tömiti Ma, holnap bőrekből is ki szorúlnak a kerekre valok. Ez az ök mindennapi dolgok: enni, inni, henyélni,

hazudni, lopni, tsalni, ragadni. A' farkasokra juhokat, vagy ezekre házamat bízni, mind egy patvar. De körmötökre hágok, ne busullyatok. Mikor az ábrázattjokat tekéted, merő ártatlanságnak tetszenek; pedig;¹ pedig bárány bőrébe öltözködött ravasz rokák... De halgassatok, s' hallyátok kemény parantsolatomat; ha álmokok, restek fogtok lenni, e-lészen a béretek: az eb kergető szíjjal bőrötöket úgy meg tarkitom, hogy a Tarka Vargáné tarka, barka szoknyája sem lesz tarkább, mint a ti bőrötök. Mert már olly meg átalakodott rőstek, úgy meg rögzött bennetek a gonosság, hogy ha tsak vas villával nem szurkálnak, mint a bivalyokat, meg sem emlékeztek köteleességtekrül, korbáts alá született Nemzettség, soha nem lesz a hátatok lágyabb ennél a szij ostor-nál (it meg vág egyet a korbátsal). Ne gaz ember érzed? Így fizetnek annak, ki az urát olyba tartya... Szavaimra vigyázzatok. Ma születésem napját tartom, sok uri vendégeim lesznek.

[15]

Szolga (suttomba). Magunknak sints mit enni.

Vojtási. Te azért, kinél a veder vagyon, töltsd meg vízzel a kondérokot.

Szolga. Mi haszna töltöm valamennyi van mind likas'.

Vojtási. Hadd legyen ne gondoly vele, ha likas is' tsak te töltsd meg. Te pedig avval a fejszével úgy vigyázz, hogy a konyhán elegendő fa legyen, mert különben meg fejsze fokozlak.

Szolga. De hogy vághatok fát evvel a fejszével? a melyeg vizet sem fogja el ollyan tompa.

Vojtási. Majd meg köszörülöm én a hátadon.

Szolga. Nem köszörü kő az én hátam; s-azután mit vágjak vele? mikor egy darab fa nints a fa vágón.

Vojtási. Ha nints-is tsak te vágjál, mert máskép meg vágjak én.

Szolga. Tegnap is a szomszédbul kellett lopnom egynehány fát.

Vojtási. No azt jól tseleketted, ma is lophatol.

Botfalv. (suttomban). Hallod Peti? e tudgya a tselédét jóra tanítani.

Peti (Botfalvaihoz). Ne tsudáld azt, illyen a mostani praktika, ha nints ótt kotoráz a hol van.

Vojtási. Néked pedig azt parantsolom: tiszták legyenek a szobák, egy porotskát, egy pokhállotskát ne lássak, mert ki porozom a hátadot. [16]

Szolga. Ugy de seprőt vegyen az úr, mert az ujammal nem seperhetem.

Vojtási. Hát seprő nélkül nem tudol sepreni (meg vágja a korbátsal) ládd én seprő nélkül meg tudlak seperni.

Szolga. Add kezembe a korbátsot uram, én is tudok úgy seperni.

Vojtási. Te pedig asztalnok léssel; kés, villa, kalány, sótartó...

Botfalvai (suttomba). Igazán nints neked sotartód.

Vojtási. A poharak úgy fénylenek mint a tükör.

Szolga. Mesterség lesz a késeket úgy meg tisztítani, mert a rozsdá mind meg ette; azután a villák, poharak töröttek.

Vojtási. No töröttek lesznek a te kezeid-is... Néked pedig a pintzére léssen gondod, hallod otromba.

Szolga. Hallom Uram.

Vojtási. Ugy vigyázz a boromra, mint a szemed világára.

Szolga. De hiszen Uram tsak bízd reám, tudok én a borral bálni.

Vojtási. Ha a palatzkra mutatok, hozz a közönséges borból, ha pedig a pohárra, a mázslásból, mert ugyan meg abrintsollak.

¹ írónnal törölve.

Szolga. Meg tselekszem... De magamra is lesz gondom.

Vojtási. És csak egy tseppet igyál, a nyakad tsigáján huzom ki a gégedet.

Szolga. Hiszen Uram a nyomtató lónak sem szokták bekötni a száját. Azonban ne féltsd töllem, mert én a számban sem szenvedhetem meg a bort. [17]

Vojtási. Ha meg szenveded, majd szenved az al feled is. No ki adtam parantsolatot.

Szolga (suttomban). Inkább a lelked attad volna ki.

Vojtási. Takarodgyatok dolgaitokra. Én a piatzra megyek. Te pedig gyermek a vendégek erszénnye körül egerész, a kinél pénzt sajditasz, súgd meg nékem, hogy azt Vojtára ki híjjam, és úgy az ebednek árát meg vegyem rajta, a többit már tudod.

Gyermek. Jobban tudom a Miatyánknál, vagy a tiz parantsolatnál.

Vojtási. No ti mennyetek dolgotokra (elmennek a szolgálak). Igazán mondom, hogy valamim vagyon, mind a Vojtából nyertem. Eleget zúgolodnak ellenem az emberek, hogy hamissan Vojtázok, tsalom őket, hogy se Istenem, se lelke nints. De én avval annyit gondolok, mint a tavalyi hóval. Elég az azon, hogy pénzt nyerek ravaszságom mellett; a félenk lelki ismertetük vesztvén engem gazdagitnak. A Szükmarkosi Petit is derekassan meg nyeggettem, ha ma ki nem váltja a zálogát, elviszem a Nyeresinek.

HARMADIK KIMENETEL.

Peti, Botfalvai, Vojtási, Gyermek.

Peti. Hallod Botfalvai mit beszél?

Botfalv. Hallom mind a két fülemre.

Peti. Mit javaslasz mi tévő legyek.

Botfalv. Semmit sem busúly, régen jót akartunk mi egymásnak, majd busulok én helyetted is, helyettem is. Meg abrakolom én ötet neve napjára, de elvásik a foga benne. [18]

Vojtási. Mulik az üdő, a piatzra köl mennem... Meny előre gyermek.

Peti. Jaj elmegy hid vissza.

Botfalv. Majd meg szollitom. Vojtási Uram egy szóra.

Vojtási. Elkestem, sietnem köll.

Botfalv. Hej ma születet Vojtási Uram, egy szóra, tekénts vissza, valamit akarunk mondani.

Vojtási. Mi dolog ez? ki akadályoztattya az útamót?

Peti. A ki téged meg boldogított.

Vojtási. Elkéstem, sietnem köll.

Botfalv. Hiszen hetykén, petykén beszél ő kegyelme, mint ha el adta volna a buzáját: Mi is voltunk két két pénzel a vásárban.

Vojtási. Alkalmatlan vagy (más felé indul) előre gyermek.

Peti. Meny elejbe Botfalvai.

Botfalv. Ketten vagyunk álljuk meg az úttját.

Vojtási. Mitsoda garázda emberek ezek?

Botfalv. Hin hin Király fia kis Miklos, néked is csak kettő az orrod lika, mint nékem, talán nem szabad veled szollani.

Vojtási. Most nem érkeztem reá.

Peti. Kedves vendéged voltam én valaha.

Vojtási. Voltáért semmit sem ád a zsidó. A mi volt elmúlt, s-talán ebre fordult, kálmár azt nem fontollya.

Botfalv. Hasznodat akarjuk ám.

Vojtási. Hasznomat-é?

Peti. Azt ugyan.

[19]

Vojtási. Hasznomért; pokolba is el megyek.

Botfalv. Oda vár a Lucifer uzsonnára.

Vojtási (vissza tér). No hát mi kell néked, te ravasz róka?

Botfalv. Ugy áldjon meg az Isten, a mint mi kívánnjuk.

Vojtási. Nos! mint van kend Szűkmarkosi Peti Uram?

Botfalv. Vigan van, mint kinek a háza ég.

Vojtási. Könyörülnek rajtad, ha könyörületességgel a tselédemet eltart-hatnám.

Botfalv. Tudodé Vojtási, Mit akarunk?

Vojtási. Tudom igen is, hogy engemet felakasszanak.

Botfalv. Azt is, de mást is akarunk. Hallyad tsak kérlek.

Vojtási. Hallom, de tsak rövideden, ha mit akarsz, mert sietős dolgom van.

Botfalv. Szégyenli szegény, hogy ki nem válthattya az zálogát.

Vojtási. Szégyenletével ugyan ki nem váltya, ha tsak pénzt nem ád.

Botfalv. Az ám a bekenyője, a kutya is hust venne magának, ha pénze volna, de a lapos guta meg ütötte az erszényét.

Vojtási. Elég pénze van Attyának.

Botfalv. Ott az eb a pap réttyén, szabad a patak, de nem a palatzk.

Vojtási. Mért nem egeréssz az erszénye körül, lopott volna.

[20]

Botfalv. Ejnye Istentelen! hát még lopásra tanítod?

Vojtási. Arra igen-is, ha más modgya nints.

Peti. Én tsiphetnék valamit az atyámtul? a ki ugy örzi a pénzét, mint a sas a fiát.

Botfalv. Azután ugy nézz szemem közé, hogy nagyobb ennél a fiui tisztelet, a káposztás kontznál.

Vojtási. Vagy ugy. No hát avval a tisztelettel váltsa ki a zálogát, ha lehet.

Peti. Nints könnyebb, mint a nyomorultbul tsufot üzni.

Botfalv. Előbb vett szikrát a barát patko, mint sem ennek az attya egy kongót.

Vojtási. Hiszen nem minden ember attya; kérjen költsön valakitül.

Peti. A költsönnek még a neve is oda veszett.

Botfalv. Adgy hát te neki költsön.

Vojtási. Én é? Ki találtad mint Balás pap a vetsernyét.

Botfalv. Ha ennek nem akarsz adni, agy az én szakállamra.

Vojtási. Igen szabad szakállad van, még nem ettem bolond gombát.

Botfalv. Bizony okos gombát sem sokat ettél te.

Peti. Hát tsak nem könyörülsz rajtam?

Vojtási. Nem biz én, hiába sopánkodol, ha tsak aranyokkal nem sopánkodol.

Botfalv. Tselekedd meg kérlek, el né add a zálogát. Ha ennek nem hiszel, hidgy nékem, hét három nap alatt, ha mingyárt pokolbul veszem is, le teszem azt a pénzt.

[21]

¹ az s irónnal törölve.

Vojtási. Te néked hidgyek én?

Botfalv. Miért nem?

Vojtási. Mert ha néked hiszek, annyit tselekszek, mint ha ebre biznám a hájat, vagy farkasra a bárányt.

Botfalv. Bizony tsak annyi betsületem van nállad, mint te néked nállam.

Peti. Hát így hálálok meg velem tett jó tétéménnyeimet?

Vojtási. Elmúlt essőnek nem kell köpönyeg. De mit akarsz?

Peti. Leg alább kérlek, hat napot Várákózz, ne add el a zálogomat, s ne gyalázz meg.

Vojtási. Jó szívvél légy, hat holnapot is megvárok.

Peti. De talán tsak tréfálsz?

Vojtási. Keserűt tréfálok, sótt még többet mondok.

Peti. Ugyan mit?

Vojtási. Meg nyugodhatsz szivedben, mert már el sem adom a zálogodat.

Peti. O! el nem hihetem. Botfalvai, nem magasztalod ezt az én jó akarómat?

Botfalv. Mi nem Istenem hogy imádgyam, magasztallya fel a nagy szombati Herfotter Ámán palotájára.

Vojtási. Nints okod, hogy haláloamat kívánod.

Botfalv. Az igaz, hogy te jobban meg bännád az én haláloamat, mint én a tiedet.

Vojtási. Miért?

Botfalv. Azért ládd-é, ha én meg halok az egész városban nem lesz nagyobb gaz ember Náládnál, most még is ketten vagyunk. [22]

Vojtási. Azt tudom, ha nem mondod-is, mert mind a ketten egy huron pendültünk.

Peti. Ugyan mond meg igazán, el nem adod a zálogomat?

Botfalv. Szén-égetőnek tőkén a szeme.

Vojtási. Nem adom nem, hányszor akarod, hogy mongyam?

Botfalv. Ej ugy áll a szád, mint nékem, mikor hazudok.

Vojtási. No igazán mondom, hogy el nem adom, mert már el-is adtam.

Peti. Jaj mit hallok tőlle!

Botfalv. Hogy a zálogodat eladta.

Peti. Égessenek meg!

Botfalva. Kár volna reá vesztegetni a fát, inkább a kutyák egyék meg.

Peti. Hogy mered azt tselekedni, te átkozott?

Vojtási. Tégy rolla, ha bánod, nékem ugy tetszett, hogy eladgyam.

Peti. Nem de azt fogadtad hogy el nem adod?

Vojtási. Ember fogad fogadást, eb a ki meg állya.

Peti. Hát ez az igazság, te latrok orgazdája?

Vojtási. Én lator vagyok, de van pénzem, te igaznak tartod magadot, s egy fa pénzéd sints.

Peti. Hol vagon Botfalvai, áll ide balyra, terhellyük meg szidalmakkal ezt a pazdérján nevelkedett gazembert. [23]

Botfalv. Öszve veszett hajdina, minap riskásával, társul hijta a tziberét: szivessen meg tselekszem, bizd reám a dolgot. Te áll jobbra, én kezdem a nó-tát, te kontráll (itt körül veszik Vojtásit).

Vojtási. De be illyenének juhász kutyáknak!

¹ ered. tölled.

NEGYEDIK KIMENETEL.

Botfalvai.

El ment. Már most mit tsinálsz Botfalvai? föl biztattad az uradot, mint katona a lovát: hol veszed, vagy hol keresed föl azt, amit ígértél? holott azt sem tudod, mellyik végét fogjad a botnak. Ha pénzem volna, könnyen ki huzhatnám a sárbúl, de koldús kutya vagyok: költsön vennék de senkinél sints hitelem, elvesztettem minden hitemet, mint a lotó futó tzigány... Már most honnan kezdgyem a vásznat szöni, s-mi féle bordába, vagy hol végezzem nem tudom. Sokat akar a szarka, de nem bírja a farka; ember köll itt a [26] gátra. Tsak könnyebb valamit meg ígérni, mint sem meg tartani. De hiszen máskép, nagy uraknak szokása sokat ígérni, semmit sem adni... Mind azon által Botfalvai Gazi ember vagy te a talpadon, eddig sok emberekkel ujjat tudtál huzni, s-mindenki a tiéd volt: a vivat. Valamint a Poéta, midőn verseket akar írni, azt is ki gondollya, s-ki keresi, a mi soha sem volt, nints, nem is lesz, merő költemény igazságnak színe alatt adgya föl az embereknek: Ugy fogok én is tselekedni, s-poéta leszek, és azt a pénzt, mely talán még a Selmetzi bányákba vagyon, ki ásom ma valahonnan. Az öreg Szükmarkosit akar-tam hállomba keríteni, de nem tudom, hogyan szagolta meg vizsla orrával akaratomat, már most tsak kapdosom, mint a dunába haló ember. De de amott kullog a vén tsausz Lotsondával, akar miként fordúl a kotzka ebből a vén zatskóbúl veszem én ki azokat az aranyakat, mellyeket az uramnak adok. Most itt meg húzom magamot, hogy a beszédgyeket ki vehessem.

ÖTÖDIK KIMENETEL.

Szükmarkosi Fülöp, Lotsonda, Botfalvai.

Szükmarkosi. Ha a kártyásokbul birót választanának, leg többen az én fiamra voxolnának. Hallogatom, hogy a Vojtásinál kardgyát, oráját, pénzét elpenderitette a gaz gyermek, de majd elevenére hágok. [27]

Botfalv. (suttomba.) No oda van a reménység, meg akatt a tengelyem, a melly ezüst bányába akartam kotorázni, be vágták az uttyát hozzá nem férhetek.

Lotsonda. Ha én rajtam állana egy új egyig föl akasztatnám a rágalmazokat, mint pedig azokat, kik az ilyeneket halgattyák. Amazokat nyelveken, emezeket pedig fülökön fogva. Tsak igaz az, a rozsz nyelv bika alá is borjut tehet. Korán sem igaz az, a mit a fiadrul hazudnak, a petsenyének mindenkor nagyobb a füstye szagánál. De ha szinte igaz volna is, mostani világba se nem tsuda, se nem ujság, ha az ifiu jagyzik, azért Gavallér.

Szükmar. Ugy ám, ha nyerne, de veszt.

Lotsonda. Ugy ám ha a kontzát meg eszi, levét is hörpentse, mert úgy méri a fontyát. Valakinek tsak köll veszteni. Ma veszt, holnap nyer.

Botfalvai (suttomba). Ugyan meg tolt a kerekemet.

Szükmarko. Tsak nem akarom én azt hogy jadjon.

Lotsonda. De azt hiába nem akarod. Azt tartom magad sem volnál jobb, ha már a sok pintek el nem ért volna. Igen jámbor Atyának köll lenni, a ki jobb fiat akar nevelni, mint maga.

Botfalv. (Suttomba) A kutyának tsak eb a kölke.

Lotsonda. Elöttem a képed, bizony magad is még inaidat birtad, hozzá láttál a kártyához azért ne tsudáld, hogy a fiad apjára ütött.

Botfalv. De kár hogy ennek a Lotsondának nints fia, mert ugyan szépen fel tudná ötet nevelni.

Szükmark. Ki beszél itten, mint ha a Botfalvainak szavát hallanám, az rontotta meg a fiamot, a volt mestere minden roszbá, de meg tsigáztatom. [28]

Lotsonda. No már ez bolondság, oly hamar haragudni. Nem köll hirtenkedni, lassan járj tovább érsz, szép szóval mind ki veheted belőle, ha igaz-é a mit beszélnek a fiad felől. A tsendes, és erős sziv a nyomorúságot felében meg könnyebbíti.

Szükmar. Szavadot fogadom (Botfalvai felé indul).

Botfalv. Feléd jönnek Botfalvai, készítsd magadat... Elsőbbben az uramot üdvezlem. a mint illik, azután Lotsondát.

Szükmar. Hozott Isten Gazsi, mit tsinálsz?

Botfalv. Így állok itt ni.

Szükmar. Nézd Lotsonda, melly mérészen szembe állott, mint ha ő volna a kis bíró.

Lotsonda. De látom ugy néz szemedben, mint ha föl hágott volna az uborka fára.

Botfalv. Illik az, hogy a szolgál, a ki semmi roszbá nem érzi magát, kevélykedgyen, fő képpen a maga Ura előtt.

Szükmark. Valamit kérdek tőled Botfalvai, ha meg mondd, a mit én tsak messziről hallottam.

Botfalv. Nem mondom biz én.

Szükmar. Nem-é?

Botfalv. Mi haszna mondom mikor soha sem hiszed el, a mit mondok?

Lotsonda. Szükmarkosi, le tsepül e ma téged szóval, ugy gondold meg, hogy nem Botfalvaival, hanem Socratessel beszélsz. [29]

Botfalv. De látom, tsak ugy van az, már tsak annyira betsülsz, mint a szeméten heverő rongyos botskort. Nints több hitelem nálad, mint ebnek a konyhában. Tudom, tudom azt kívánod, hogy roszt legyek, és többször meg verhessél de tsak azért is jól fogom magamat viselni, mert látom hogy igen vásik fogad az alfelemre.

Szükmar. No no, halgass tsak egy kevésse, hogy a mit akarok, meg mondhassam.

Botfalv. Halgatok, halgatok, ámbár haragszom reád.

Szükmar. Mit? te szolgál uradra haragszol?

Botfalv. Azt tsudálad? ritka szolgál, a ki urára nem haragudnék?

Szükmark. A mint veszem észre, másképp gondolkozol te engemet meg tapogatni, hogy sem én szándékoztam tégedet meg tsapatni: kerülnöm kell a vermes utat.

Lotsonda. Mit gondolsz? valóban méltán haragszik reád, mikor semmit sem hiszel neki. Az uraknak hitetlensége is nagyon rontya a szolgák hivségét, mert mennél kevesebbet hisznek az urak, akkor a szolgák annál nagyobb ravassággal, és fortelyal élnek, s-akkor tsallyák meg urokat, midőn ezek elhiteitk magokkal, hogy meg nem tsalattatnak.

Botfalv. Ugyan jól tudod a szolgák természetét, talán te is szolgál voltál valaha?

Szükmar. Ugasson az eb, tsak meg ne harapjon, ójni fogom én magamot, hogy ne ártson. De te Botfalvai mit felelsz?

Botfalv. Kérdezz, oly igazán meg felelek hogy no.

Szükmar. Tehát vigyázz sezt az ígéretedet tartsd meg. Igaz-é, hogy a fiam játéokra attá magát. [30]

Botfalv. O de hogy igaz, annyira van az igazágtul, mint ide az öreg oltár, már két hete, hogy kártyát sem látott.

Szüekmarko. Hát az igazé hogy a kardgyát, és oráját bezálogította.

Botfalv. (Suttomba) Talán a Lucifer sugta meg neki.

Szüekmar. No mond meg igaz-e?

Botfalv. Mi tagadás benne igaz biz az.

Szüekm. Hát igaz-e hogy te én töllem tiz aranyat ki akarsz tsalni?

Botfalv. Ennek ördöge van.

Szüekmar. Hej!

Botfalv. Azt tsak azután mondom meg.

Szüekmar. Hát ez a hivség?

Botfalv. A te fiad meg elégszik az én hivségemmel.

Szüekmar. Mért nem mondottad ezt nékem?

Botfalv. Azért mert soha sem voltam hir hordó, nem is akarok lenni. Azután nem akartam uj modit a városba hozni, s-a szolgálkót arra tanítani, hogy minden rotytot az uroknak be mondgyanak.

Szüekmar. Ejnye tsapontó fára való, hát tsak úgy?

Lotsonda. Igazat mondott ne haragugy.

Szüekmar. Húj! húj!

Botfalv. Tsendesegy le uram, mert igazán meg vallom, mért nem mondtam meg, hogy vojtáz a fiad.

Szüekmar. Miért?

[31]

Botfalv. Mert a fiad, ki is nékem szinte úgy uram, mint te, hátul költötte volna a sarkomat, ha meg mondtam volna.

Szüekmark. Hát azt nem tudtad, hogy kutya lakziba foglak tántzoltatni, ha el tagadod, és én meg tudom?

Botfalv. Sött igen is jól tudtam.

Szüekmar. Tehát mért nem mondtad meg?

Botfalv. Mert a fiadtul réam következő veszedelem közel volt hozám te töled nem sokat tartottam.

Szüekmar. Nem-e no meg tsapatlak gaz ember.

Botfalv. Nem bánom, jól szoktattad bőrömet a tsapáshoz.

Szüekmar. Jól hogy előre meg tudtam... De már mit tsináltok, mert én tölem ugyan, egy batkát sem nyertek, azon kívül mingyárt ki hirdtettem, hogy senki költson ne adgyon.

Botfalv. Én pedig azért tsak egyszer sem ütöm falba a fejemet, sem másnak nem könyörgök, még te élsz, mert te töled nyerek.

Szüekmar. Én tölem?

Botfalv. Ugy gondolom, hogy nem a more-rajdatúl.

Szüekmar. Szürd ki a két szememet, ha egy kongot adok.

Botfalv. Adsz, azért előre intlek örizkedgyél tölem.

Lotsonda. Nagy fába vágod a fejszédet.

Botfalv. Régen meg álmottam én azt.

Szüekmar. Hát ha nem adok?

Botfalv. Tsáváltasd ki a bőrömet. De hát ha adsz?

Szüekmarko. Ember ne legyenek akkor, ha szabadon el nem btsájtlatk.

Botfalv. Meg emlékezzél szavaidrol, előre intlek, örizkedgyél tölem. Ime evvel a szüekmarkú kezdeddel tiz aranyat le töszöl ma nékem.

[32]

Lotsonda. Tsak akkor hiszem, mikor látom.

Botfalv. Akarod-e hogy még többet mondgyak, a min még jobban fogtok tsudálkozni.

Lotsonda. Örömet fogom hallani.

Botfal. Minek előtte Szükmarkosi Urammal hartzolok, más hartzot végzek el.

Szükmar. Vallyon mitsodást?

Botfalv. Vojtásinak végig huzom a száján a mézes madzagot, a fiad zálogát ki váltom, estvélig mind a kettő meg lesz.

Szükmar. No ha azt meg tselekszed, diadalmasabb leszél Nagy Sándornál. De ha végbe nem viszed, nem de meg érdemled, hogy kalodába zárattasalak?

Botfalv. Sőt inkább szegesztess az udvar kapujára, mint a bagolyt szoktál, ha végbe nem viszem. De ha meg leszsz, adol akkor tiz aranyat?

Lotsonda. Százat is ígérhetsz: mert abból tsak annyi lesz, mint a Debretzenyi Samú nadrágból.

Botfalv. De hallod pusztá ígétért, egyet sem lépek, ha tsak meg nem adgya.

Szükmar. De Lotsonda! tudod mi jutott eszembe? hátha ők öszve szűrték a savót Vojtásival, hogy ravasságokkal körül vegyenek, s-igy sajtolhassanak ki tőlem valami pénzt?

Botfalv. Én szürtem öszve a savót Vojtásival? avál a giz, gaz, lityon fittyel? a sáros lábamot sem törülném hozzá. Nem vagyok én két udvar ebe. [33]

Szükmar. No no! hiszen majd meg válik, hány zsákkal tellik.

Botfalv. Sőt inkább, Szükmarkosi, ha mi öszve szöyetkeztünk, vagy ha valamikor tanátskoztunk a dolog felül, vagy egy szót ejtettünk, valamint a könyvben sűrűn szokták nyomtatni a betüket, oly sűrűn szürdáltasd öszve a testemet szilfa tövissel.

Szükmar. No tehát ha tetszik, indúly az utba.

Botfal. Lotsonda uram, kérem kedet, el ne mennyen valahová, még vége nem lesz a historiának.

Lotsonda. Én ugyan a pusztára szándékoztam, de tsak meg várom a végét.

Botfalv. Emberséges ember vagy. Majd látol forgó szeleket.

Lotsonda. Örömet fogom látni, mit fogsz koholni a ravasság méhellyében, és ha ez nem akarja adni az ígért tiz aranyat inkább én adom meg.

Szükmar. Én el nem tagadom.

Botfalv. Mert bizony ha meg nem adod, minden utzába ki kiáltom, hogy nem vagy embere szavadnak... Most horgvátok el innen sátorfátokat, hagy tzövekellyem le a vadász hállomat.

Szükmar. No tehát el menek.

Botfalv. De az Ur othon légyen.

Szükmar. Jól van, jól.

Lotsonda. Én meg a piatzra megyek.

Botfalv. Isten hírével ballagjon kentek. Most én az elmém méhelyébe megyek, számot vetek az eszemmel, és minden fortélyaimat jó glédába állítom... Ti azonban egy pitzint mulassatok. [34]

MÁSODIK VÉGZÉS.

ELSŐ KIMENETEL.

Botfalvai.

Ugyan jól keltem én ma föl, mindenek szám izére folynak, minden talál-
mányom alkalmas, helyes minden eszem gondolattya, nints miben kételked-
gyek, s-mitől féljek (a homlokát megüti). Itt a só tartó ni, nem megyek sóért
a szomszédba; nagy bolondság is, másutl kérni szamarat, ha magadnak lovad
van, vagy dolgodat egy bolond vargára bizni, ha magad végezheted... Azért
Botfalvai, ha a gusalyra ültél, ugy pergesd az orsót hogy jó fonónak mongya-
nak, más kettős, hármass ravasságot, s-hitetlenséget állítottam a mellyem' bás-
tyájára, akár hól meg ütközhetek ellenséggel: bizok fortélyos ravasságom-
nak sántzaiban, hogy könnyen árkot ugratok az Uram ellenségeivel. Most sze-
meitek láttára ezt az ifiaknak közönséges ellenséget, húzó, tsaló, ragadó hite
szeget kerékre való Vojtásit akarom ki Vojtázni: tsak vigyázzatok, mert biz-
tat a szerentse, mindgyárt el kezdem ostronlani a várát, már a forspontokat
mind el küldöttem. Nagy erőre éppen nem lesz szükségem, mert én magam
katona is, tiszt is, kommandant is, pattantyús is leszek... Sok ez egyszerre,
de ki tellik tőlem, mert jó rendbe van a szénám. Azután ha Vojtásit meg ve-
szem, a tsalárdság regementét, az öreg Szükmarkosi vára alá rendelem, a
nyert praedát magam, és társaim között felosztom, hogy ismérjen meg [35]
az egész világ, ki tehene alatt szoptam. Meg mutatom azt, hogy én derék
vitéz katona vagyok... De de jaj amott egy valóságos katona jön, hát ha
meg hallotta, s-reám támad, ugyan meg fenyegetem a sarkommal, inkább tsak
meg húzom itt magamot, talán maga szaván fogom meg a harist.

MÁSODIK KIMENETEL.

Lépesi. Botfalvai.

Lépesi. Ez lesz az az utza, mellyben igazított az úram, a mint sajditom.
Azt mondotta, hogy harmadik ház, az ebek kapujátúl, a hol Vojtási lakik, a ki-
nek ezt a pénzt és levelet küldötte. Bár tsak valakire akadnék, ki bizonyosan
meg mondhatná, ha itt lakiké ő kelme ab hengyi uram?

Botfalv. Tsitt, tsitt! az én emberem ez, ha a szerentse el nem hágy;
ujra köl az eszemet penderíteni, új fortélyt köl ki kohlolni, mert minden ta-
nátsomat föl forgatta. De ugyan meg vendégem én ezt a Lengyel Követet.

Lépesi. Majd itten kotzogatatom az ajtot, talán ki jön valaki.

Botfalv. Majd meg kotzogatlak én, ne busully. Mi, nem apád tsináltatta
ezt az ajtot, Ki lova fia vagy? vagy mit akarsz? [36]

Lépesi. Talán te vagy Vojtási?

Botfalv. Én tsak vitze Vojtási vagyok.

Lépesi. Igen okossan beszélsz, nem értem.

Botfalv. Mit tehetek én róla, ha tökkel ütötték a fejedet. Valahányszor
nints ide haza, az uram, reám bizza a házat.

Lépesi. Tehát tsak kapus vagy te?

Botfalv. Mitsoda? ugy nézz a szemembe, hogy én a kapusnak is parant-
solok.

Lépesi. Ur vagy-é vagy szolgál?

Botfalv. Szolga mikor szolgálok, Úr mikor parantsolok, de most szolgálásban vagyok.

Lépesi. Kár is volna számárra a bársony nyereg, a szád sem áll az uraságra.

Botfalv. De látom, téged urnak teremtett az Isten, de elegendő költséget elfelejtett adni.

Lépesi. (suttomba) Nem tetszik nékem ez az ember, ravasz róka ez.

Botfalv. (suttomba) Üllő vasam lesz e ma nékem, kikalapátsolok ma belőle egynehány tsalárdságot.

Lépesi. Mit szúszogsz magadban, mint a náthás matska?

Botfalv. Mit nézel reám, mint az Esztergomi roka? te vagy é a Nyerésinek embere? a ki tőlünk harmintz aranyon egy ezüst kanalat, és...¹ órát meg alkudott, husz aranyat már előre le teve, tizzel még tartozik.

Lépesi. Én vagyok, de láttál valahol engemet ez előtt, mert ebbe a várasba életemben nem voltam.

Botfalv. Én tégedet ugyan soha sem láttalak.

Lépesi. Hát hogyan tudod, a miket mondottál?

Botfalv. Hogy ne tudám, mikor én vagyok a vice, és Vojtási uramnak belső tanácsossa. De még azt is tudom, hogy ma költetett volna elküldeni a tiz aranyat, még sem küldötte meg.

Lépesi. De bizony meg küldötte.

Botfalv. Talán te hoztad el?

Lépesi. Én.

Botfalv. Hát hol van?

Lépesi. Itt nálam.

Botfalv. Tehát tsak add ide, mind egy, akar nékem, akar az uramnak adod.

Lépesi. De nálam nem egy.

Botfalv. Nékem bizvást ide adhatod; én vagyok Vojtásinak szám adoja, én szedem be a pénzt, én fizetek, én adok a kinek köll.

Lépesi. Én avval nem gondolok, ha a Frantzia Királynak szám adója vagy is, de a te kezembe egy fillért sem adok.

Botfalv. Talán nints annyi emberségem nálad?

Lépesi. Mit tehetek én róla, ha nints, te vagy az oka, nem én.

Botfalv. Ha téged a kert alatt találtak, s-a vályóba kereszteltek, én sem vagyok Szegedi bétyár fattya, derék Kurialis nemes embernek gyermeke vagyok.

Lépesi. De látom, azért szegöttél Vojtásihoz korpa hüvelynek. Hány lovat nyúzott az apád életében?

Botfalv. Hány ebet vert agyon az apád életében?... De ne enyelegj, add ide a pénzt, meg lesz fizetve mint ha magad adtad volna Vojtási Uramnak.

[38]

Lépesi. Bátorságosabb helye vagyon a zsebembe.

Botfalv. Még valahol elveszted, azt nyered vele.

Lépesi. Ha néked adnám, minden bizonyal elveszteném.

Botfalv. Ejnye kutya pára, hogy mered feszegetni a hitemet? mint ha nem ezer annyit bizott volna reám Vojtási Uram.

¹ törlés, olvashatatlan

Lépesi. Higgyék el mások, én avval nem tartozok.

Botfalv. Mintha azt mondanád, hogy meg akarlak tsalni.

Lépesi. Sőt inkább mint ha te mondanád, és én oly gyanúba volnék.

De ha szabad tudni, mi a neved?

Botfalv. Eb kérdi.

Lépesi. Kutya mondgya.

Botfalv. Hallod-é, az én nevemből tsúfot ne üzz, mert ollyat szabok a nyakad közé, hogy mingyárt le esik a nadrágod.

Lépesi. Ne haragugy, egy szó nem embör ölés, Ithon van az urad? hijd ki ha ide haza van, had végezzem vele dolgomat szaporán.

Botfalv. Nints ithon, oda ment törvénykedni a bíróhoz, hanem tsak tedd le nálam a pénzt, soha jobb kézre nem adhatod.

Lépesi. Hallod-é, nem azért bizta reám ezt a pénzt az uram, hogy elvessem, ha nem hogy Vojtásinak adgyam a zálogért. Látom, a hideg ráz, mivel nem szabad hozzá nyulnod. Másnak ugyan a kezébe nem adom, ha nem tsak Vojtásinak magának. Azomban ha haza jön az urad, add oda néki ezt a levelet: benne vagyon a jegy, melyrül meg tudgya, hogy ki által köl elküldeni Nyesresinek a zálogot.

Botfalv. Jol tudom én azt, ha nem mondd is. Ugy egyezett meg az urad, Vojtási Urammal, hogy a ki által maga képét levélben elfogja küldeni a pénzel együtt arra bizza a zálogot.

Lépesi. Mind igazat mondasz.

Botfalv. Nem is szoktam én hazudni, gyülölöm a hazugot, mint az ördögöt.

Lépesi. Mert biz ez is hazugság, a mit mondtál. Ha nem tsak add kezébe a levelet.

Botfalv. Meg tselekszem. De mi a neved, hogy meg tudgyam mondani az uramnak.

Lépesi. Engemet Lépesinek hinnak.

Botfalv. Lépesinek? hord el magadat innen, nem tetszik a neved. Ide ugyan a házunkba be nem mész, mert még a kezedhez ragadna valami.

Lépesi. De Ebkérdi, tudod é mire kérlek?

Botfalv. Te kérded. Tudom ha meg mondd.

Lépesi. Én egy kevésé el megyek a vendég fogadoba a kapun kívül, ahhoz a vastag vén sánta Borához.

Botfalv. No mit akarsz?

Lépesi. Tselekedd meg azt a jót ha haza jön az urad, hijj el engemet.

Botfalv. Szívessen meg tselekszem.

Lépesi. Igen elfáradtam az utba, majd egy kevésé meg nyugszom.

Botfalv. Okossan tselekszed. De azután ha éretted megyek, mingyárt el jöjj.

Lépesi. Elébb ugyan valamit főzetek magamnak, mert harmad napja hogy egyet nem laktam a hasammal. [40]

Botfalv. Ha jeget eszöl, vizet iszol, lapuval takarodzol, ne fély a hidegtül.

Lépesi. Álmos is vagyok.

Botfalv. Ha jó lakol fekügy le, jó be takarodzz, szerentsés lesz ha meg izzadsz.

Lépesi. Eleget izzadtam az útban. Isten hozzád Ebkérdi.

Botfalv. No tsak eregy, és alugy addég, még utánnad megyek.

HARMADIK KIMENETEL.

Botfalvai.

El mehetsz orrod után a hová akarsz, és tsak akkor jőj visza, mikor én éretted megyek, majd meg eszed a Kokai lentsét. No ugyan kezemre jádzik ma a szerentse: szegény Lépesi, lépessőbb vagyok én te nálad, mert a lépemre fogtalak, s-engemet magad útra valoddal a tévelgésből igaz utra vezetted. Soha alkalmatossabban nem eshetet a dolog, mint sem hogy ezt a levelet kezemhez kerithettem; mert ebben vagyon valamit akarok; ebben vagyon minden ravasságom, minden tsalárdságom, hamisságom. Itt a pénz, itt az uram kardgya, s-orája. Márty ugyan minden fortélyos találmányaimat, practikás álnokságaimat jól elrendeltem, mellyek által elakartam ragadni Vojtásitúl az Zalogot, de már most meg forditom a köpönyegemet. Probályon már most velem szembe állani, akar mitsoda bölts Bak-ló-rákos Bakalaureus, ha ki nem vetem kerekét a kerég vágásból, itt az orrom ni. Tsak hasznos a hazug. [41] ság, hijjába mondgyák a Papok, hogy nem jó hazudni, ezt a mostani világ nem hiszi, nem is tartya. Nem jó bizony, ha sarkadra hágnak, ha okossan nem tudsz vele élni, vagy ha természet szerént tők filkó vagy, s-azt hazudod, hogy a ravasz emberek¹ és az ebnek egy az orra, az épen nem vétek. Én ha Lépesinek igazat mondottam volna, s-nem hazudtam volna, hogy a Vojtási szolgája vagyok, az igazság föl döntötte volna a bak szekeremet. De sokat presbitálok, múlik az idő: addég köll a vasat verni, még meleg. Most én evvel a levéllel hármát szedek reá: az öreg Szükmarkosinak ki vájom mind a két szemeit: a Vojtásinak egy láb-törő követ gördíték eleibe: a Lépesinek ugyan be lépezem horpász kapuját. De imhol az uram, nem tudom kivel; it megvárom.

NEGYEDIK KIMENETEL.

Peti, Kártyási, Botfalvai.

Peti. Meg mondám Kártyási, mi furdállya szivemet. Hidd el, ugy vagyok, mint a verembe esött farkas... tudod már szükségemet.

Kártyási. Tudom igen is, de már most mit akarsz velem tselekedni?

Peti. Tudol é valamit a zalogom felül?

[42]

Kártyási. Hallottam, hogy a kardodat és orádat...

Peti. Mi tagadás benne, jól lehet szégyenlem.

Kártyási. Hagy békét annak a bolondságnak.

Peti. Az inasom Botfalvai parantsolta, hogy valami jó akaró embert vezetnék hozzá.

Kártyási. Én nem tsak jó akaród, hanem jó barátod is vagyok. De ki az a Botfalvai?

Peti. Egy tüzrül pattant hamis fortélyos ember, az meg ígérte, hogy a zalogomat akar hogy ki tsallya Vojtásitúl.

Kártyási. Azon ne búsuly, lehet arrul modot találni; nints oly kemény kő sziklya mellyet el nem lehetne szórni.

Botfalv. Majd meg szollitom ő kegyelmeket!

Peti. Ki beszél itt?

Botfalv. Haja huja haja huja! tégedet tégedet Szükmarkosi Peti akárlak, a ki Botfalvainak gyakorta bottal foldoztattad az ülepét kinek én három-

¹ = sic(átfirkálva)=embernek.

szor három harmintz három hazugsággal nyert örömet hozok ebbe a le petsé-
telt kis papiroskában,

Peti. Ez a Botfalvai, ha nem ismérted ötet Kártyási.

Kártyási. Ejnye hóhér kölke, hányta magát, mint a fing a gatyába.

Botfalv. Adgy parulát Peti.

Peti. Én tenéked parulát adgyak? minek a parola?

Botfalv. Majd meg mondom azután tsak te adgy parulát (ád neki). há-
rom féle örömet hozok, de kilentzet is megér, mert három ravasz rokát ke-
leptzémre keritettem, mind itt vannak petsét alatt. Már most az eb ugatta
országán ne fély a vakságtul, még engemet látsz. [43]

Peti. Ime ezt a betsületes embert hoztam ide.

Botfalv. Ezt hoztad ide? hiszen magadat sem birod.

Peti. Akartam mondani, ide vezettem.

Botfalv. Már a más, túró, ha nem pap sajt. De kitsoda ő keme?

Peti. Kártyási uram.

Botfalv. Ugy-e? Isten hozta Kártyási uramot!

Kártyási. Fogagy Isten Botfalvai! mi szükséged van reám, bátran pa-
rantsoly velem, ha mit akarsz, szívesen meg tselekszem.

Botfalv. Nem akarok nagy alkalmatlanságodra lenni.

Kártyási. Nékem semmi alkalmatlanságomra nem lesz, azért mond ki,
ha mit akarsz. Mitsoda levél ez a kezedbe.

Botfalv. Lám én tudom még sem kérdem. Nyeresi egy katona által kül-
dötte Vojtásinak, a hátra maradt tiz arannyal, hogy el vigye a zálogot, azt
én fortélyosan körül vettem, a mézes madzagot végig huztam a száján, s-az
árokba döntöttem.

Peti. O mit mondasz! a tiz arany is nálad van?

Botfalv. De hiszen ha az nálam volna, mingyárt végére járnék a pro-
cessusnak: eleget fartattam ugyan ötet, hogy kezembe adná, de semmire sem
mehettem.

Kártyási. Hát ugyan a levélhez hogy jutottál?

Botfalv. A pap sem praedikál kétszer, tudgyák ezek az urak, kik jelen
voltak, néktek azután meg beszéllem. [44]

Peti. Hát már hogyan vagyunk? tök-é vagy túros derellye?

Botfalv. Semmit se fély által ugrottam már a veszedelmes árkot, olda-
ladhoz kötöd ma a kardodat.

Peti. Én-é?

Botfalv. Te, te.

Peti. Az én kardomat?

Botfalv. Ne a Török Tsászárét, a tiedet, ha tsak hirtelen engemet meg
nem üt a guta, és ha valami kezemre való legényt adtok.

Kártyási. Mitsodás legénynek köl annak lenni?

Botfalv. Két lábúnak, két kezűnek, kinek az a két szeme között le felé
függjön az orra, az alatt keresztül legyen hasitva a szája. Azután a ki nem
sokat gondol a lelkével, ros, legyen, hamis, hazug, ravasz, tsalárd, ki ha
beteszi lábát a farkas fogó vasba, ki is tudgya rántani minden erköltsében
hasonló légyen hozzám.

Kártyási. Tehát, a miket elő számláltá mind a te qualitássaid.

Botfalv. Kéttség kívül, hogy mind az enyimek; azután idegen légyen.

Kártyási. De ha szolga lesz?

Botfalv. Szolgát akarok inkább, hogy sem valami málé szájú pityergő

úr fiút a ki kívül belől széllal van béllelve. A szolgálak jobban tudgyák a ravasság notájára aprítani lábaitak.

Kártyási. Minap szegődött az atyámhoz egy jövevény szolgál, a ki ez előtt soha nem volt ebbe a városba. [45]

Botfalv. Igen jól van a dolog. De még tiz aranyra is szükségem volna; ma vissza adom, mert ennek az atya fogadásból tartozik.

Kártyási. Azon ne törögy, adok én ne is keress másutt.

Botfalv. Az Isten áldgjon meg édes babám: de egy kard is szükséges meg egy mente.

Kártyási. Adok én azt is.

Botfalv. De látott-é az az ember valaha karón egy varjút? mert nem minden botbul léssen borotva.

Kártyási: De alkalmazatos, tavaliban is meg tudgya külömböztetni a málét a túros lepénytől.

Botfalv. Tud-é lentsét tsapni?

Kártyási. Szinte ugy ragad.

Botfalv. Hát haragot színlelni?

Kártyási. Haragjában ugy szikráznak a szemei, mint a Kováts méhelye.

Botfalv. Hát van-é szerentséje az igaz mondáshoz?

Kártyási. Aval talán soha sem élt.

Botfalv. Okossan tselekedte, mert régen circumdederumot énekeltek az igaz mondásnak, ha igazat mondasz mostani világban be török a fejed. De mit ha valamiben meg kapják?

Kártyási. Olyan mint az Angolna hal, ki sikámlik kezekből.

Botfalv. Hát esküdni tud-é?

Kártyási. Valamint a veres hagyma.

Botfalv. Szurkossak a kezei? [46]

Kártyási. És igen is, magyon, a szemedet is ki lopja, ha akarja.

Botfalv. Ennek betsületes embernek köl lenni: ha ugy vagyon a mint mondod.

Kártyási. Sött hogy tudgyad, mihelyest meg lát, azonnal maga meg mondgya, mit akarsz vele tselekedni.

Botfalv. Lehetetlen? vallyon szabad tudni mi a neve?

Kártyási. Ötet Retkesinek hiják.

Botfalv. Retkesinek?

Kártyási. Annak.

Botfalv. Ugyan honnan való?

Kártyási. Horpasz falvára.

Botfalv. Merre esik az?

Kártyási. Segges váron felül fingó Jutkának fia.

Botfalv. Lehetetlen? közelrül való atyámfia.

Kártyási. Meg lehet; de mit akarsz vele tselekedni?

Botfalv. Majd meg mondom. Nyeresinek szolgálának személljét kötöm reá; ezt a levelet a tiz arannyal vigye Vojtásihoz, hozzá el a zálogot; ez az egész mese. A többire majd meg tanitom mit köllessék tselekedni. Hanem most mentül hamarább föl öltözve vezessétek ötet Hörpentesihez.

Kártyási. Elébb ott leszünk, mint magad. Gyere Szúkmarkosi Peti.

Botfalv. No tsak mennyetek. Én a Lodingomat meg nézem, ha van-e elegendő puska ott, hogy el ne sikkasszam a Bataliomat. [47]

HARMADIK VÉGZÉS.

ELSŐ KIMENETEL.

Vojtási Gyermek.

A kit Vojtási rabjának tettek az egek, annál nyomorultabb állapot nem lehet a világ hátán; mert a vizes vásznat sem sulkollyák többet, mint ötöt. Nints napja hogy engemet szeginy párát, hatszor, hétszer meg nem kopogtatna, ha csak valami lopott jószágot nem adok néki. O de boldogok azok a Gyermek, kik iskolába járnak! mert ha néha néha le huzzák is a nadrágjokat, mind azonáltal jot tanulnak. De én szegény! Az apámat fel akasztották, az anyámat meg égették, mivel más módon el nem élhettem, Vojtási hálózába kerültem. Látván ő hogy ragados ujjaim vannak, s-hogy igen az apámra ütöttem, maga letzkéjére fogott, maga példájával úgy tanítgat, hogy ő nála alább való tolvaj ne legyek, s-idevel ő velem együtt fel magasztaltassam. Már hála Vojtásinak alkalmasint meg tanultam lopogatni: mert midőn az uram a vendégekkel le ül Vojtázni, én akkor körülöttök forgodok, mint a kis spirantz, és csak arra vigyázok, ki mit tselekszik, s merre néz? akkor hol egyiknek, hol másiknak a kassájára teszem enyves kezemet, két három aranyka mindenkor hozzá ragad, s-azt az uramnak adom, a ki engem erre a mesterségre tanított: mert ha eltagadnám, úgy meg abrakolna, hogy három hétig is be érném vele. Most is keményen meg parantsolta hogy neve napjára [48] leg alább hat aranykát elpenderitsek a vendégektől, mert másképp lábaimon fogva a füstre akasztat. Majd meg próbálom a szerentsét. De el halgatok, inhol jön már ő kegyelme is Vojtási uram, szakátsot vezet magával.

MÁSODIK KIMENETEL.

Vojtási, Szakáts, Gyermek.

Vojtási. A kik a piatzot étek piatznak hijják, bolondul hiják: mert a piatz, nem étek piatz, hanem tolvaj piatz: mert én ha lámpásal kerestem volna magamnak takarító embert, nem tanálhattam gonosszabbat ennél a szakátsnál a kit vezetek. A tzigány nem ditséri jobban a lovát, mint ez magát. Ha szóval köllene főzni, nints az egész sohonnába mássa; De ha dologra jön, maga se tudgya mit kotyvasszon.

Szakáts. Ha oly megvetett vagyok előtted, mért fogattál meg?

Vojtási. Kéntelenségből, mert mást nem kaphattam. De ha te oly derék szakáts vagy, mért nem szegődteél valami nagy Urasághoz?

Szakáts. Mert te nálaud többet kereshetek.

Vojtási. Az, az többet lophatsz, ugy-é?

Szakáts. Azután? nem én vagyok annak az oka, hogy máshoz nem szegődtem, hanem az urak.

Vojtási. Miért?

[49]

Szakáts. Azért, mert először senki sem akar fogadni oly szakátsot a ki leg jobb, de drága: ha nem kiki olyant keres, a ki leg otsóbb, akár tud főzni, akár nem. Azért őriztem én sokáig a piatzot. Mások egy garasért is be szegődnek: én ugyan aranyon alol a főző kanalat sem veszem a kezembe; mert nem úgy szoktam én készíteni az étkeket, mint némely szakátsok, kik a vendé-

geket ökrökké¹ teszik, mert füvet főznek, azt megint más füvekkel keverik, bőrökkel, maszlagal, fog hagymával, mályvával arra ismét azt az átkozott szem ronto mustár magot törik, és még törik, tsak a szemek ki nem foly tőle; a vendégeknek pedig ki mondhatatlan has rágást okoznak. Azért oly rövid életűek most az emberek, hogy az olyan buriánnal tömik meg gyomrokat, a mitsodást az ökrök sem esznek.

Vojtási. Talán bizon te életet hozszabító étkeket szoktál főzni?

Szakáts. Azt hidd el, mert ugy meg tudom főzni a szalonás káposztát, hogy a ki belőle eszik két száz esztendeig is el élhet, ha tsak valami halálos nyavalya nem éri.

Vojtási. Vesz el minden hazugsággal.

Szakáts. Talán nem hiszed?

Vojtási. Nem ám ha Bétsbül jöttél volna is.

Szakáts. Ime négy aranyat teszek fel ha nem igaz.

Vojtási. Eregy koldus kutya, hol vennéd a négy aranyat?

Szakáts. Bizony nem mersz föl fogadni.

Vojtási. Én é veled? s erre a hazugságra, de két annyit is fel merek tenni.

Szakáts. No tsapjunk kezét, itt az urak láttára.

Vojtási. Meg bánod.

Szakáts. Az én gondom az.

Vojtási (kezet tsap). No kutya fia, légyen lúd ha kövér. [50]

Szakáts. Hanem a konyhára mindent bőven agy, a mit kérek.

Vojtási. Ugy nem mesterség lesz jó ebédet készíteni.

Szakáts. Mert kevésbül keveset, nem is igen jót lehet.

Vojtási. Talán azért kérsz mindenbül bőven, hogy bőven lopjál.

Szakáts. Talán azt gondolod, hogy találhatsz valahol oly szakátsot, a kinek sas körmei nem volnának? Nem bolond az ember, hogy kevés haszonyért piritsa magát a tüznél. Ha tsak nem takarit magának a mibül lehet, hogyan tartya magát, feleségét, gyermekét? Azt az Isten sem tiltya, hogy a szegény szakáts lisztetskébül, szalonátskábul, fűszerszámotskábul el ne tegyen. A nyomtató lonak sem szokták be kötni a száját.

Vojtási. Jaj átkozott! ha én azt előre tudtam volna! — hallod te gyerek, siess szaporán, dúgj el mindent a házba szeme elől: azután ugy vigyázz a szemeire, mint a magadéra, mert buját látod: akár hová fog nézni, te is oda nézz.

Gyermek. Értem uram.

Vojtási. Utánna járj mindenkor, akár hova megy, nyomába hágj.

Gyermek. Értem.

Vojtási. Ha a kezét valamire ki nyujtya, nyujtsd ki te is.

Gyermek. Értem.

Vojtási. Ha a magáébul vesz valamit, hadd vegye; de ha az enyimre teszi a kezét ragadd meg. Ahol meg áll, ott ály meg te is; majd a kuktaira is vigyáztatok. [51]

Szakáts. Ne fély tülem.

Vojtási. Hogy a patvarba ne félnék, mikor oly szurkos kezű szakátsot vezetek a házamba.

Szakáts. Fogadom, hogy valamennyit hörpentesz a levesbül, annyi esztendővel ifiabb leszel.

¹ törölve e szó: öröké.

Vojtási. Hej! talán ördögös vagy?

Szakáts. Söt inkább én emberek meg tartója vagyok.

Vojtási. Mennyiért tanítasz meg engemet?

Szakáts. Mire?

Vojtási. Arra hogy tégedet a lopástól megtartoztathassalak.

Szakáts. Ha el hiszed egy pénzért, ha nem hat aranyért sem. — De jó barátidnak vagy ellenségednek fogsz adni vatsorát?

Vojtási. Én ugyan jó barátimnak.

Szakáts. Mért nem inkább ellenségednek? Mert én ma oly jó étkeket fogok készíteni, hogy a kár ki mit költeni fog, az ujjait szopogattya, s-rendre elráágja. — Vajmi nem minden szakáts az, a kinek hosszú kése van.

Vojtási. Jól van jól. Hanem minek előtte fel adod a vendégeknek az étkeket, te magad kostold meg előre, és a kuktáidnak is adgyál, hogy a lopáshoz szokott ujaitokat rendre elharapdállyátok.

Szakáts. Talán bizony nem hiszed, a miket mondtam? [52]

Vojtási. No ne alkalmatlankogy, Zengesz már mint az üres hordó, nem tetszel. — Itt ebben a házban lakom, menybe, készítsd el a vatsorát szaporán.

Szakáts. Arra te néked gondod ne légyen, mert minek előtte a vendégek elérkeznek, készen lesz.

Vojtási. Hallod te tatsko.

Gyermek. Parantsoljon az úr.

Vojtási. A mint meg mondtam, mindent, a mit el lophatna zárj el, mindenütt nyomába légy, meny utánna.

HARMADIK KIMENETEL.

Vojtási.

Tsak nem lehet baj nélkül az ember; ha semmije nints, nyomoruság, ha valamiskéje van, azt nem tudgya eleget meg őrizni az ember szomszédoktól, idegenektől, de még a tselédttől. Mostani tselédnek tsupa gyánta a keze, valamihez nyúl, hozzá ragad. Minden höz magam nem láthatok: tele van az udvarom házi tolvajokkal; valóban most kitül tartsak leg inkább, vagy mit őrizzek meg? Magam sem tudom. A latrok vezére nem mesze van tőlem: mert hogy a piatzon valék, szembe akad velem az öreg Szűkmarkosi, nagyon kért, hogy jól vigyázzak magamra; Botfalvainak, a fia inassának ne higyek, mert erőssen patvarkodik utánam, mi képpen kerithetne keletzéjébe, s-el vihesse tőlem az ura zálogát. Most be megyek, meg parantsolom a tselédnek, hogy senki ne hidgyen Botfalvainak. [53]

(Folytatjuk.)

Közli: KÁRPÁTI SÁNDOR

FRANKENBURG ADOLF ÖNÉLETRAJZA.

1879 január 5-én ünnepelte Sopron Frankenburg ötvenéves írói jubileumát. Az ünnepségről a fővárosi lapok is megemlékeztek, a Vasárnapi Ujságban Szász Károly. Valószínűleg éppen Szász Károly számára vetette papírra az ünnepelt író azt a mind-eddig kéziratban maradt önéletrajzot, amelyre Alszeghy Zsolt professzor úr hívta fel figyelmét s amelyet a Kisfaludy-Társaság kéziratgyűjteményéből az alábbiakban közlök.

Születtem nov. 21d. 1811-ben Némethkeresztúrott Sopron megyében, egy hónappal később, mint Liszt Ferenc, az ide alig félórára eső Rajdingban. Anyám ez utóbbinak keresztanyja volt; apáing gazdatisztek voltak herceg Eszterházyánál.

Az elemi iskolákat és a négy első gymnasiumi éveket Sopronban végeztem. Az ötödik és hatodik (rhetorikát és poesist) Pécsen. Itt írtam 1827-ben az első deák szatírárt „In Julium Macrinum”, mely egy egész íven megjelent nyomtatásban Petrózai Trattner Károlynál Pesten. Horváth István nagyon megdicsérte s egy apámhoz Somogyvárra írt levelében Juvenalisi ízt talált benne és serkentett, magyar nyelven is megkísérteni szerenésémet. A szatírárt egy magát tanárunknál behizelgő iskolatársamra írtam, aki egyszersmind mint földadó szerepelt. Mottóul Oventus distichonát használtam: „Qui vult laudari a dominis, charusque vocari, discat adulari, nam tales sunt modo chari”.

A 7d. iskolát Győrött, 8-dikát Szombathelyen végeztem. Gazdasági cursust a keszthelyi Georgikonban, a jogtudományokat Egerben. Egy évig a hevesmegyei főjegyzőnél patvaristáskodtam, jurátusnak Pozsonyba mentem, itt Széchenyi István oldala mellé jutottam, s mintegy félévig voltam Czenken; aztán beálltam hadapródnak a szász-vasasnémetek közé, néhány hónap mulva azonban a fényes állást otthagytam s 1835-ben elmentem házasodni — Egerbe. Nőm magyar leány s oly kedves teremtés volt, hogy csak egyszer busított meg életében, akkor t. i., midőn meghalt, de oly fájdalom is volt ez, mely egész életemre kihatott. Nagybombán, Somogy megyében kibéreltem a Hunkár-jószágot, de nem értvén a gazdasághoz, egy év mulva túladtam rajta s fölmentem Pestre, hol Mátray Gábor közbenjárása folytán alkalmazást nyertem a magyar akadémiánál. Itteni állomásomat egy év s három hó mulva föleseréltem a királyi szolgálattal, s először a budai magyar kamaránál mint fogalmazói joggyakornok, azután mint levéltári tiszt szolgáltam. 1847-ben fölmentem Bécsbe kir. udvari tolmácsnak a magyar cancelláriához; 1848-ban a magyar ministerium ez állomásomban meghagyott, november, december és (1849-diki) január hónapokat a börtönben töltöttem Windischgrätz hatalomszavára; onnan kimenekülvén, még azon évben a bécsi cs. kir. legfőbb törvényszéknél fogalmazónak, s 1855-ben az ugyanottani legfőbb urbéri törvényszéknél elnöki titkárnak, 1860-ban m. kir. udvari titkárnak az újonnan föállított udvari cancellariánál lettem kinevezve. 1866-ban nyugalomba léptem s először Pestre mentem, ahol a „Magyarország és Nagyvilág”, utóbb az „1848” című politikai lap főszerkesztését vállaltam magamra. Később lemondván a szerkesztéséről, ismét Bécsbe mentem, honnan 1868-ban Sopronba költöztem s itt végleg letelepedtem.

Az említett szatírárt kívül kezdtem aztán irogatni a Tudományos Gyűjteményhez mellékelte Koszoru-ba, a Regélő-be (először verseket), a Rajzolatok-ba és Természet-be (utóbbinak egy ideje szerkesztője is lévén), aztán dolgozó társam lettem a Jelenkor-nak, tárcaírója két éven át Kossuth Pesti Hirlap-

jának; midőn ez utóbbtól engemet, mint kir. hivatalnokot, eltiltottak, Kossuth bucsut vett tőlem a Hirlap-ban s engem komoly lapja „fűszer”-ének nevezett; aztán kiadtam egy évig a Magyar Életképeket, később az Életképek című hetilapot, mely jó keletnek s szép hirnek örült. Egyesítettem magam körül a legjobb és legelső írói erőket. Bécsben állandó munkatársa lettem a Nagy Ignác által szerkesztett Hölgyfutár-nak, s a Pesti Napló-nak mint levelező. Ismét Pestre kerülvén, mint fölebb említém, s „Magyarország”-ot és „1848” című politikai lapot szerkesztettem, melyet azonban nem annyira az előfizetők hiánya, mint a papok intrikái miatt otthagytam. Emiechtől, aki kiadóm volt, el akarták venni a Szent László-Társulat nyomtatványait, ha a lapot tovább szerkesztem.

Önálló munkáim: Estikék, 2 kötet, Sirvavigadók, 2 kötet, Zsibvásár, 2 kötet, Ószinte vallomások, 2 kötet, Emlékiratok, 3 kötet, Bolond Miska nap-tára, 8 kötet, Bécsben jött ki, s az akkori időket tekintve merészen volt írva; Bolond Miska albuma, 1 kötet, Az öreg Bolond Miska utazása szárazon és vizen, földön és tengereken, 1 kötet. Egy regényemnek, „A művészesalád” első és második része (ez utóbbi felében) elkészült kéziratban, azon kívül „Fehér és fekete pontok” című humoreszkek két kötetben.

Irtam németül is: négy szindarabot (1838—1840-ben), mely Pesten, Budán, Pozsonyban, Temesvárt tetszéssel adatott elő; a Saphir Zs. által szerkesztett Pesther Tageblatt-ba (melybe Lukács Mór, Pulszky stb. is dolgoztak) két évig tárczákat és színi bírálatokat írtam a magyar színház előadásairól. A Spiegel-be verseket írtam. A bécsi Fremdenblatt s a Wanderer-nek egy ideig rendes dolgozótársa voltam. Az utóbbinak szerkesztőjét, Gress urat, egy tőlem névtelenül megjelent cikk miatt, mivel nem akarta annak íróját megnevezni, 8 holdnapi börtönre ítélték. Készen van két kötet satira (Aus dem Tagebuche eines alten Satirikers) s egy kötet költemény kéziratban. Ez utóbbi Falk Miksa barátomnak ajánlottam, aki azokat igen megdicsérte, de kiadásukat bizonyos körülmények miatt nem ajánlotta.

Kitüntetések: A magyar akadémiának 1845, s a Kisfaludy-Társaságnak 1867 óta tagja vagyok. A pesti gyermekkórház s az ottani zeneconservatorium tiszteleti tagjának nevezett; jelenleg a soproni „társaskör” s a „soproni irodalmi és művészeti kör” elnöke vagyok.

Kedves jó barátom! Soraidat csak most vettem, s küldöm azonnal a kívánt adatokat. Nem képezed, hogy érzem magamat megtisztelve s hogy örülök annak, hogy te magad fáradozol írói életem leírásában.

A jubileumot, mint hallom, január 5-dikére tűzték ki. Lesz tán annyi tapintatuk, hogy meghijják rá az akadémiát és Kisfaludy-Társaságot; de kételem, hogy eszükbe jut. Ha bővebbet hallok, megírom; addig is ölel

hálás barátod Adolf.

Kedves nődek kézesókomat.

A kitüntetésekhez még hozzá tehetnéd: a) hogy én tartottam 1838-ban az első magyar humorisztikus fölolvastást Pesten a megye termében, az árvíz által károsult magyar lakosok javára, s ezért a megyétől köszönő levelet kaptam; b) Esztergommege 1844-ben táblabírói közé sorozott.”

Ennyi a kéziratos önéletrajz. De rövidségében is kiegészíti azokat az adatokat, amelyeket Mahatsek Lucia doktori értekezése (Frankenburg Adolf, Sopron, 1938.) összegyűjtött.

TÉSI EDIT

I S M E R T E T É S E K

Horváth János: *A magyar vers*. Budapest, A M. Tud. Akadémia kiadása, 1948; 16-r. 314 lap.

A hetvenéves nagy tudós megint egy klasszikus művel gyarapította a magyar irodalomtörténetet. A magyar vers mibenléte már évtizedek óta foglalkoztatta és mindenki tudja, milyen lényegbe vágó megállapításokat közölt egyrészt *Magyar ritmus, jövővény versidom*, másrészt *A középkori magyar vers ritmusa* című nagy tanulmányaiban. (Ez utóbbinak különös érdeme volt, hogy véget vetett bizonyos levegőben lógó romantikus elméleteknek és rámutatott arra, hogy a magyar nyelvben rejlő ritmusigény miként illeszkedett a középkori latin verselés ösztönzéseire.)

Ezúttal egy nagyobb, az alapvető problémáig lenyúló könyvet szentelt a magyar irodalomtörténet mestere a magyar vers napjainkban eléggé elhanyagolt kérdésének. Mint a nyelvben, úgy a versben is a magyarság lelkületének, szépérzékének egyik legkonkrétabb, füllel hallható, pontosan kielemezhető titkai rejlenek, melyek közösek mindenkivel, aki magyarul beszél és gondolkodik, a kis gyermektől — és főleg a kis gyermektől — egészen a költőig, aki e titkok bírója és tovafejesztője. Ezért köszöntjük örömmel ezt a művet, mely a szerzőt jellemző magyar lelkülettel vezet be a kérdés lényegébe.

A magyar vers kérdése kétségtelenül megérett egy ilyen részletekbe menő, de egyúttal nagy távlatból összefoglaló elemzésre, mely általános elméleti, nemzeti ritmikai, történeti és stilisztikai szempontokat egyaránt felölel. Horváth János módszerében mindenütt felismerjük a tudós gondosságát, teljes lojalitását az ellenfelekkel szemben és nagy tiszteletét a régi elődök iránt, kik kérdéseivel foglalkoztak. Hogy pedig az efféle történelmi visszaillesztés milyen meglepetésekkel szolgál, arra klasszikus példa, amikor felfedezi irodalmunk legkorábbi verstani érdekű nyilatkozatát Zrínyi Miklós egyik kortársának megjegyzésében (297. l.) s ebből értékes következtetéseket von le Zrínyi verselésének megértéséhez.

A könyv a ritmus-elméletek ismertetésével kezdődik — általában magyar, német és francia írók szerepelnek¹ — és bár H. J. elismeri a ritmusban az ember fiziológiai berendezettségének megfelelő szükségletet, az ismétlésen alapuló ritmus azonban szerinte „az emberi szellem szükséglete s rendező tevékenységének eredménye”. A nyelvi ritmusra áttérve bőven elemzi Arany János elméletének kialakulását, felismeri Erdélyi János szerepét a „gondolatritmus”-ra vonatkozó nézeteiben, kiássa fontos két nyilatkozatát, mely eddig nem szerepelt a verstani irodalomban (29. l.) Arany ugyanis később felismerte, hogy a magyar ritmusban nincs szó-hanem csak *szóköltési* hangsúly és hogy „egy szótag sincs, mely néha hangsúly nélkül ne mondatnék a beszédben” (29. l.). Másutt Arany még fontosabb felfedést tesz: azt, t. i., hogy a ritmikus beszéd a közbeszéddel ellentétben is hangsúlyoz saját igényei szerint. Ugyancsak Arany fedezte fel a ritmus prioritását a költői alkotásban, a ritmustól való „sodortatást”. A H. J. idézte Fromentin mellé odatehetjük Lamartine idevágó vallomását, aki járás közben alkotott fülebe zengő ritmusokra és idézhetjük Balassa Bálintot is, aki Pozsony városából „kimentében” szerezte a szép bécsi utcalányról írt énekét, miközben egyszerre két szláv táncnóta is lüktet elméjében.

¹ Az idézett nagy szakembereken kívül ajánlatos lett volna még a svájci Spoerri: *Die frcnz. Metrik*; München, 1929. c. könyvét is figyelembe venni.

Igen tanulságosak H. J. azon következtetései, melyeket a gyermek-versekből és a magyar nyelvi szólásokból, ikerszavakból von a magyar ritmus-igény mibenlétére.

Fontos fejezet a „dalvers” és „szóvers” különbségeiről szóló. A magyarban mindakettőnek megvannak az igényei, de régi költőink megítélésénél nem szabad elfelejtenünk, hogy szövegeik elsősorban énekre készültek s így kísérli meg H. J. egy másik fejezetében Zrínyi úgynevezett „darabos” verselésének, cenzurátlan sorainak megmagyarázását. Kodály felfedezését használja fel, aki hallotta a moldvai csángóktól Gyergyai Árgirusának alexandrinusait szabályos ritmizálás és megállás nélküli hangsorokban énekelni. Zrínyi is ilyen melopeciára írhatta verseit (216. l.), nem törődve az üres deklamálás igényeivel.

Természetesen sok szó esik a verses beszéd tagoltságáról és a hangsúlyról is, amit H. J. *versnyomatéknak* nevez. Itt igen tanulságos fejtegetéseket kapunk arról, hogy a vers mint töri át a beszéd szokásos hangsúlyrendszerét saját szükségletei értelmében, bőven hallunk a „csend” és a „kedélyi nyomaték” szerepéről és újra, alaposan kimutatja Gábor Ignác idegen ritmusból kikövetkeztetett rendszerének tévedéseit. Az ütemegyenlőség és szótagszám viszonya is szorosan foglalkoztatja a szerzőt: itt igen érdekes a „szaporázás” vagyis a szótagszám alkalmi megváltoztatásának elemzése, amit a gyermekversek tanúsága igazol a legmeggyőzőbben.

A sor- és versszakképletek közül csak a legfőbbekkel: a tizenkettőssel, a tizeneggyessel, a tizessel és a nyolccassal, a versszakok közül a Balassa- és a Himfy-szakasszal foglalkozik bővebben, mindenütt tisztázva a kérdés történetét és értékesítve eddig ismeretlen anyagot is. A ritmizálás, szavalás kérdésében nem tart a színművészekkel, akik realizisztikus színpadi igényekhez szabják felfogásukat. A magyar nyelv és vers öncélú szépségeit hangsúlyozza egyrészt a szótag- és mértékszámolókat, másrészt a logikai értelmezők túlzásai-val szemben.

Egészen eredeti a „versmondattan” fejezete, amelynek egyes kérdéseit nagyjában a költői stílus és „licentia” rubrikái alatt szoktak tárgyalni. Egészen érdekes, milyen régi időre, a Mária-siralom írójához megy fel a verselők szabadsága a magyar mondat- és hangtan sémáival szemben. Ismerjük H. J. korábbi értekezését a „közölés”-ről (Nytud. Közl. XXXIX. 1909), és egyik tanítványának, Fajcsék Magdának tanulmányát (Hagyományossá vált mondatképletek középk. és XVI. sz. verseinkben, Budapest, 1942). Most összefoglalást kapunk mindezekről, újabb, bő anyagot, főleg a régi írókból, ami arra vall, hogy a régi magyar verselők is sajátos, a költészethez szabott nyelvet fejlesztettek ki s hogy a későbbiek is ennek hagyományából éltek.

Irodalomtörténészek és szociológusok könnyen elfelejtik, hogy ami a festőnek a szín, a szobrásznak a kő, az a költőnek a ritmus. A költői alkotásnak lényegesebb kelléke, mint a gondolat. Horváth János könyve visszavezet bennünket a költői alkotás egyensúlyának helyes felismeréséhez. A könyv legjobban időben jött: most, hogy Kodály, Bartók, Szabolcsi kutatásai után már világosan látunk a magyar népzene legfőbb kérdéseiben, a magyar metrum, a magyar vers kérdése is elért a megvitatás lehetőségének döntő fázisához. Horváth könyve nemcsak pontot tett Arany János, Arany László, Négyesy László, Torkos László, Hodossy Béla és Gábor Ignác tanulmányai után, hanem tágra nyitotta a kaput a további kutatás előtt. Tömör alkotás, zárt egész, de egyúttal termékeny, gondolatébresztő is, mely minden ép magyar nyelvérvékű embert csak gyönyörűséggel tölthet el.

ECKHARDT SÁNDOR

Zolnai Béla: *A janzenizmus kutatása Középeurópában*. I. kötet. Kolozsvár, 1944. Universitas Francisco-Josephina, Acta Philosophica 4. 188 lap.

Barokk és fölvilágosodás határterületének egyik legizgalmasabb irodalmi és vallástörténeti problémája a janzenizmus. Mindkettővel összefügg: a barokk misztika érzelmi mélységei táplálják, de a fölvilágosodott racionalizmust is előkészíti. Zolnai Béla kitünő ismerője ennek a világnak: már vagy huszonöt éve foglalkozik vele. Számos kisebb-nagyobb tanulmány és egy kitünő Rákóczi-monografia után most külön a janzenizmusnak szentelt összefoglaló mű első kötetében ad számot eddigi kutatásairól.

A XVIII. századi Magyarország könyvtáirai támaszkodva vázolja föl szerzőnk a középeurópai, elsősorban dunamedencei janzenizmus útját. Nagy akribiával, gondos erudícióval dolgozik, s az anyagnak szinte kiemeríthetetlen bőségét gyűjti össze. Olyan gazdag ez az anyag, hogy sokszor már csak utalások formájában juthat a fölmerülő problémáknak hely. Bizonyos földrajzi elrendezést vesz alapul, nagyjában a XVIII. századi Habsburg-monarchia beosztását követve szól a holland és belga janzenista áramlatok kezdeményező szerepéről, majd a német és olasz janzenizmus néhány fontosabb publikációját vizsgálja, végül bőségesen foglalkozik a terézianus és jozefinista Bécs gallikán-janzenista-antikurialista világával. Nagyon helyesen ismeri föl a jozefinizmust, febronianizmust és janzenizmust vallástörténeti összefüggéseit, s ő is hozzájárul ahhoz, amit Eduard Winter tett sokban hasonló tárgyú munkájával (*Der Josefismus und seine Geschichte*. Brünn—München—Wien, 1943): segít eloszlalni sok félreértést, mely a nagy császár-reformátor, II. József alakját körülvette.

A bécsi janzenizmushoz kapcsolódva néhány prágai, gráci, laibachi kiadványt vizsgál Zolnai, majd rátér könyvének központi anyagára: a XVIII. századi Magyarországra. Bevezetésül külön fejezet szól Fesslerről, a magyar felvilágosodás egyik legérdekesebb alakjáról. Mozgalmas életpályájából szerzőnk ügyesen elemzi ki a janzenista vezérmotívumokat. Majd a Dunántúl következik, az egyes egyházi középpontok köré csoportosítható janzenista vagy a janzenizmus iránt érdeklődő áramlatokkal és egyéniségekkel. Sok érdekes és meglepő adat merül fel, s a XVIII. századi Dunántúl egész szellemi gazdagsága szépen bontakozik ki előttünk. Legnagyobb egyénisége ennek a janzenista, vagy legalább is a janzenizmussal rokonszenvező Dunántúlnak Horváth János székesfehérvári püspök, de új megvilágításba kerül a késő-barokk Pécs nagy humanista mecénása, Klimó György püspök is.

Bőséges anyaggal körvonalazza az utolsó fejezet a XVIII. századi Pozsony szellemtörténetét. A jezsuita-janzenista kontroverziák, a fölvilágosodás és katolikus konzervativizmus harca, a generális szeminárium, a francia forradalom nyugtalanító, vitátérbeszítő hatása: mindez új színekkel gazdagítja a régi magyar főváros szellemi életét. Legérdekesebb talán a Pozsonyban publikáló tihanyi apátúr, Vajda Sámuel Krisztus-regényének elemzése, valamint jezsuita létére a „reformkatolikus“ áramlatokkal sokban rokonszenvező Molnár János portréja. Érdeemes volna mindegyiküknek külön monográfiát szentelni. Közeli párhuzamként pedig azok az adatok kínálkoznak, melyeket Winter hoz föl az osztrák és cseh bencések nagy szerepéről a XVIII. század janzenista-jozefinista mozgalmában, valamint az ugyancsak „reformkatolikus“ prágai jezsuita természettudós-filozófusról, Josef Steplingről.

Problémák és szempontok egész sora merül föl Zolnai kitünő könyve kapcsán, melyek mind érdemesek volnának további vizsgálatra. Ilyen mindjárt

Garampi bécsi nuncius alakja. Winter a vatikáni nuncius-jelentések alapján a jozefinizmus és janzenizmus elszánt ellenlábását látja benne s azt írja róla: „Garampi war von Anfang an der kirchlichen Reformbewegung in Deutschland feindlich gesinnt“. (256. l.) Zolnai viszont a nuncius „kriptojanzenizmusáról“ ír, s fölemlíti, milyen érdeklődéssel gyűjtötte Garampi a janzenista publikációkat... A XVIII. század sajátos „kétarcúságát“ mutatja ez a főpap.

A prágai fejezetben szerepel egy munkájával Cosmas Schmalpus: nevéhez szerzőnk nem fűz megjegyzést. Winter könyvéből, aki itt P. Paulus Sladek kéziratosa prágai disszertációjára (1931) támaszkodik, megtudhatjuk, hogy ez az ágostonrendi professzor (1730—1811) a janzenista ihletésű „keresztény fölvilágosodás“ jelentős úttörője volt eseh földön. A Zolnainál említett Plorer bécsi szemináriumi direktor a svájci származású Balthasar Blarerrel azonos, aki előbb a brünni szeminárium spirituálisja volt, majd Bécsbe hívták, s aki a janzenista vallásosság szélsőségesen exaltált formáját képviselte.

Gazzaniga bécsi teológia-professzor pécsi utazását, kapcsolatait a janzenista érdeklődés Klimó püspökkel hasznosan egészíthetjük ki néhány, a pécsi janzenizmusra vonatkozó adattal. 1947 nyarán alkalmunk volt a pécsi ágoston-téri plébánia, az egykori ágostonrendi kolostor megmaradt régi könyveit átnézniük, s ebből megállapíthatjuk azt, amit már Winter is lezögegett: az Ágoston-rend gyakran a janzenista eszmék szállásainálója volt. Pécsi könyvtárakban megvolt Sacy több műve német fordításban, a janzenisták szigorúbb gyóntatói praxisához sokban közelálló ágostonrendi Gregorius Schoonaerts: *Examen Confessariorum* (Coloniae Aprippinae, 1720) c. műve, valamint Cesare Benvenuti da Crema németre fordított Szent Ágoston-könyve, melynek már hosszú címe is elárulja szellemi provenienciáját: *Der von sich selbst redende Augustinus, das ist Lebens-Beschreibung dieses Grossen Vatters, Bischoffs und Kirchen-Lehrers aus dessen selbst eigenen Schrifften und Büchern heraus gezogen, in einem Frantzösischen grossen Werk, wie auch in einem Lateinischen, in einer richtig wohl anfeinend-gehender Form zusammen gezogen, nachgehends in das Welsche übersetzt.* (Augsburg-Graz, 1731.) Erdemes volna kinyomozni, nem valami janzenista kiadvány volt-e az a nagy francia munka, melynek alapján Benvenuti dolgozott... Janzenista törekvésekhez közelállónak látszik Richard Arsekin: *Theologia* (Coloniae Agrippinae, 1700.) c. könyve is, mely szintén megvan a pécsi gyűjteményben, Zolnai különben maga említi, hogy Köln a janzenista publikációk szempontjából valóságos „külvárosa“ volt Párizsnak.

Figyelemreméltó, bár kissé kevés, amit szerzőnk Zágráb és Laibach szerepéről ír. Észreveszi Zágráb és Pécs kapcsolatait: szerintünk ezek kétoldalúak voltak, hiszen Pécs a XVIII. században még harmadrészben horvátajkú, és papjait is részben a Dráván túlról kapja. Zágrábban jelenik meg 1751-ben Antonius Wernle könyve a keleti és nyugati Egyház kontroverziáiról. Zolnai említi a könyvet, de hozzátehetné még azt is: a keleti Egyház iránti érdeklődés a janzenizmus jellemző jegye. A XVIII. század első felében Utrecht és Konstantinápoly úniójának terve is fölmerült... A gallikanizmussal, janzenizmussal, kuralizmussal, episzkopalizmussal kapcsolatos vitákat pedig Ukrajnában is figyelemmel kísérték a XVII. és XVIII. század kievi pravoszláv teológusai, így tehát nem állíthatjuk, hogy Magyarországtól Keletre és Déltre ezek az áramlatok nem bírtak semmiféle értelemmel. Ami Laibachot illeti, Zolnai maga megállapítja, hogy az ottani janzenizmus kuta-

tása nem tekinthető lezártnak. Ehhez megjegyezhetjük: a XVIII. században egyáltalán nem anakronisztikus dolog szlovén irodalmi tudatot keresnünk, hisz a szlovén nyelv már a XVII. század végén a fejlettség olyan fokára ért, hogy az európai barokk legmerészebb stílusvirtuozításait is képes volt visszaadni. Példának hozhatjuk föl a kapucinus Johannes a Sancta Cruce prédikációit. (*Promptuarium Sacrum*. Pars tertia. Labaci, 1696.)

„Nincs még egy nemzeti irodalom, ahol egy jezsuita számottevő lírikusként szerepeljen“ — írja szerzőnk Faluival kapcsolatban. (168. lap.) Ez a megállapítás kis módosítást kíván, ha például Csehországra gondolunk. A mai cseh irodalomtudomány mint a XVII. század legnagyobb lírikusát tartja számon a jezsuita Bedřich Bridelt, a XVIII. század egyik prágai jezsuitája, a Cysarztól fölfedezett és méltatott Johannes Oppelt pedig a német költészet terén jeleskedik. De hivatkozhatnánk a német Friedrich Speere is.

Problémák egész légióját veti föl a pozsonyi generális szeminárium. „Vallástalanságáról“ szóló legendák még napjaink történetírásában is fölbukkannak. Ezt a vádat azonban halomra dönti Zolnai névjegyzéke, melyből kiderül, hogy növendékei sorából nyolc püspök, egy érsek, azonkívül számos jeles egyházi író került ki. Hogy a pozsonyi szeminárium a „nyelvszeretés epochájának“, sőt a „dunántúlíságnak“ egyik bölcsője volt, arra már Brisits Frigyes utalt. (*A XIX. század első fele*. Budapest, 1939.) Érdekes egyébként, hogy Winter szerint a lemergi generális szeminárium hasonló szerepet játszott az ukrán nyelv és irodalom újjászületésében... Jó volna megvizsgálni azt is, mennyiben függ össze Horváth János püspök irodalmi-teológiai érdeklődése az 1800-as évek még erősen jozefinista és janzenista ihletésű német „reformkatolicizmusával“, Bolzano és a tübingai vagy bonni kör működésével. Egy másik volt pozsonyi szeminarista, a történetíró Fejér György teológiai munkáiban Meszlényi véleménye szerint még az 1810-es években is fölbukkannak jozefinista-janzenista inspirációk.

Termékeny és gondolatébresztő munka Zolnai könyve. Ért ahhoz, hogy mondanivalóját nemcsak tudományos pontossággal, hanem a gyakorlott stílissza lendületével elének adja. A XVIII. század és az 1800-as évek magyar és dunavölgyi szellemi életének ismeretét sok értékes adattal gazdagította. Érdeklődéssel várjuk a második kötetet, mely a Felvidék, Erdély és az Alföld janzenizmusát, majd pedig a magyar protestantizmus janzenista kapcsolatait fogja vizsgálni. Reméljük, nem kell soká várjunk megjelenésére.

ANGYAL ENDRE

A szerkesztőséghez beküldött könyvek:

Bárczi Géza: *Mutatvány a magyar nyelvatlasz próbagyűjtéséből.* Szerkesztő — Munkatársak: Bakó Elemér, Gálffy Mózes, Héjjas Zoltán, Kálmán Béla, Kovács István, Lőrincze Lajos, Márton Gyula, Szabó Dénes, Szabó T. Attila, Varga Lajos, Végh József. Budapest. Kiadja a Magyar Nyelvatlasz-Bizottság 1947. (A Magyar Nyelvatlasz Munkálatai 2.) 8-r., 74 lap szöveg és térkép.

1848—1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium és a centenáris ügyosztály támogatásával kiadja a Magyar—Román és a Magyar—Jugoszláv Társaság. 8-r., XVI + 218 lap. (1948).

Magyar Századok. Irodalmi műveltségünk történetéhez. Egyetemi Nyomda. Budapest 1948, 8-r., 328 lap (Horváth János- emlékkönyv).

Waldapfel József: *Forradalom előtt.* Buda-Pesti tollrajzok és életképek Petőfi korából. Franklin-Társulat 16-r., 212 lap.

Szalai Sándor: *Bevezetés a társadalomtudományba.* Budapest, 1948; Egyet. Nyomda; 16-r., 186 lap.

Kiss Árpád: *Nevelés és neveléstudomány.* Budapest, Egyet. Nyomda 1948; 16-r., 352 lap.

Madách Imre: *Az ember tragédiája.* Kardeván Károly jegyzetével és magyarázataival. Budapest 1948, Magyar Élet kiadása. 16-r., 240 lap.

Klaniczay Tibor: *A fátum és szerencse Zrínyi műveiben.* Irta — Kiadja a Pázmány P. Tud. Egyet. böles. kara. Budapest 1947; 16-r., 54 lap. Bölcsészeti Értek. 6.

Cahiers de Littérature comparée. I. 1948. Kiadja: Institut de Litt. comp. de la Fac. des Lettres de Budapest. 8-r., 66 lap.

